

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

МАРІЯ БРУС

**ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ
ВИВЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ІСТОРИЧНОЇ
ГРАМАТИКИ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ**

Частина друга

**Практичний матеріал
Термінологічний словник
Тестові завдання**

Івано-Франківськ
2024

УДК 811.161.2(091)
ББК 81.2Ук-0
Б89

Рекомендувала
до друку науково-методична рада факультету філології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол № 1 від 27 вересня 2024 р.)

Рецензенти

Грецук Василь Васильович – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Лесюк Микола Петрович – доктор філологічних наук, професор кафедри слов'янських мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Меркулова Оксана Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Запорізького національного університету.

Брус М.П.

Б89 Лінгводидактичні засади вивчення елементів історичної граматики в середній школі. Частина друга. Практичний матеріал. Термінологічний словник. Тестові завдання: навчальний посібник. Івано-Франківськ: ПП Голіней О.М., 2024. 156 с.

У посібнику представлено навчальний і науковий матеріал з історії української літературної мови XI–XV ст., яка становить основу вивчення програмної дисципліни «Лінгводидактичні засади вивчення елементів історичної граматики в середній школі» у закладах вищої освіти. З метою пізнання і засвоєння найдавнішого писемного періоду розвитку української мови систематизовано відомості про становлення основних мовних рівнів – фонетичного, лексичного, словотвірного і граматичного.

Посібник складається з трьох частин. До другої частини входить практичний матеріал, термінологічний словник і тестові завдання. Практичний матеріал містить завдання для закріплення і повторення вивчених тем, для виконання самостійних та індивідуальних робіт. Термінологічний словник розкриває найважливіші лінгвістичні поняття з навчальної дисципліни. Тестові завдання – це сукупність вправ для визначення рівня знань студентів, якості засвоєння ними матеріалу.

Посібник укладено для підготовки здобувачів вищої освіти рівня бакалавра зі спеціальності 014 Середня освіта, а також для вчителів-словесників, науковців-лінгвістів, знавців і дослідників історії української мови.

УДК 811.161.2(091)
ББК 81.2Ук-0

© Брус М.П., 2024
© ПП Голіней О.М., 2024

ЗМІСТ

Передмова

ПРАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

Вступ	9
Фонетика і фонологія	
1. Спільнослов'янські звукові зміни	12
2. Східнослов'янські фонетичні явища	14
3. Фонологічна й фонетична системи української мови XI–XV ст.	16
4. Продовження розвитку фонетичних рис української мови	18
Лексика і словотвір	
1. Формування праслов'янського лексичного складу	20
2. Становлення лексики української мови XI–XV ст.	22
3. Словотворення іменних частин мови	24
4. Словотвір дієслів і незмінних частин мови	26
Морфологія	
1. Граматичні системи іменника та прикметника	28
2. Граматичні класи займенника і числівника	30
3. Дієслівна граматична система	32
4. Граматичні функції незмінних частин мови	34
Синтаксис	
1. Структура речень української мови XI–XV ст.	36
2. Синтаксис простого речення	38
3. Синтаксис складного речення	40
4. Синтаксис відмінків	42
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	44
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	88
Список писемних пам'яток	142
Список лексикографічних праць	145
Список рекомендованої літератури	147
Умовні скорочення й позначення	154

ПЕРЕДМОВА

Освітня сфера потребує сьогодні кваліфікованого і компетентного фахівця, здатного розв'язувати спеціальні завдання та практичні проблеми у всіх її галузях із застосуванням теорій та методів освітніх наук, комплексно підходити до організації навчально-виховного процесу в середній школі. Для цього необхідні знання про сучасні лінгводидактичні засади навчання української мови і літератури, методики й технології для забезпечення якості освітньо-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах, володіння комунікативною мовленнєвою компетентністю з української та іноземної мови, прагнення до постійного вдосконалення та підвищення власного фахового рівня у національному й міжнародному просторі. Проте без ґрунтованого знання української мови й української літератури в їхньому діахронному й синхронному вимірах неможливе становлення високопрофесійної фахівця в царині освіти. Тому однією із базових освітніх компонент у підготовці здобувачів вищої освіти рівня бакалавра зі спеціальності 014 Середня освіта є дисципліна «Лінгводидактичні засади вивчення елементів історичної граматики в середній школі», яка спрямована на засвоєння найважливіших історичних питань, що стосуються давніх писемних традицій розвитку української літературної мови.

В історії української мови слід розмежовувати дописемний і писемний періоди. Дописемний період був досить тривалим і охоплював розвиток племінних, згодом діалектних мовних особливостей, що лягли в основу української мови. А до перетворення чи переростання діалекту, групи діалектів в окрему мову спонукають набуття ними оригінальної структурної організації на всіх рівнях, відмінної від інших сформованих споріднених мов, і різноманітні суспільні або суспільно-політичні фактори. Дописемний період як час виникнення перших рис української мови і формування її діалектних особливостей знайшов часткове опрацювання й відображення у багатьох наукових працях, що дало змогу констатувати про формування української мови ще в додержавний період. Однак на протоукраїнському ґрунті відбувалося тільки зародження, визрівання й накопичення мовних рис, що згодом дали

початок майбутній українській мові, писемні традиції якої тягнуться від XI ст. – часу появи писемних українських джерел.

Період XI–XV ст. є показовим і визначальним етапом у формуванні української мови, бо на цей час припало творення й функціонування літературно-писемної мови з унікальними правописом та вимовою. За відсутності в українській лінгвістиці вироблених критеріїв визначення меж між етапами становлення мови в посібнику подано власні принципи, що базуються на внутрішньому й зовнішньому розвитку української мови. За початок відліку української мови взято XI ст., пов'язане з виникненням перших писемних творів у Київській Русі, що відображали риси української мови, і становленням основних рівнів української мови, а за кінець відліку – XV ст., пов'язане з пізнім відтворенням найдавніших українських писемних пам'яток, первинною документацією окремих українських мовних явищ, започаткованих у давньоукраїнський період, та із завершенням формування української мови як окремої системи. В XI–XIII ст. постають і поширюються півднем Русі фонетичні, граматичні, лексичні та інші новотвори, притаманні українській мові, а на період XIV–XV ст. припадає первинна або частіша фіксація українських мовних явищ, започаткованих у минулому.

Передумовами становлення української мови були впливи старослов'янської як першої писемної мови на Русі, розвиток мовнотериторіальних ознак додержавного періоду, українського фольклору та суспільно-політичної мовної практики Київської землі. І весь період XI–XV ст. був сприятливим для розвитку української мови, що охопив існування централізованої Київської держави, Галицько-Волинської Русі і Великого князівства Литовського, тобто являв собою період вільного й самостійного розвитку української мови, аж до кінця XV ст. – до позбавлення українських князівських династій влади і втрати української державності.

Важливість глибокого і ґрунтовного пізнання та засвоєння історії української мови, з'ясування розвитку української мови в XI–XV ст., усвідомлення процесу становлення власної писемної традиції зумовили підготування цього посібника. На сьогодні відомо багато лінгвістичних праць з історії української мови, однак немає системного опрацювання всієї наукової бази для комплексного

відображення історії української мови і всебічного вивчення її як навчальної дисципліни у закладах вищої освіти. У зв'язку з цим метою написання посібника стало узагальнення й представлення в широкому обсязі наукових даних з історії української мови XI–XV ст., щоб дати студентам глибокі знання про найбільш давній писемний період розвитку української мови, добитися правильного розуміння й усвідомлення історії становлення та формування української мови, показати стан вивчення вказаного історичного періоду в сучасній лінгвоукраїністиці.

Навчальний посібник складається з трьох частин. Перші дві частини структуровано відповідно до становлення основних рівнів української мови – фонетичного, лексичного, словотвірного, морфологічного й синтаксичного, з метою вивчення основних закономірностей розвитку фонетичної системи, лексичного складу, словотвірної структури, граматичної будови української мови в найдавніший писемний період її розвитку – XI–XV століттях. А в третій частині подано вибрані праці з історії вивчення писемних джерел XI–XV ст. і зразки писемних пам'яток для набуття навичок читання й аналізування їх.

Перша частина містить теоретичний матеріал і тематичні таблиці. Теоретичний матеріал зосереджено у чотирьох основних розділах, до вивчення яких підводить вступний розділ, що розкриває важливі поняття з історії української мови як навчальної дисципліни і наукової галузі. Усі розділи посібника – Вступ, Фонетика і фонологія, Лексика і словотвір, Морфологія, Синтаксис – розкривають процеси дописемного й писемного розвитку української мови – від праслов'янської епохи до XI–XV ст. та акцентують увагу на мовних змінах і процесах, характерних для української мови XI–XV ст. Структурування й групування матеріалу в межах розділів знайшли компактне й стисле відображення в тематичних таблицях. Для узагальнення теоретичного матеріалу й упорядкування тематичних таблиць, а далі для укладання термінологічного словника використано лінгвістичні праці М.А. Жовтобрюха, В.М. Русанівського, С.П. Бевзенка, С.П. Самійленка, О.П. Безпалька, О.С. Мельничука, Л.Л. Гумецької, В.В. Німчука, Г.П. Півторака, П.К. Коваліва, І.І. Огієнка, Ю.В. Шевельова та інших учених.

Друга частина посібника містить практичний матеріал, термінологічний словник і тестові завдання. Практичний матеріал подано й упорядковано потемно до всіх розділів посібника. Під час збирання фактичного матеріалу для опису мовних явищ, розроблення практичних завдань до розділів, упорядкування тестової частини роботи, уведення фрагментів давніх українських творів особлива увага була звернута на писемні пам'ятки XI–XV століть, зокрема на твори «Повчання» Володимира Мономаха початку XI ст., «Слово о законі і благодаті» митрополита київського Іларіона середини XI ст., Устав князя Володимира про десятини, суди та про людей церковних XI–XII ст., Устав князя Ярослава про про церковні суди XI–XII ст., Збірник Святослава 1073 р., «Повість временних літ» початку XII ст., Лаврентіївський літопис, Іпатіївський літопис, Остромирове Євангеліє 1056–1057 рр., Галицьке (Крилоське) Євангеліє 1144 р., Луцьке Євангеліє XIV ст., Київський Псалтир 1397 р., «Грамоти XIV ст.», «Українські грамоти XV ст.» та ін.

Ґрунтовну базу для підготовки посібника склали і лексикографічні й енциклопедичні праці, зокрема: «Історичний словник українського язика. Т. I. А–Ж» за ред. Є. Тимченка (Мюнхен, 1985); «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» у 2 т. за ред. Д.Г. Гринчишина, Л.Л. Гумецької, І.М. Керницького (Київ, 1977–1978); Тимченка Є. «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» у 2 кн., відп. ред. В.В. Німчук (Київ–Нью-Йорк, 2002–2003); «Етимологічний словник української мови» у 7 т. за гол. ред. О.С. Мельничука (Київ, 1982, 1985, 1989, 2004., 2006, 2012); «Українська мова: енциклопедія», ред. кол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. (Київ, 2007) та ін.

Практичні, тестові завдання й тексти писемних пам'яток передані тогочасною українською мовою, з використанням графічної системи XI–XV ст. Під час упорядкування завдань без покликання на писемні джерела до уваги взято тогочасну кириличну графіку, зокрема для передання голосних звуків [i], [ĕ], [e], [ь], [ā], [ы], [y], [ъ], [o], [a] – використано відповідно літери *и, ѣ, е, ь, я, ы, у (оу, ю), ъ, о, а (я)*; для передання приголосних звуків [в], [м], [й], [н], [н'], [р], [р'], [л], [л'], [б], [п], [д], [д'], [т], [т'], [г], [г'], [з], [з'], [ж], [дж], [дз], [дз'], [к], [х], [с], [с'], [ш], [ч], [ц'], [ф] – літери *в, м, й, н, р, л, б, п, д, т, г, т*,

з, ж, дж, дз, к, х, с, ш, ч, ц, ф, а також щ – для [шч]. Якщо ж укладено завдання або дібрано текст на основі писемних творів, то використано графіку відповідної писемної пам'ятки. Тому в посібнику знайшли відображення ще й інші букви давньої кирилиці, перейняті з текстів українських пам'яток, зокрема а «юс малий», ж «юс великий», ѱ «омега», ѿ «фіта», ѣ «ксі», ѱ «псі», ѱ «їжиця», ѿ «оукъ», ѣ «єсть», йотовані я, ѡ, ѣж.

Третя частина посібника містить хрестоматійні матеріали – вибрані наукові праці про писемні пам'ятки давньоукраїнської мови і вибрані тексти писемних пам'яток XI–XV ст., для аналізування наукових праць і мови писемних джерел із метою закріплення й поглиблення знань про розвиток української мови в XI–XV ст. З увагою на велику кількість різноманітних історичних студій за основу було взято праці провідних українських дослідників давніх писемних пам'яток (Л. Булаховського, І. Свенціцького, В. Німчука, М. Пещак, В. Русанівського та ін.), щоб дати студентам знання про писемну спадщину XI–XV ст., про правила видання й відтворення давніх творів, про різні підходи вчених до вивчення писемності XI–XV ст. Наукові дослідження представлено в скороченому вигляді, зі збереженням змісту й форми авторського тексту, крім покликань, приміток, пояснень, прикладів, наведених дрібним шрифтом.

Узірцем для упорядкування текстів писемних пам'яток стала книга В.В. Німчука «Історія української мови. Хрестоматія XI–XIII ст.» (2015). Однак зі всього масиву представлених у вказаній праці і загалом відомих на сьогодні писемних джерел XI–XV ст. використано тільки фрагменти давніх пам'яток, що мали би найбільшою мірою відображати риси української мови кожного століття і загалом специфіку української мови XI–XV ст. (напр., літописи XI–XIII ст., грамоти й ділові документи XIV–XV ст.). Тексти писемних джерел подано за «Правилами видання пам'яток, их українською мовою та церковнослов'янською української редакції» В.В. Німчука (Київ, 1995).

У кінці кожної частини навчального посібника подано списки писемних пам'яток, лексикографічних джерел і рекомендованої літератури, з уведенням до них праць, що стосуються матеріалу всіх частин посібника. Списки впорядковано за сучасними вимогами та з уніфікуванням усіх частин бібліографічного опису праць.

ПРАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

Вступ

1. Засади вивчення української мови XI–XV ст.
2. Слов'янська мовна єдність.
3. Писемність у східних слов'ян.
4. Розвиток української мови.
5. Поняття *руська мова, українська мова*.
6. Джерела вивчення української мови.

Завдання

1. Розкрийте значення понять у сучасній лінгвістиці: *«індоєвропейська мова», «спільнослов'янська мова», «старослов'янська мова», «руська мова», «давньоукраїнська мова», «староукраїнська мова», «церковнослов'янська мова», «нова українська літературна мова».*

2. Розмістіть у послідовності періоди розвитку української мови та проаналізуйте їх:

спільносхіднослов'янський період, давньоукраїнський період, праіндоєвропейський період, новий український період, староукраїнський період, спільнослов'янський період, сучасний український період.

3. З'ясуйте відношення між поняттями і місце їх в історії української мови:

«давньоукраїнська мова» і «давньоруська мова», «походження української мови з праслов'янської» і «походження української мови з киево-поліського й галицько-подільського діалектів», «виникнення східнослов'янського письма» й «упорядкування східнослов'янського письма», «пам'ятки української писемності» і «пам'ятки руської писемності».

4. Визначте стиль давніх писемних пам'яток і згрупуйте їх за стильовою належністю:

«Слово о законі і благодаті» митрополита Іларіона XI ст., Остромирове Євангеліє 1056–1057 рр., Збірник Святослава 1073 р., Мстиславове Євангеліє близько 1117 р., «Повчання» Володимира Мономаха початку XI ст., Галицько-Волинський літопис XIII ст., Києво-Печерський патерик XIII ст.

5. Покажіть пам'ятки писемності в порядку від найбільшого до найменшого відображення ними українських мовних рис:

«Руська правда» XI–XII ст., Збірник Святослава 1076 р., «Повість временних літ» XII ст., «Слово о полку Ігоревім» XII ст., «Слово Данила Заточника» XIII ст., Київський літопис XII ст., Євсевієве Євангеліє 1283 р., Луцьке Євангеліє XIV ст., Четья 1489 р.

6. Підготуйте дискусію з обговоренням питань:

«виникнення української мови взагалі», «становлення давньоукраїнської мови», «формування специфічних рис української мови», «розвиток східнослов'янської писемності», «поява перших писемних пам'яток», «походження назв «українська мова» й «руська мова»».

7. Охарактеризуйте мову давнього писемного твору:

Князь же Мъстиславъ сѣде на столѣ брата своего Володимеря, на самыи великъ день, в лѣто 6797 12 мѣсяца априля 10 день, и нача княжитѣ по братѣ своемъ, правдолюбіемъ свѣтятся къ всей братіи своей и къ бояромъ и къ простымъ людемъ; и бысть радость велика людемъ тогда: се въскресеніе Господне, а се княже сѣденіе... (ГВЛ, 151).

8. Розкрийте походження літер і графічні особливості давнього писемного тексту:

Ни похвалы себѣ глати. ні иномоу хвалитъ послушати. въ таинѣ все творити: и не на видѣніе чловѣкомъ творити. нѣ тѣкмо отъ ба хвалы и млѣсти просити: Помышлати прѣшьствие отъсоудоу. приготованая благая правѣдънымъ (Изб 1076, 472).

Список літератури

Бойчук М.К. Вступ. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. *Історична граматика української мови: підручник*. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 3–76.

Брайчевський М. *Походження слов'янської писемності*. 4-те видання. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 154 с.

Брус М.П. *Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти*. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 11–26.

Житецький П.Г. *По поводу вопроса о том, как говорили в Киеве в XIV и XV вв. Выбранные работы. Филология* / відп. ред. І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1987. С. 287–300.

Ковалів П. Вступ до історії східнослов'янських мов / ред. проф. д-р В. Стецюк; Наукове товариство ім. Шевченка. Нью-Йорк, 1970. 160 с.

Ковалів П.К. Слов'янські фонемі. Походження та історичний розвиток. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1965. 256 с.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 5–25.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 5–27.

Німчук В.В. Виникнення східнослов'янської писемності. *Бібліотечний вісник*. 2000. № 6. С. 3–16.

Німчук В.В. Походження української мови. Етнічна та етнокультурна історія України: у 3 т. / ред. О.Б. Діденко, Є.І. Мазніченко, К.В. Харченко; відп. ред. Г.А. Скрипник. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 1. Кн. 2. С. 351–468.

Німчук В. Хрестоматія з історії української мови Х–ХІІІ ст. Київ – Житомир: Полісся, 2015. 352 с.

Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» / відп. ред. В.Г. Скляренко. Київ: Академія, 2001. 152 с.

Русанівський В.М. Вступ. *Історія української мови. Фонетика* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1979. С. 7–62.

Скляренко В. Г. Русь і варяги. Історико-етимологічне дослідження / відп. ред. Г.П. Півторак. Київ: Довіра, 2006. 97 с.

Українська мова: енциклопедія / ред. кол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. Видання третє, зі змінами і доповненнями. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. 856 с.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / переклад з англійської С. Вакуленка, А. Даниленка; редактор Л. Ушкалов. Харків: Акта, 2002. 1056 с.

Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не віборуська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії. *Історія української мови: хрестоматія* / упоряд.: С.Я. Єрмоленко, А.К. Мойсієнко. Київ: Либідь, 1996. С. 191–205.

ФОНЕТИКА І ФОНОЛОГІЯ

1. Спільнослов'янські звукові зміни

- 1.1. Становлення праслов'янської звукової системи.
- 1.2. Палаталізація приголосних звуків [g], [k], [x].
- 1.3. Сполучення приголосних зі звуком [j].
- 1.4. Зміни в системі вокалізму.
- 1.5. Структурування й перебудова складів.

Завдання

1. Відтворіть індоєвропейські форми праслов'янських слів:

*drugъ, *kosa, *sadъ, *dŏti, *mostъ, *vrxъ, *dumъ, *slovo, *sluxъ, *dvъrъ, *godъ, *krasa, *směxъ, *konъ, *pъlnъ, *duša, *lъnъ, *dvorъ, *pameť, **tъma, *kl'učъ, *ęzукъ, *divo.

2. Дайте характеристику слов'янських звуків у порівнянні з індоєвропейською мовою:

*krěpiti, *něтъ, *dobrota, *duxъ, *kriknŏti, *blědъnъ, *nožъ, *kļetva, *tъrgъ, *večerъ, *tvъrdъ, *bogatъ, *krъstъ, *agoda, *dъždъ, *xъlmъ, *kŏdělъ, *ledъ, *košikъ, *tъrnъ, *novъjъ.

3. Зробіть складоподіл праслов'янських слів і зіставте з індоєвропейською мовою:

*sila, *mirъ, *kremy, *zŏbъ, *bělъ, *pěna, *vъdova, *stěna, *zęť, *kry, *starъ, *orъlъ, *mŏdrъ, *vъlna, *kosarъ, *sněgъ, *tъgla, *synъ, *besěda, *kradja, *bělъka, *svęť, *bratrъ.

4. Доберіть індоєвропейські форми до українських слів і поясніть їх звукозміни:

даръ, роса, чистыи, возъ, сѣчь, сухъ, веселыи, тынъ, вино, мѣхъ, великъ, сѣно, голубъ, мѣра, синиш, вести, медъ, коваль, рѣжъ, снѣха, плътъ, лебедъ, чървь, рядъ, путо, путь.

5. Визначте праслов'янські форми українських слів і поясніть їх складоподіл:

сѣхастье, дръжати, чьстьныи, насмѣшька, правѣдънъ, лѣсть, бѣдънъ, мѣшькъ, хытръ, зърно, гънати, сѣтъня, борьць, сърпъ, дрѣва, първыи, гърньчаръ, сърдѣце, гърдѣ.

6. Розкрийте походження шиплячих і свистячих звуків у давніх українських словах:

ночь, дышати, свѣча, друзи, пляшу, грѣшница, нужьда, кричати, вълчиш, ученицѣ, сушити, мажу, сълньце, дѣлзи, мусѣ, пѣтица, юньць, можеши, страси, колочу, звѣзда, дочи, тѣрзати, роца, плачь, страшьнѣ, пѣлци, дѣлжѣникѣ, цвѣтѣ.

7. З'ясуйте причини появи м'яких приголосних звуків у давніх українських словах:

капля, ноша, буря, дружьба, вѣньць, тьца, служу, скучьнѣ, творю, круча, люблю, межа, воля, пуцу, кѣняже, мечь, нозѣ, гоню, нарицати, рѣчька, ворози, блюдо, рѣжу, колышу, сажя, ловлю, вяжу, пастуси, ѣжѣжу, руцѣ, земля.

Список літератури

Брус М. П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 27–40.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник.* 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 77–181.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Історія української мови. Фонетика / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський.* Київ: Наукова думка, 1979. С. 63–329.

Ковалів П.К. Слов'янські фонемі. Походження та історичний розвиток. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1965. 256 с.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 26–60.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 28–45.

Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоукраїнської мови. (Історико-фонетичний нарис) / відп. ред. В.Г. Скляренко. Київ: Наукова думка, 1988. 280 с.

Скляренко В.Г. Праслов'янські інтонації та їх відбиття в українській мові. *Історія української мови. Фонетика / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський.* Київ: Наукова думка, 1979. С. 330–344.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / переклад з англійської С. Вакулєнка, А. Даниленка; редактор Л. Ушкалов. Харків: Акта, 2002. 1056 с.

2. Східнослов'янські фонетичні явища

- 2.1. Фонетична система східнослов'янських мов.
- 2.2. Побудова складів у дописемний період.
- 2.3. Вокалічні й консонатні фонетичні явища.
- 2.4. Чергування голосних і приголосних звуків.
- 2.5. Розвиток нових звукосполучень.

Завдання

1. Зробіть аналіз голосних звуків та їх функціонування в східнослов'янській період:

*bergyni, *xvoja, *děvьka, *xyliti sę, *kladь, *gonitva, *l'uby, *jьměньje, *bojati sę, *golьjь, *xрестѣti, *gor'e, *bělostь, *kysnqti, *xornitelь, *grьmѣti, *sluxati, *dostoьjьnь, *kolęda.

2. Охарактеризуйте приголосні звуки та їх вживання на східнослов'янському ґрунті:

*gьrdyni, *lice, *xlěbati, *dělo, *gonitelь, *jьskra, *lězti, *xmara, *grebti, *kaša, *xapatи, *junakь, *lisica, *lipa, *xмузь, *ežina, *jьgrišče, *bludo, *kolsьje, *jarьjь, *dьržati.

3. Проаналізуйте звукові зміни в словах, реалізовані на східнослов'янському ґрунті:

оленя, синиця, осеньными, мѣзиньць, осетрь, озерьными, ястребь, дятль, ожина, дѣтя, пятыи, дручити, Олександрь, мячь, одинакь, Олена, сѣмя, беремя, двигнути, ягня.

4. Виділіть рефлекси дифтонгічного сполучення «голосний + м, н» і поясніть їх:

мяти, мьну, розминати; звукь, звонькь, звучьнь, звонити; начати, начьну, начинати, начало, путо, опона, припяти, припинати; взяти, вьзьму, вьзимати; дуги, дьму, надымати; память, помьнити, поминати.

5. Визначте рефлекси сполучень [ор], [ол], [ер], [ел] на слов'янському ґрунті:

берегь, ворота, полонь, король, володѣти, орачь, колось, дерево, врагь, холодь, робота, жеребя, рало, молоти, солома, береза, локть, середа, золото, колода, дорожька, стеречи, ратаи, чрѣво, городити, рости, горобець, долонь.

6. Вкажіть на типи чергувань голосних звуків у словах і причини їх виникнення:

везти – возити, стати – стояти, рвати – отъривати, вѣнъкь – вью, трясти – трусити, звякати – звенети, лѣтати – летѣти, умирати – умьру, колоти – колю, орати – рало, сѣяти – сито, жати – жьну, полоти – полю, боротися – борюся.

7. З'ясуйте типи чергувань приголосних звуків у словах і причини їх виникнення:

хотѣти – хочу, видѣти – вижу, славити – славлю, веду – вела, мостити – мощу, плету – плела, носити – ноша, класти – кладу, ѣздити – ѣждьжу, служити – слуга, возити – возжу, корити – корю, томити – томлю, плакати – плачу.

Список літератури

Брус М. П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 40–52.

Гринчишин Д. Четя 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*: праці філологічної секції / ред.: М. Ільницький, О. Купчинський. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1995. Т. 229. С. 251–276.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови*: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 77–181.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Історія української мови. Фонетика* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1979. С. 63–329.

Ковалів П.К. Слов'янські фонемі. Походження та історичний розвиток. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1965. 256 с.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 26–60.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 45–51.

Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоукраїнської мови. (Історико-фонетичний нарис) / відп. ред. В.Г. Складенко. Київ: Наукова думка, 1988. 280 с.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / переклад з англійської С. Вакулєнка, А. Даниленка; редактор Л. Ушкалов. Харків: Акта, 2002. 1056 с.

3. Фонологічна й фонетична системи української мови XI–XV ст.

- 3.1. Характеристика голосних і приголосних фонем.
- 3.2. Зміни у вокалізмі й консонантизмі.
- 3.3. Наслідки занепаду звуків [ь], [ъ] у системі голосних.
- 3.4. Наслідки занепаду звуків [ь], [ъ] серед приголосних.
- 3.5. Фонологічна система після занепаду [ь], [ъ].

Завдання

1. Відтворіть українською мовою слова з поясненням рефлексів голосних звуків:

*bratana, *krōtiti sę, *xudъ, *drĕmati, *jъnъjъ, *bermeę, *domysliti, *jętry, *nemōdrъ, *koldeęъ, *xъmelъ, *dušъnъ, *kl'učarъ, *doba, *natręsti, *kloniti sę, *gluxъjъ, *nizъ, *klōbъkъ.

2. Запишіть українською мовою слова з поясненням рефлексів приголосних звуків:

*dol'a, *nebesъnъjъ, *družina, *xvostъ, *kradenъje, *božъskъ, *glōbokъ, *dĕtišče, *koxati sę, *nečъstъ, *bitъje, *gor'estъ, *kapnōti, *gōstina, *kъnędzъ, *xlĕbъcъ, *lisa, *klasti.

3. Доберіть українські відповідники з поясненням сильних і слабких позицій [ь], [ъ]:

*novinъka, *kъniga, *dъnĕstrъ, *božъjъ, *klevetъnikъ, *dōbъkъ, *kърčъta, *jъgrъcъ, *dъnъnъjъ, *dъxopъ, *jъskra, *koldъnъ, *dъkti, *nizъkъ, *dълъznikъ, *xълstъ, *jъgrati, *grъkъ.

4. Розкрийте причини й наслідки занепаду редукованих у межах голосних звуків:

домъ, правъдъныи, хмель, тъпътати, въръныи, събърати, кръшька, соль, мьстъ, пришьльць, вьсь, глътъка, търнъ, брънѣти, котъ, тръвога, зърнъ, вълчица, жъртва, твърдити, весль, бльскъ, вършина, тълстъ, хръбътъ, швьвъць, соснъ.

5. Вкажіть на причини й результати занепаду редукованих серед приголосних:

ростълина, кожьдъныи, стъкло, бъчела, вѣнъчание, отъдати, жьньць, поздъныи, кривъда, сильныи, рекль, сьшити, чълна, дългыи, вѣстъникъ, къто, дъхоръ, пекль, сърдъце, мѣрочъникъ, жьлтъи, чъто, осенью, житие, сьдоровии.

6. Проаналізуйте типи чергувань голосних звуків у давніх українських словах:

посѣль – посѣла, творьць – творьця, журавль – журавля, свекрь – свекра, грѣмь – грѣмѣти, хрьсть – хрьстити, конь – коня, печь – печи, село – сельськьи, вѣдро – вѣдрь, пальць – пальця, замѣкъ – замѣка, ночь – ночи, рѣвъ – рѣва, гора – горь.

7. Виділіть типи чергувань приголосних звуків у давніх українських словах:

мастити – мастьньи, злость – злостьникь, мѣстьце – мѣстити, хрукь – хрукънути, користьньи – користь, тыжьдьнь – тыжьдьньвыи, перстьнь – перстьня, кѣто – кого, шьдль – шьла, моглъ – могла, гърньчарь – гърньць, сѣдль – сѣла.

Список літератури

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 52–69.

Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*: праці філологічної секції / ред.: М. Льницький, О. Купчинський. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1995. Т. 229. С. 251–276.

Житецкий П.И. Очеркъ звуковой истории малорусскаго нарѣчія. Киев: Университетская типографія, 1876. 376 с.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови*: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 77–181.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Історія української мови. Фонетика* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1979. С. 63–329.

Ковалів П.К. Слов'янські фонемі. Походження та історичний розвиток. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1965. 256 с.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. 244. С. 26–60.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 51–63.

Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоукраїнської мови. (Історико-фонетичний нарис) / відп. ред. В.Г. Скляренко. Київ: Наукова думка, 1988. 280 с.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматики параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / переклад з англійської С. Вакулєнка, А. Даниленка; редактор Л. Ушкалов. Харків: Акта, 2002. 1056 с.

4. Продовження розвитку фонетичних рис української мови

- 4.1. Історія звуків [e], [i], [ы].
- 4.2. Зближення звуків [e] з [и], [o] з [y].
- 4.3. Перехід [e] в [o], [o] в [a], [e] в [a].
- 4.4. Фонетичні зміни на початку слова.
- 4.5. Ствердіння приголосних звуків.

Завдання

1. Простежте історію голосних від праслов'янської до сучасної української мови:

*istina, *svěť, *dunajь, *moldьсь, *nebo, *ablьko, *volsь, *trьvoga, *lěськъ, *zarь, *ogнь, *svęto, *kolaць, *gadanьje, *doga, *žiti, *lixo, *čelo, *nosь, *dobь, *ихo, *mylo.

2. Опишіть історію приголосних від праслов'янської до сучасної української мови:

*drugь, *berzovьсь, *klějь, *xlěvь, *gQsакь, *lęti, *kon'uxь, *dьržava, *xvatiti sę, *greby, *aščerica, *dymьnica, *gonitva, *gorditi, *gorькъjь, *xlopotь, *dumati, *groza, *dьždžiti.

3. Порівняйте складоподіл давніх українських слів із сучасною українською мовою:

гoстиньць, мълчанье, метьла, свѣтьло, грьчьськъ, събьрь, красивьи, дьлбати, цвѣть, гривьнъ, высокьи, сьрпъ, родьство, вихрь, хлѣбьньи, весло, тьлкъ, веселие, краина.

4. Покажіть відмінності між звуками давньої та сучасної української мови:

стрѣла, рогь, зима, чьрньи, тѣло, гуся, могьла, вьртѣти, брести, хвала, густьи, кривьдити, учение, худьи, нива, малина, вечерь, хряць, рыба, зоря, тьлстьи, камьнь.

5. Охарактеризуйте зміни голосних звуків упродовж усього писемного періоду:

богатьство, ясньи, щєка, зємьньи, яблько, мачєха, шьлкъ, сємьи, колатати, человѣкъ, паробькъ, женатьи, колачь, силовати, богатѣти, покидькъ, желудь, борании, готовити, язвина, вечеряти, пнькъ, малєваньи, пьшено, льнькъ.

6. Проаналізуйте зміни приголосних звуків упродовж усього писемного періоду:

весна, лебедь, мирьньи, тишина, шелестъ, ярмо, широкии, ключарь, чьрньць, мьнути, пѣсьнька, глубина, морьскыи, царь, пьшеница, бережистыи, свѣчька, невѣрие, сильньи, бавитися, снѣжькь, любовь, чьрствъ, мячкь, степь.

7. Прокоментуйте зміни, що відбулися на початку слів у давній українській мові:

отьчизна, яворь, играти, ягода, острый, арбузь, явитися, осподарь, имати, ольшина, ясьнь, овья, окъно, игрьць, отъпускати, яма, огня, улица, овьса, игъла, осударыни, отъдати, ольха, уxo.

Список літератури

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 69–82.

Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*: праці філологічної секції / ред.: М. Ільницький, О. Купчинський. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1995. Т. 229. С. 251–276.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови*: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 77–181.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Історія української мови. Фонетика* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1979. С. 63–329.

Ковалів П.К. Слов'янські фонемі. Походження та історичний розвиток. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1965. 256 с.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 61–70.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 63–66.

Наконечний М.Ф. До вивчення процесу становлення й розвитку фонетичної системи української мови. *Питання історичного розвитку української мови* / ред. кол.: І.К. Білодід (відп. ред.), С.П. Бевзенко, В.П. Бесєдіна-Невзорова та ін. Харків: Видавництво Харківського державного університету, 1962. С. 125–165.

Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоукраїнської мови. (Історико-фонетичний нарис) / відп. ред. В.Г. Скляренко. Київ: Наукова думка, 1988. 280 с.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / переклад з англійської С. Вакулєнка, А. Даниленка; редактор Л. Ушкалов. Харків: Акта, 2002. 1056 с.

ЛЕКСИКА І СЛОВОТВІР

1. Формування праслов'янського лексичного складу

- 1.1. Спільноіндоєвропейський словниковий фонд.
- 1.2. Міжіндоєвропейські лексичні паралелі.
- 1.3. Праслов'янський лексикон.
- 1.4. Праслов'янські лексичні запозичення.
- 1.5. Міжслов'янські лексичні зв'язки.

Завдання

1. Виділіть і проаналізуйте за допомогою словників індоєвропейські лексеми:

*bermę, *sestra, *dyxati, *bratrъ, *diviti sę, *svekry, *bĕda, *tъstъ, *dosaditi, *baba, *čerpъ, *selzenъ, *vydra, *svini, *agne, *sorka, *qy, *tetervъ, *drĕmati, *piskarъ, *pelva.

2. Визначте й охарактеризуйте за допомогою словників західноіндоєвропейські, східноіндоєвропейські та південноіндоєвропейські лексичні одиниці:

*dolnъ, *pъrstъ, *telę, *kuna, *berstъ, *bъrzъ, *božъjъ, *soldъ, *drobiti, *krivъ, *borda, *ryba, *jablo, *sejati, *grabъ, *červo, *lĕkъ, *bobъ, *sъdravъ, *bogatъ, *bronъ, *čъrnъ, *dĕra.

3. Виберіть власне праслов'янські номінації і дайте їм характеристику:

*avorina, *bogyni, *blъskъ, *drazniti, *agoda, *dĕvica, *besĕda, *dogarati, *bezl'udъnъjъ, *dĕtę, *jata, *glĕdĕti, *esetrovъjъ, *bogatъstvo, *dostatъkъ, *ęčъmenъ, *ablonovъjъ, *glumiti sę.

4. Виокреміть праслов'янські запозичення і з'ясуйте їх значення:

*arъmo, *bjudo, *slugiti, *lixva, *dumati, *askyni, *jariti sę, *dъska, *ban'a, *osъlъ, *avorъ, *ocъtъ, *tĕsto, *klъbъkъ, *dupъlo, *xręščъ, *mečъ, *lĕkati, *poganъjъ, *griva, *xortъ.

5. Відзначте, для яких слов'янських мов характерні найменування:

*bergyni, *dĕtina, *bĕlъka, *gъrnъcъ, *palъcъ, *bĕlъmo, *gadъ, *pъcъ, *godina, *qžъ, *družъka, *bordatъjъ, *dobl'estъ, *xvalъba, *kokotъ, *sobaka, *gorditi, *kliknъti, *xlĕvъ.

6. Випишіть із тексту прайндоевропейські слова і розкрийте їх значення:

Поляне бо своих отець обычай имуть кротокъ и тихъ, и стыднѣе къ снохамъ своимъ и къ сестрамъ, къ матеремъ и к родитеѣлемъ своимъ, къ свекровемъ и къ деверемъ велико стыдѣнѣе имѣху, брачный обычай имяху: не хожаше зять по невѣсту... (ПВЛ, 14–15).

7. Підкресліть у тексті праслов'янські слова і з'ясуйте їх значення:

Яко же бо олово гинеть часто разливаемо, тако и человекъ, приемля многия бѣды. Никто не может соли зобати, ни у печали смыслити; всякъ бо человекъ хитритъ и мудритъ о чюжсеи бѣди, а о своеи не может смыслити (СДЗ, 12–13).

Список літератури

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 83–95.

Гумецька Л.Л. З історичної лексикології української мови. *Мовознавство*. 1981. № 1. С. 38–44.

Гумецька Л.Л. З історичної стилістики української мови. *Слово і труд* / редкол.: І.Ф. Андерш, М.А. Жовтобрюх, Г.П. Їжакевич (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1976. С. 88–93.

Німчук В.В. Праслов'янська лексика. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В.М. Русанівський (відп. ред.), В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1983. С. 15–28.

Русанівський В.М. Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI–XVII ст.: доповідь на VII Міжнародному з'їзді славистів. Київ: Наукова думка, 1973. 28 с.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

Черниш Т.О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні: монографія. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003. 480 с.

2. Становлення лексики української мови XI–XV ст.

- 2.1. Українська лексична спадщина.
- 2.2. Власне українська лексична основа.
- 2.3. Семантичні зміни в українській лексиці.
- 2.4. Розвиток синонімії, антонімії та омонімії.
- 2.5. Стилiстичні особливості української лексики.

Завдання

1. Виділіть слова спільнослов'янської спадщини й поясніть їх значення:

яблѣко, гребля, чадо, ясьнь, ракъ, вѣрста, явьныи, бабѣка, отьчимъ, бедро, дрѣмати, березовыи, сновати, бесѣдовати, сорочька, роженныи, веселье, дятедь, осьмыи.

2. Покажіть спільносхіднослов'янські й українські слова та розкрийте їх значення:

дружьба, нитѣка, борошно, свита, льстивѣ, голубѣка, стрѣльць, пълзати, мачеха, хытрьць, ватра, байка, жонѣка, дънина, собачька, девяностыи, осокорь, гнѣздо, тямити.

3. Виокреміть давні українські запозичення й прокоментуйте їх значення:

хыцьныи, капуста, пища, виноградьныи, изъбрати, осязанья, порфира, шатро, базарь, казна, злодѣи, трѣсть, свѣтитися, обитати, философѣ, дѣци, горьчица, жемьчугъ.

4. Зіставте семантично давні українські слова з їх праслов'янськими відповідниками:

перепель, лисица, цвѣтъ, виноградъ, грубыи, вязь, лоза, духъ, зоря, клонитися, козьль, сторона, сѣребро, свѣтити, вертепъ, мѣсяць, воля, дружина, животъ, родья.

5. Розкрийте семантичні відношення між словами та їх стилістичні особливості:

вѣщати, речи; шьствовати, ходити; одежа, одѣние, одѣяние; хоромъ, домъ, истьба; страна, земля, краи, сторона; тълстыи, тьнькыи; лѣто «рік», лѣто «пора року».

6. Проаналізуйте слова в тексті з погляду їх семантичної структури: *Земля тутнеть, рѣкы мутно текуть, пороси поля прикрывають, стази глаголють: половци идуць отъ Дона, и отъ моря, и отъ всѣхъ странъ рускыя плѣкы оступишиа* (СПП, 51).

7. Охарактеризуйте слова в тексті з погляду їх стилістичного навантаження:

«Земля наша крещена, и нѣсть у насъ учителя, иже бы ны наказаль, и поучаль насъ, и протолковаль святыя книги. Не разумѣемъ бо ни гречьску языку, ни латыньску; они бы ны онако учать, а они бо ны и онако...» (ПВЛ, 21–22).

Список літератури

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 95–109.

Гринчишин Д. Четя 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*: праці філологічної секції / ред.: М. Ільницький, О. Купчинський. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1995. Т. 229. С. 251–276.

Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови київського періоду X–XIV ст. / Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Нью-Йорк, 1962. Т. I: Основний фонд. 445 с.; 1964. Т. II: Запозичення. 323 с.

Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / відп. ред. С.П. Бевзенко. Київ: Наукова думка, 1992. 416 с.

Німчук В.В. Лексика давньоруської мови. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В.М. Русанівський (відп. ред.), В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1983. С. 29–163.

Німчук В.В. Лексика пам'яток XI–XIII ст. як свідчення народної основи давньоруської літературної мови. *Жанри і стилі в історії української літературної мови* / відп. ред. Єрмоленко С.Я. Київ: Наукова думка, 1989. С. 5–56.

Пещак М.М. Стиль ділових документів XIV ст. (структура тексту) / відп. ред. І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1979. 268 с.

Русанівський В.М. Семантичні процеси розвитку української лексики. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В.М. Русанівський (відп. ред.), В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1983. С. 660–715.

Черниш Т.О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні: монографія. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003. 480 с.

3. Словотворення іменних частин мови

- 3.1. Словотвірна система української мови.
- 3.2. Деривація іменників.
- 3.3. Словотвір прикметників.
- 3.4. Деривація числівників.
- 3.5. Словотвір займенників.

Завдання

1. Розмежуйте слова на похідні й непохідні:

стольць, крѣпость, тополь, новыи, сълныце, дорогии, берегъ, гърдыць, лихии, кѣто, вечеръ, мильи, рѣчька, радъ, внуць, поустъ, слѣдь, челядь, лѣсъкъ, святъ, ловы, служьба.

2. Визначте способи творення давніх українських слів:

приказъ, писарь, чърница, семеро, косарь, прадѣдь, неприятель, търговьць, сыновнъ, братьскъ, три сътъ, неволя, память, милосердык, прѣмудръ, нѣчто, свѣтль, вѣрныи.

3. Охарактеризуйте іменники за структурою і визначте способи творення похідних:

братіє, словєсы, мыслию, облакы, пълкы, струны, повѣсть, дружино, жалость, знаменіє, конєць, русици, соловію, соколы, половци, стагъ, гнѣздо, свѣтъ, зємля, обычаа, обиду, иноходьцы, человѣкомъ, костьми, зорами, пустыни, побѣдами (СПІ, 7–ка).

4. Поділіть прикметники на похідні й непохідні, визначте способи творення похідних:

сребренья, смысленаго, небесныа, многоразличных, чюжєи, печалну, студеною, красєнь, сладкое, дождевыми, честєнь, славєнь, крѣпокъ, щєдръ, скупъ, мудра, внутреняя, безумному, благых, премудрому, мирских, дивнѣи, злобразну, ласковая (СДЗ, 4–29).

5. Проаналізуйте структуру і словотворення числівників:

семьюдєсять, третъей, одинъ, двѣ, три, перъвии, двою, двудєсяту, другыа, нѣколико, другимъ, трєх, колько, тысяць, первых, другаго, другоѣ, семидєсят, дєсятый, тысячи, єдинъ, полъ города, четвєртый, второмъ, чєтырми, двѣ тысячѣ, двѣма (ПВЛ, 12–98).

6. З'ясуйте походження і способи творення займенників:

кто, єго, чьєи, им, свою, сам, єму, кого, мене, на нем, самому, оному, что, моє, сєму, ким, нимъ, томъ, всѣм, него, онъ, их, которыи,

тѣмъ, своя, своего, него, того, инѣмъ, сего, чемъ, самого, тои, сами, собою, собѣ, всакъ, всако, еи, кому, вси, онѣм, всѣх (ПР, 186–200).

7. Випишіть із тексту іменні частини мови й охарактеризуйте їх за структурою:

О Руская землѣ, уже за шеломаемъ еси! Се вѣтри, Стрибожи внуци, вѣють съ моря стрѣлами на храбрыя плѣкы Игоревы. Земля тутнеть, рѣкы мутно текуть, пороси пола прикрываютъ, стази глаголютъ: половци идутъ отъ Дона, и отъ моря, и отъ всѣхъ странъ рускыя плѣкы оступиша (СП, ̃ei-ši).

Список літератури

Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 109–128.

Грищенко А.П. Прикметник в українській мові / відп. ред. В.В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1978. 208 с.

Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / відп. ред. І.М. Керницький. Київ: Видавництво АН УРСР, 1958. 298 с.

Грещук В. Семантико-словотвірна структура абстрактних деад'єктивів та девербативів. *Грещук В. Студії з українського мовознавства. Вибрані праці* / упор. Р. Бачкур. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. С. 168–216.

Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис) / відп. ред. акад. О.С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 2000. 372 с.

Самійленко С.П. Займенник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 240–252.

Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови: посібник. Київ: Рад. школа, 1964. Ч. I. 236 с.

Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1970. Ч. II. 192 с.

Самійленко С.П. Прикметник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник. 2-е видання, випр.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 273–280.

Самійленко С.П. Числівник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 300–314.

Тараненко І.Й. Іменник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 182–196.

4. Словотвір дієслів і незмінних частин мови

- 4.1. Словотворення дієслів.
- 4.2. Деривація прислівників.
- 4.3. Словотвір прийменників.
- 4.4. Деривація сполучників.
- 4.5. Словотвір часток.
- 4.6. Деривація вигуків і звукосполучень.

Завдання

1. Визначте частиномовну належність і словотвірну похідність номінацій:

вськорѣ, замужѣ, подьлѣ, обвинити, недалеко, повѣдати, иногда, вѣрно, таки, вѣрорѣдѣ, почѣто, лѣтось, межѣ, безвѣсти, селико, полуночи, ради, звона, тѣгда, черезѣ.

2. Згрупуйте слова за частинами мови й способами творення в межах частин мови:

приклони, вьсьде, мыслити, избываа, послушаа, оживити, почѣстити, подаль, дотуда, ночьсь, полудѣни, нежелѣ, доньнѣ, радѣма, вьзлѣ, сѣкрая, отсѣлѣ, чѣтобы, кѣ вѣрху, безвѣдѣнѣ, лѣлѣати, закалена, на передѣ, потомѣ, имѣа, вѣ дѣнь, мирно.

3. Виділіть похідні дієслова й проаналізуйте їх словотвірні особливості:

сѣставить, проклати, похвали, пооучати, повѣдають, прилежаахоу, подвигноушася, приближи, подвигнѣмѣ, вождити, боудоуть, накаплють, явити, вѣзирааху, правлаахоу, приими, поклонати, коньчаваєть ся, видѣти, творать, плачють (Ізб 1076, 151–172).

4. Виокреміть похідні прислівники й розмежуйте їх за способами творення:

заутра, тогда, оттоле, доньнѣ, лѣтомѣ, тричи, троиче, вельми, назади, донде, нынѣ, вчера, всегда, нечисто, николи, надвое, дивно, всюду, невоздержанно, многажды, криво, отсюда, достойно, наутрия, поистинѣ, крѣпко, исперва, вкупѣ (ПВЛ, 12–80).

5. Розподіліть слова на прийменники, сполучники, частки й поясніть їх творення:

по, бо, же, да, предѣ, изѣ, межю, аще, бы, та, около, отѣ, зане же, надѣ, противу, подѣ, яко, дѣля, до, ради, пакы, дондеже, поне же,

къ, на, даже, про, о, не, съ, прежде, подле, посреди, но, развѣ, где, или, бѣс, въ, со, передѣ, иже, преже, но, хотя, зане, изъ (ГВЛ, 77–102).

6. Випишіть із тексту дієслова, охарактеризуйте їх структуру й способи творення:

Р(ч)є зъ своимъ оученикомъ. нынѣ прослави са снѣ члвчьскъ и бѣ прослави са ѿ нѣмъ. ащѣ бѣ прослави са ѿ нѣмъ. и бѣ прославить ю въ себе. и абыѣ прославити и. ча(д)ца и юще с вами юсмъ. възищете мнѣ. яко же рекохъ шюдѣемъ. яко яможе азъ идоу (ЄЄ, 208).

7. Виберіть із тексту прислівники, опишіть їх структуру і деривацію похідних:

Ярославна рано плачѣтъ въ Путивлѣ на забралѣ, а ркучи: «О вѣтрѣ, вѣтрило! Чѣму, господинѣ, насильно вѣеши? Чѣму мычѣши хиновьскыа стрѣлки на своєю нетрудною крилицю на моєа лады вои? Мало ли ти блшѣтъ горѣ подѣ облакы вѣати...» (СП, лж).

Список літератури

Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.

Бісовецька Л.А. Відіменний суфіксальний словотвір дієслів у мові писемних пам'яток Київської Русі XI–XIII ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ: Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні, 1999. 19 с.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 129–144.

Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / автор. кол.: Багмут А.Й., Коломієць В.Т., Критенко А.П. та ін.; за ред. О.С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1966. С. 205–256.

Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / відп. ред. І.М. Керницький. Київ: Видавництво АН УРСР, 1958. 298 с.

Мельничук О.С. Историчний розвиток функцій і складу приєменників в українській мові. *Слов'янське мовознавство*: збірник статей / редкол.: Л.А. Булаховський (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.С. Мельничук та ін. Київ: Видавництво АН УРСР, 1961. Т. III. С. 124–194.

Самійленко С.П. Прислівник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Исторична граматики української мови*: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 365–381.

МОРФОЛОГІЯ

1. Граматичні системи іменника та прикметника

- 1.1. Історія граматичних категорій іменників.
- 1.2. Особливості відмінювання давніх іменників.
- 1.3. Розвиток граматичних категорій прикметників.
- 1.4. Відмінювання коротких і повних прикметників.

Завдання

1. Визначте типи відмінювання давніх українських іменників:
брань, дворьць, дитина, мирь, правьдъникъ, третина, чърница, величъство, рало, жизнь, купьць, писарь, богатьство, служьба, гърло, десятина, учитель, шило, пърстьнь.
2. Розподіліть іменники чоловічого роду за давніми основами:
сынъ, столъ, конь, огнь, камы, краи, тьсть, олень, дънь, пълкъ, ножь, пнь, пирь, пьсь, садъ, корьнь, плодъ, мирь, върхъ, отьць, гость, мужь, мечь, раи, другъ, гусь, гвоздъ, голубъ.
3. Розмежуйте іменники жіночого роду за давніми основами:
земля, вода, пътица, туча, дъчи, дань, мълния, мати, жьрдъ, снъха, чьсть, степь, ръжь, душа, кость, осень, свекры, рыба, църкы, пѣснь, цѣна, вѣсть, повѣсть, жизнь, роль.
4. Розформуйте іменники середнього роду за давніми основами:
число, море, имя, осьля, око, село, лице, слово, зъло, дерево, вѣче, сърдьце, чудо, путо, поле, веселиє, козья, сѣмя, озеро, небо, дѣтя, сѣно, мясо, сълньце, вино, пшено.
5. Поділіть прикметники на членні й нечленні, визначте їх граматичні ознаки:
добръ, новъ, соухъ, добрыи, великыи, синии, лютыи, великъ, вѣрныи, святъ, голыи, ветъхъ, слѣпъ, старыи, голъ, деревянь, молчаливъ, бѣлая, правьдивъ, жьлтшии, чистая.
6. Згрупуйте прикметники на якісні, відносні та присвійні:
овьчь, деревянь, кожанъ, горькъ, вълчь, львовъ, пророчъ, тяжьскъ, людьскъ, мирьнь, богатъ, широкъ, достоинъ, низькъ, братьскъ, чьстьнь, жестокъ, льянянь, змиєвъ, любь, глукъ, дързькъ, крѣплькъ, свѣтьль, кьяняжь, золочьнь, сыновьнь, высокъ.

7. Провідмінійте словосполучення в однині, множині й двоїні:
*хытръ звѣръ, высокъ домъ, сине море, добръ юноша, добра дъчи,
новъ днь, мудра кънига, синею небо, сильныи дъждь, смѣлая сестра,
добрыи человекъ, дальняя дорога.*

Список літератури

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 145–160.

Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.

Гринчишин Д. Четя 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*: праці філологічної секції / ред.: М. Ільницький, О. Купчинський. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1995. Т. 229. С. 251–276.

Грищенко А.П. Прикметник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 163–215.

Керницький І.М. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. Київ: Наукова думка, 1967. 288 с.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 71–82, 87–93.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 67–100, 110–117.

Самійленко С.П. Іменник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 16–128.

Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови: посібник. Київ: Рад. школа, 1964. Ч. I. 236 с.

Самійленко С.П. Прикметник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови*: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 280–300.

Тараненко І.Й. Іменник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови*: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 197–240.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

2. Граматичні класи займенника і числівника

- 2.1. Становлення граматичних категорій займенників.
- 2.2. Словозміна особових і неособових займенників.
- 2.3. Усталення граматичних категорій числівників.
- 2.4. Словозміна кількісних і порядкових числівників.

Завдання

1. Поділіть займенники на розряди за значенням:

язъ, то, онъ, она, овъ, ово, сама, такъ, тако, яко, какъ, кака, вьсяко, сикъ, сика, ино, къто, иже, еже, яже, мои, моя, твои, твою, твоя, свои, свою, своя, нашъ, наша, вашъ, ваше, чьи, чье, чья, кьи, кою, коя, чъто, вьсь, се, си, сиць, сица, ны, вы, насъ, васъ, себе, тебе.

2. Розмежуйте займенники за типами відмінювання (іменниковим і прикметниковим):

собою, нами, твоя, еже, ова, сьсь, оныи, вьсе, вьсяко, иною, вама, вьсьми, юму, чему, цѣмъ, наю, тѣхъ, коль, така, сия, кѣждо, какъ, мною, кого, юю, имъ, кольма, вы, сего.

3. Провідмінійте сполуки в одн. і мн. та порівняйте із сучасним відмінюванням:

тѣ берегѣ, моя мати, наше слово, твои сынъ, тѣтѣ листъ, ты носишь, вьсь домъ, та земля, ти кони, самъ отць, ваша чѣсть, кѣто водить, своя повѣсть, чье сьрдце.

4. Запишіть форми займенників сучасною українською мовою:

язъ, мене, мнѣ, мя, мною, мнѣ; вы, васъ, вамъ, вы, вами, васъ; она, еѣ, ѣи, ю, юю, ѣи; ти, тѣхъ, тѣмъ, ты, тѣми, тѣхъ; вьсе, вьсего, вьсеому, вьсе, вьсьмъ, вьсемъ.

5. Згрупуйте числівники за значенням (власне кількісні, збірні, дробові, порядкові):

одинъ, четверо, одьно, треть, одина, четвѣртъ, половина, дѣвѣ, девятеро, трѣ, семеро, три, двои, три сѣта, чѣтыри, пять на десяте, поль вѣтора сѣта, девяносто, осмъ, девять, десятъ, сѣтыи, тысяча, дѣвѣ сѣтѣ, шести сѣтѣ, обою, троя.

6. Розподіліть числівники за типами відмінювання (іменниковим і прикметниковим):

триє, пять, одинъ на десяте, дѣвѣ сѣтѣ, девяносто, осмъ, треть, шестеро, обои, сѣмыи, вѣторыи, чѣтыре сѣтѣ, пяти сѣтѣ, поль вѣторы, пѣрвыи, девять, осмъ на десяте.

7. Відтворіть давні форми числівників сучасною українською мовою:

три, трьхъ, трьмъ, три, трьми, трьхъ; десять, десяти, десяти, десять, десяти; съто, съта, сътоу, съто, сътъмъ, сътъ; четьри съта, четьрхъ сътъ, четьрмъ сътомъ, четьри съта, четьрхъ сътъхъ.

Список літератури

Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 160–174.

Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови. *Записки Наукового товариства імені Шевченка: праці філологічної секції* / ред.: М. Ільницький, О. Купчинський. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1995. Т. 229. С. 251–276.

Керницький І.М. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. Київ: Наукова думка, 1967. 288 с.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 83–86, 94–99.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 100–110, 117–127.

Лукінова Т.Б. Числівник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 216–234.

Самійленко С.П. Займенник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 253–273.

Самійленко С.П. Займенник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 129–162.

Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1970. Ч. II. 192 с.

Самійленко С.П. Числівник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 314–327.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

3. Дієслівна граматична система

- 3.1. Граматичні значення дієслів дійсного способу.
- 3.2. Словозміна дієслів умовного й наказового способів.
- 3.3. Особливості відмінювання дієприкметників.
- 3.4. Граматичні ознаки незмінних дієслівних форм.

Завдання

1. Розкрийте граматичні ознаки дієслів теперішнього часу:

звонить, трубають, скачють, стоають, ждєть, кричать, велить, кличєть, зовуть, ведєть, бѣжитъ, дремлетъ, повѣдають, трепещуть, прикрывають, идуть, ступаєть, сѣдиши, отворасиши, ѣдєть, плаваєши, плачєтса, спить, вьютса (СПІ, 7–71, 1–14).

2. Розподіліть дієслова за формами мин. часу й опишіть їх граматичну структуру:

створиши, выгнаша, прогнаста, проляяша, посади, сѣде, побѣди, хотяше, посла, вдашася, приведе, несоша, не видѣ, бѣ создалъ, въздвиже, бѣ заложилъ, не бысть, естъ основаль, повелѣша, прокопахъ, придоста, послахъ, не распалися бѣша (ПВЛ, 135–139).

3. Дайте граматичну характеристику формам майбутнього часу:

боудеть, приидеть, начьнетъ храмати, выведоуть, ськрыетса, познаеть, са запирати почнетъ, не вдаль боудеть, начнетъ примѣтати, боудеть коупилъ, искати ему, платити емоу, моугоуть изъасти, можетъ мьстити, искати емоу, сбероуть (ПР, 70–81).

4. Визначте граматичні ознаки дієслів наказового й умовного способів:

имѣйте, блюдиса, чти, взимаите, не устранийтєса, любите, сътвори, сьмѣри, припади, поклоняи, чтите, не стыдиса, не смѣшайса, сьважи, не бесѣдуй, научиса, уклониса, люби, избавите, оправдайте, разумѣйте, не вдавай (ПВМ, 5–9).

5. Проаналізуйте морфологічні особливості дієприкметників:

знаємыя, не имоуишиимъ, пороучивыи, рекоуишеи, изгоубленює, оучинены, даюиштааго, трѣбоуишиимъ, скытаюиштааго, скърбаиштааго, соуишиихъ, носашитая, рекъшааго, миноуишиимъ, стражюишимъ, отвѣрзєнь (Изб 1076, 180–199).

6. Розмежуйте незмінні дієслівні форми й розкрийте їх граматичний статус:

написати, б'єжа, растяще, писано, помагающе, смыслити, оживляеши, пронизающе, расчерпати, истоциити, напаяюще, наткано, учити, наказати, думая, мажуущися, видѣвши, болѣти, молящися, обрѣсти, повѣдати, совокупляя, глаголати (СДЗ, 5–34).

7. Визначте часові, особові й числові форми давніх українських вербативів:

хвалю, хвалите, хвалита, хвалить, хвалиль єси, хвалили суть, хвалила єсєѣ, хвалиль бяхъ, хвалили бяху, хвалиль былъ єсмь, хвалили были єсмь, начьну хвалити, хвалили быша.

Список літератури

Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.

Безпалько О.П. Дієслово. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 351–360.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 174–190.

Керницький І.М. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. Київ: Наукова думка, 1967. 288 с.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 100–118.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 127–148.

Русанівський В.М. Дієслово. *Історія української мови. Морфологія / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга.* Київ: Наукова думка, 1978. С. 235–341.

Тараненко І.Й. Дієслово. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 328–351, 360–365.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

4. Граматичні функції незмінних частин мови

- 4.1. Прислівник – самостійна частина мови.
- 4.2. Прийменники – засіб вираження об'єктивних зв'язків.
- 4.3. Сполучник – засіб передання синтаксичних зв'язків.
- 4.4. Частка – засіб вираження смислових відношень.
- 4.5. Вигук – засіб волевиявлення.

Завдання

1. Поділіть прислівники на розряди за походженням і за призначенням:

иньде, позаутра, вьсьде, нынѣ, камо, добре, вьчера, горьць, сюдь, двѣчи, якоже, тяжьць, онако, моужьскы, сяко, нинѣки, коль, мимо, кольма, дарьмо, толѣ, яѣлма, селѣ.

2. Згрупуйте прийменники на просторові, об'єктні, причинні, часу, мети тощо:

внѣ, безь, вьзь, доловь, близь, кромѣ, около, изь, межю, мимо, вьслѣдь, округь, надь, послѣдь, на вьрхь, черезь, противу, вь срѣтениѣ, развѣ, подь, оть, вьнизь, подаль, помежи.

3. Розмежуйте сполучники за значенням на сурядні й підрядні:

нѣже, али, ибо, или, бо, абы, ниже, ино, любо, пакы, коли, аче, либо ли, занеже, ни – ни, дабы, яко, ать, чьтобы, доколѣ, кьгда, доньдеже, донелѣ, хотя, якоже, како, нежелли.

4. Розмістіть частки за розрядами – лексично незалежні, словотворчі, формотворчі:

такь, хай, би, отож, ся, рьци, ото, небудь, оли же, нехай, будь, отьсе, таки, дѣти, толико, одиначе, ни, ольна, нольны, лише, пакы, яѣлѣ, хотя, аще и, же, ли, се, оно, ядва.

5. Випишіть з тексту прислівники і зробіть їх морфологічний аналіз: *Левь же убоявся того велми, и ещѣ бо тому не съшла оскомина Телебужины рати, и рече епископу, послу брата своего: «Сынъ мой, рьци, не моимъ вѣданъемъ се вчиниль...»* (ГВЛ, 154).

6. Виберіть з тексту прийменники і згрупуйте їх за функціональними ознаками:

А Святъславь мутенъ сонъ видѣ въ Кіевѣ на горахъ. «Си ночь съвечера одѣвахуть ма, – рече, – чрьною паполомою на кровати тисовѣ, чрьпахуть ми синесе вино съ трудомъ смѣшено..., сыпахуть ми тьщими тулы...» (СПІ, кд–кѣ).

7. Випишіть сполучники і скласифікуйте їх за синтаксичними ознаками:

О сем, аще кто убъеть или хрестъянина русин, или хрестъянинъ русина, да умрет, идѣ же аще сотворить убийство. Аще ли убежит сотворивый убийство, да аще есть домовит, да часть его, сирѣчь иже его будетъ по закону... (ПВЛ, 26).

Список літератури

Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.

Бевзенко С.П. Сполучник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 449–465.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 190–198.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 119–124.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 148–165.

Мельничук О.С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові. *Слов'янське мовознавство: збірник статей* / редкол.: Л.А. Булаховський (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.С. Мельничук та ін. Київ: Видавництво АН УРСР, 1961. Т. III. С. 124–194.

Німчук В.В. Вигуки. Звуконаслідування. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 502–515.

Німчук В.В. Прийменник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 413–448.

Німчук В.В. Прислівник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 342–412.

Німчук В.В. Частка. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 466–501.

Самійленко С.П. Прислівник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 365–381.*

Самійленко С.П. Службові частини мови. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 381–390.*

СИНТАКСИС

1. Структура речень української мови XI–XV ст.

- 1.1. Еволюція структури речення.
- 1.2. Підмет як головний член речення.
- 1.3. Присудок як головний член речення.
- 1.4. Другорядні члени речення.

Завдання

1. Виділіть у реченнях підмети й визначте засоби їх вираження:

Вложи богъ Володимеру въ сердце, и нача глаголати брату своему Святополку, понужая его на поганья, на весну. Святополкъ же повѣда дружини своей рѣчь Володимерю; они же рекоша: «Не верема нынѣ погубити смерьды от ролы» (ПВЛ, 190).

2. Випишіть з речень присудки й визначте засоби їх вираження:

Еще возвратимся на предняя словеса. Азь бо, княже, ні за море ходилъ, ни от философъ научихся, но бых аки пчела, падая по розным цвѣтом, совокупля медвенны сотъ; тако и азъ, по многим книгамъ исъбирая сладость словесную и разум, и съвокупих аки в мѣх воды морскіа. Да уже не много глаголю (СДЗ, 33–34).

3. Знайдіть у реченнях підмети й присудки, з'ясуйте особливості їх узгодження:

Были вѣчи Тролани, минула лѣта Ярославла; были плѣци Олговы, Ольга Святьславича. Ты бо Олегъ мечемъ крамолу коваше и стрѣлы по земли сѣаше. Ступаесть въ златъ стремень въ градъ Тьмутороканѣ (СПП, зї–иї).

4. Виберіть із речень означення, визначте їх типи й засоби вираження: *Въ имя Отца и Сына и святаго Духа. Молитвами пресвятыа Богородица и Приснодѣвы Маріа и святыхъ аггелъ. Се азъ князь Володимеръ, сынъ Василковъ, внукъ Романовъ, даю землю свою всю и городы, по своемъ животѣ, брату своему Мьстиславу... (ГВЛ, 142–143).*

5. Підкресліть у реченнях додатки, визначте їх типи й засоби вираження: *Аже жена вѣрчется седѣти по мужи, а ростерлетъ добытокъ и поидеть за мужъ, то платитъ ей все дѣтем. Не хотѣти ли начнутъ ея дѣти ни на дворѣ, а она начнетъ всако*

хотѣти и седѣти, то творить еи всако волю, а дѣтем не дат(и) воли (ПР, 161).

6. Виокреміть у реченнях обставини, визначте їх типи й засоби вираження:

Не боуди роука твоя простѣрта на възатиє. а на дажные съгъбена: Не належи имѣньи своимь: и не рѣци довьльно ми кєсть: Не ходи въ слѣдъ дѣиа своєя. и не рѣци кто ма прѣможеть. гдѣ бо мьстли мьститъ ти: Не жьди обратити сѧ къ боу (Изб 1076, 323–324).

7. Розподіліть речення на конструкції з прямим і непрямим порядком розміщення слів:

Иде Стягославъ на Дунай на Болгары. Володимеръ же рече: «Кака заповѣдь ваша?». Онъ же работа другую 7 лѣт изъ Рахили. Пророци же начаша обличати я о безаконьи их и служеньи кумиромь. Они же поклонишася ему (ПВЛ, 47, 60, 65, 68, 72).

Список літератури

Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови: посібник. Київ: Рад. школа, 1960. 236 с.

Безпалько О.П. Синтаксис. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник.* 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 391–410.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 199–212.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 125–132.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 166–179.

Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення / відп. ред. акад. І.К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1966. 324 с.

Москаленко А.А. Синтаксис складного речення давньоруської та української мови: посібник / ред. Ю.Ф. Касім. Одеса: Одеський державний педагогічний інститут ім. К.Д. Ушинського, 1959. 34 с.

Німчук В.В. Синтаксичні функції прийменників. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 131–230.

Щербатюк Г.Х. Просте речення. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 11–131.

2. Синтаксис простого речення

- 2.1. Розвиток простого речення.
- 2.2. Прості односкладні речення.
- 2.3. Прості двоскладні речення.
- 2.4. Ускладнені прості речення.

Завдання

1. Зробіть синтаксичний аналіз простих речень:

Ярославна рано плачеть Путивлю городу на заборолѣ, а ркучи: «О Днепре Словутицю! Ты пробилъ еси каменныа горы сквозѣ землю Половецкую. Ты лелѣалъ еси на себѣ Святослави носады до плъку Кобакова...» (СП, лѣ-лі).

2. Поділіть речення на типи за складом граматичної основи: *кнѣзь же Романъ вниде въ Киевѣ. и сѣде. на столѣ оца своего и дѣда* (ИЛ, 568); *такo слышахо(м) оу самовидецъ бывши(х) тамо в то время* (ЛЛ, 454); *да быхъ послалъ мужа своего к Володимеру* (ИЛ, 239); *Глѣбъ же вышедъ из города съ дѣтми и съ дружиною поклониса Володимеру* (ИЛ, 283).

3. Розмежуйте речення за наявністю чи відсутністю другорядних членів речення:

Р(ч)е гъ; онъ же вѣста; їсь же милъсрдѣвавъ; аминь глѣо вамъ; рѣша же юмоу оучници; и звѣзды спадоутъ с нѣсе; вы же не нарицають сѧ оучитьли; вѣниди въ радость гѧ своего; възлюбиша бо паче славоу члвчъскоую (ЄЄ, 153, 164, 166, 168, 172, 182, 186, 192, 196).

4. Поділіть речення за повнотою вираження змісту: *Яко же бо олово гинеть часто разливаемо, тако и человекъ, приемля многия бѣды. Никто же может соли зобати, ни у печали смыслити; всякъ бо человекъ хитритъ и мудритъ о чюжеи бѣди, а о своєї не может смыслити. Злато съкрушается огнемъ, а человекъ напастъми...* (СДЗ, 12–14).

5. Виділіть двоскладні речення і проаналізуйте їх: *Родиса оу Мстислава снѣ. оу Андрѣевича. и нарекоша и в крѣщнии Василии* (ЛЛ, 362); *рци же имъ. не ходите в моєі воли. ты же Рюриче поиди въ Смолньскъ. къ брату во свою оцну* (ИЛ, 573); *Но мы на предняя зврати(м)са. яко бахо(м) пре(ж) глали* (ЛЛ, 236).

6. Визначте типи односкладних речень та охарактеризуйте їх: *Мало глаголати а множьѣ разумѣвати. Не бесѣдуй луками, отнудь ни окомь же глаголати. не дързу быти словъмь, ни прирѣковати въ людьхъ, не скоро въ смѣхъ впадати, соромажливу быти. Уклонаиса многа смѣха. буди пониженъ главою, высокъ же умъмь...* (ПВМ, 7).

7. Опишіть структуру ускладнених речень: *но мы на преженъе возъвратимса. [и] скажемъ што са оудѣяло та си; Антонию же приде Кыеву. и мыслаше кдѣ бы жити. и ходи по манастыремъ. и не възлюби Бѹ ни хотащю. и поча ходити по дебремъ и по гора[мъ] ища кдѣ бы ему Бѹ показаль; Ходи Володимеръ снѣ Всеволожь. и СДлегъ снѣ Стѣславль. Лахомъ в помочь на Чехы; чтите гость. о(т)куду. же к ва(м) придетъ. или простъ. или добръ. или соль.* (ЛЛ, 18, 156, 199, 246).

Список літератури

Арполенко Г.П. Односкладні речення. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 231–289.

Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови: посібник. Київ: Рад. школа, 1960. 236 с.

Безпалько О.П. Синтаксис. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник.* 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 391–410.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 212–224.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 125–132.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 166–179.

Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення / відп. ред. акад. І.К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1966. 324 с.

Німчук В.В. Синтаксичні функції прийменників. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 131–230.

Щербатюк Г.Х. Просте речення. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 11–131.

3. Синтаксис складного речення

- 3.1. Формування складного речення.
- 3.2. Безсполучникові речення.
- 3.3. Складносурядні речення.
- 3.4. Складнопідрядні речення.

Завдання

1. Розмежуйте речення на безсполучникові, складносурядні й складнопідрядні:

Высоко плаваєши на дѣло въ буести, яко соколь на вѣтрехъ ширася, хотя птицю въ буиствѣ одолѣти; Уже бо Сула не течеть сребреными струями къ граду Переяславию, и Двина болотомъ течеть онымъ грознымъ полочаномъ подѣ кликомъ поганыхъ, Унылы голоси, понице веселіе, трубы трубають городенскіи (СПІ, ла, лв, лг).

2. Зробіть синтаксичний аналіз складних безсполучникових речень: *От того же монастыря переяша вси монастыреве уставъ: тѣмъ же почтенъ есть монастырь Печерський старей всѣхъ; Придоша половци первое на Русьскую землю воевать; Всеволодъ же изиде противу имъ, мѣсяца февраля въ 2 день (ПВЛ, 107, 109).*

3. Визначте типи безсполучникових речень та охарактеризуйте їх: *Тоска разліася по Рускои землі, печаль жирна тече середь землі Рускыи; Уже снесєся хула на хвалу; уже трєсну нужда на волю; уже врѣжєся дивь на землю; Комонь въ полуночи Овлурь свисну за рѣкою, велить князю разумѣти: князю Игорю не быть! (СПІ, кв, кс, лѣ).*

4. Зробіть синтаксичний аналіз складносурядних речень: *возверзи на Господа печаль свою, и тои ты препитаєть въ вѣки; пшеница бо много мучима чистъ хлѣбъ являєть, а в печали обрѣтаєть чєловѣкъ умъ свръшенъ; весна украшаєть цвѣты землю, а ты оживляєши вся чєловѣкы милостію своею... (СДЗ, 7, 13, 14).*

5. Виділіть типи складносурядних речень та охарактеризуйте їх: *И несє Каинъ от плода землі къ богу, и не прия богъ даровъ его; Велика власть его, и миру его нѣсть конца; Воини же присыпаху боле, а Володимеръ стояше; Утверди и вѣру в них праву и несовертєну, и мнѣ помози, господи, на супротивнаго врага, да, надѣяся на тя... (ПВЛ, 63, 70, 76, 81).*

6. Зробіть синтаксичний аналіз складнопідрядних речень: *Подобаєть же соудимаго испытати, како єсть житиє его и нравъ свѣдѣтельствуемое житиє его; Котораа ли вервь начнетъ платити дикоую вироу, колико лѣтъ за то плататъ виноу, зане же безъ головника имъ платити; Аже боудеть оубилъ или свадиль или въ пироу явленъ, то тако ємоу платити по верви нынѣ, иже са прикладывають вироу* (ПР, 299, 300, 301).

7. Вкажіть на типи складнопідрядних речень і проаналізуйте їх: *Куда же ходяще путемъ по своимъ землямъ не дайте пакости дѣлати отрокомъ ни своимъ ни чужимъ, ни въ селѣхъ, ни въ житѣхъ, да не клати васъ начнутъ. Єгда обидимъ єси, подѣбѣгаи къ терпѣнню. Аште достойни казни будутъ при коєи либо винѣ, то въ то мѣсто помиловани да будутъ. Тако аште будєши творай то и ты въ казни мѣсто въ неходѣ души...* (ПВМ, 8).

Список літератури

Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови: посібник. Київ: Рад. школа, 1960. 236 с.

Безпалько О.П. Синтаксис. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 465–501.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 225–238.

Грищенко А.П. Складне речення. *Історія української мови. Синтаксис / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк.* Київ: Наукова думка, 1983. С. 290–446.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 125–132.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 179–188.

Мельничук О.С. Основні лінії розвитку складнопідрядних речень у слов'янських мовах. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 67 с.

Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення / відп. ред. акад. І.К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1966. 324 с.

Русанівський В.М. Часова співвідносність дієслів-присудків у складному реченні. *Історія української мови. Синтаксис / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк.* Київ: Наукова думка, 1983. С. 447–482.

4. Синтаксис відмінків

- 4.1. Значення відмінків.
- 4.2. Називний і родовий відмінки.
- 4.3. Давальний і знахідний відмінки.
- 4.4. Орудний, місцевий і кличний відмінки.

Завдання

1. Визначте функції назвиного відмінка в тексті:

Не съставить бо ся корабль без гвоздиши ни правьдникъ бес почитания книжьснааго. и яко же плѣньникомъ оумъ стоитъ оу родитель своихъ. тако и правьдникуо о почитаньи книжьнѣмъ. красота воиноу ороужие и корабля вѣтрила. Тако и правьдникуо почитание книжьноу (Изб 1076, 153–154).

2. Проаналізуйте функції родового відмінка в тексті:

Костантинъ же възвратився всплать. и иде оучить Болгарьскаго языка; приходиши ѿ(т) Рима поучить васъ к вѣрѣ св(о)еи; немоцнии и болнии не могутъ долѣсти. двора моего; а ср(д)це ихъ далече ѿ(т)стоитъ мене; Тое же зимы. Приѣха Александръ... (ЛЛ, 27–28, 86, 125, 169, 472).

3. Охарактеризуйте функції давального відмінка в тексті:

Мьстиславъ же зая товара. много. Изаславлѣ дружины. золота и серебра. и челади. и кони и скота. и все прави Володимирю; и тако страшно бѣ зрѣти. яко второму пришествию быти; възврати всѣ города Мьстиславу; Мьстиславъ же оу поне(д)лникъ вниде въ Киевъ; а тѣмъ всако пакостити гречнику нашему и залознику (ИЛ, 502, 515, 521, 534, 541).

4. Виділіть функції знахідного відмінка в тексті:

Скытръ рѣка злу игру зыгра [гражаномъ, тако и Днѣстръ злу игру сыгра] угромъ; нареклъ бо бѣше Василка отца собѣ и господина; «а прислали мя люблиньци, хотять князя Кондрата княжити въ Краковѣ; а наборзѣ хочю найти Кондрата, гдѣ будетъ»; Тогда же литовьскый князь Будикидъ и братъ его Буивидъ даша князю Мьстиславу городъ свои Волковыескъ, абы с ними... (ГВЛ, 93–151).

5. Вкажіть на функції орудного відмінка в тексті:

А Днѣпръ втечетъ в Понетьское море жереломъ; и облѣются водою студеною, и тако ожиутъ; Быша бо обрѣ тѣломъ велици и умомъ горди; и мужи его по Рускому закону кляшася оружьемъ

своим, и Перуном, богомъ своим, и Волосомъ, скотьемъ богомъ;
Послании же сли Игоремъ... (ПВЛ, 12–39).

6. Позначте функції місцевого відмінка в тексті:

*и послуша его Всеволодъ томъ же дни створи миръ к вечероу;
Тои же зимѣ. Владиславъ. Ладъскии кнзь емъ моужа своего. Петрка
ислѣпи; томъ же мѣстѣ. прислаша(с) к немуо Бѣлогородъчи. и
Василевци; сторожеве же прибѣгоша к нему польночи (КЛ, 316, 319,
323, 442).*

7. Розкрийте функції кличного відмінка в тексті:

*Великыи княже Всеволоде! Не мыслию ти прелетѣти издалеча;
Ты, буи Рюриче, и Давыде! Не ваю ли злачеными шеломи по крови
плаваша?; Галичкы Осмомыслѣ Ярославѣ! Высоко сѣдиши на своемъ
златоконаннѣмъ столѣ; Нь уже, княже, Игорю утрѣпѣ солнцю
свѣтъ (СП, кй–лг).*

Список літератури

Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови: посібник.
Київ: Рад. школа, 1960. 236 с.

Безпалько О.П. Синтаксис. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А.,
Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник.*
2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 410–465.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для
студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ:
Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя
Стефаника, 2015. С. 239–250.

Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській
літературній мові / відп. ред. М.А. Жовтобрюх. Київ: Наукова думка, 1971. 120 с.

Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення / відп. ред.
акад. І.К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1966. 324 с.

Німчук В.В. Синтаксичні функції приєдників. *Історія української мови.*
Синтаксис / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський,
Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 131–230.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та
граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

Щербатюк Г.Х. Просте речення. *Історія української мови. Синтаксис* /
ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський,
Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 11–131.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Вступ. Фонетика і фонологія

Українська мова XI–XV ст. як історична дисципліна – складова частина навчальної програми, що являє собою початковий етап вивчення історії української мови і становить підґрунтя для засвоєння сучасних та історичних мовознавчих дисциплін.

Українська мова XI–XV ст. як навчальна дисципліна – це навчальна дисципліна, що розкриває процес становлення й розвитку писемного варіанта української мови XI–XV ст., формування її рівнів, у зв'язку з правописною традицією і живомовною практикою.

Об'єкт навчальної дисципліни – українська літературно-писемна мова XI–XV століть.

Предмет дисципліни – вивчення української мови XI–XV ст. як самобутньої мови зі становленням її фонетичного, лексичного, словотвірного і граматичного рівнів.

Мета навчальної дисципліни – засвоїти й закріпити знання про найбільш давній писемний період розвитку української мови – XI–XV ст., добитися правильного розуміння й усвідомлення історії становлення й формування української мови.

Зміст навчальної дисципліни – це сукупність основних розділів курсу: *Вступ, Фонетика і фонологія, Лексика, Словотвір, Морфологія, Синтаксис*, що відображають розвиток української мови з дописемних часів до писемного періоду XI–XV ст.

Завдання навчальної дисципліни – розкрити історію розвитку української мови, показати місце її серед слов'янських мов, розглянути становлення фонетичної системи, лексичного складу, словотвірної структури, морфологічної будови, синтаксичної структури давньоукраїнської мови, визначити закономірності й тенденції розвитку української мови.

Історія української мови – це складний і тривалий процес розвитку української мови від дописемного доби (спільнослов'янський період і спільносхіднослов'янський періоди) та впродовж усієї писемної доби (давньоукраїнський, староукраїнський, новий український і сучасний український період) як самобутньої й самодостатньої літературної мови.

Дописемний період – це тривалий період розвитку української мови, що охопив розвиток племінних, згодом діалектних мовних ознак; час зародження, визрівання, накопичення і систематизування мовних рис, що й дали близько XI ст. початок писемній українській мові, традиції якої відобразилися в перших тогочасних писемних джерелах.

Давній писемний період – це продовження розвитку власних писемних традицій унаслідок впливу мовних і позамовних чинників (становлення Києворуської держави, поширення християнства, поява писемних творів та ін.); це самостійний розвиток української мови як нагромадження достатньої кількості змін і усталення їх як окремої мовної системи.

Давня графіка – це сукупність кирилических літер для передання голосних звуків [і], [ѣ], [е], [ь], [ä], [ы], [у], [ѳ], [о], [а] (*и, ѳ, е, ь, я, ы, у (оу, ю), ѳ, о, а (я)*), приголосних звуків [в], [м], [й], [н], [н´], [р], [р´], [л], [л´], [б], [п], [д], [д´], [т], [т´], [г], [г´], [з], [з´], [ж], [дж], [дз], [дз´], [к], [х], [с], [с´], [ш], [ч], [ц´], [ф] (*в, м, й, н, р, л, б, п, д, т, з, ї, ж, дж, дз, к, х, с, ш, ч, ц, ф*); та інших літер (*щ, ѡ «юс малий», ж «юс великий», ѱ «омега», Ѵ «фіта», Ѷ «ксі», ѷ «псі», Ѹ «їжиця», ѹ «оукъ», Ѻ «єсть», йотовані я, ѿ, ѿж*), характерних для тогочасних творів.

Українські пам'ятки XI–XV ст. – це твори ділового стилю (*«Руська правда» XI–XII ст., «Українські грамоти XV ст.»* та ін.), літописного стилю (*«Повість временних літ» початку XII ст., Галицько-Волинський літопис XIII ст.* та ін.), світського стилю (*«Слово о полку Ігоревім» XII ст., «Повчання» Володимира Мономаха початку XI ст.* та ін.), релігійного змісту (*Галицьке Євангеліє 1264–1301 р., Луцьке Євангеліє XIV ст., Четья 1489 р.* та ін.).

Історичні словники – це лексикографічні праці, що охоплюють лексику дописемного й писемного періодів, напр.: *«Етимологічний словник української мови» у 7 т. за гол. ред. О.С. Мельничука (Київ, 1982, 1985, 1989, 2004., 2006, 2012), «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» у 2 т. за ред. Д.Г. Гринчишина, Л.Л. Гумецької, І.М. Керницького.*

Спільноіндосвропейська (праіндосвропейська) мова – мова, або діалект певної мовної групи, яка значною мірою занепала або представлена мовами, настільки віддаленими від наших, що тепер важко встановити їх спорідненість; праіндосвропейська мова існувала

близько 5000 років до нашої ери і швидко почала розпадатися на окремі говірки, з яких пізніше витворилися сучасні індоєвропейські мови і зокрема слов'янські.

Спільнослов'янська (праслов'янська) мова – мова, яку становили близькоспоріднені слов'янські діалекти, що вийшли з індоєвропейської мовної сім'ї. Спільнослов'янська мова пройшла три етапи розвитку: ранній, середній і пізній. Вона розпалася на говори в IV–VI ст., що лягли в основу слов'янських мов.

Мовнотериторіальні додержавні регіони – це мовнотериторіальні одиниці додержавного періоду, що лягли в основу словянських мов; за Ю. Шевельовим, основу української мови склали мовні ознаки киево-поліського і галицько-подільського регіонів, основу російської мови – новгородсько-тверського і муромо-рязанського регіонів, а основу білоруської мови – полоцько-смоленського і частково киево-поліського регіонів.

Східне слов'янство – це східні слов'яни, що проживали на півночі Київської Русі (росіяни й білоруси) та півдні Київської Русі (українці), відмінність між якими найбільш виразно простежувалася на фонетичному рівні; і принаймні з X ст. існувала вже українська мова, разом із російською та білоруською, шлях кожної з яких виявився складним у зв'язку поширенням старослов'янської мови і започаткуванням власних писемних традицій.

Початок і розвиток писемних традицій – це запровадження грецького письма, а з виникненням державності у східних слов'ян, поширенням християнства на Русі – створення нової азбуки на основі грецького уставу та частково глаголиці – кирилиці, що поступово стала запроваджуватися на руських землях; упродовж тривалої історії кирилиця набула в українській мові досконалого вигляду графічної системи.

Додержавний писемний період – це час зародження, формування й актуалізації писемного способу вираження думок, необхідний етап внутрішнього розвитку слов'янських племен у період їх консолідації й переходу до державного життя.

Державний писемний період – це подальше вдосконалення писемної системи на основі кириличної графіки, продовження власних давніх писемних традицій і використання удосконаленої, пристосованої до слов'янської мови системи кириличного письма.

Кирилиця – це слов'янська азбука, названа в честь просвітителя Кирила (Костянтина) як її творця, що охоплювала 24 літери грецького уставного письма (а, в, г, д, є, з, н, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ф, х, ω, ψ, ϑ, ξ, γ) і дещо менше букв для позначення окремих слов'янських звуків (б, ж, с, ц, ч, ш, ъ, ѣ, ы, ѿ, а, ж, щ, ю, я, ю та ін.).

Глаголиця – система письма у східних та південних слов'ян, яка започаткувала слов'янську писемну комунікацію, передувала кирилиці та була витіснена нею. Використовувалася, очевидно, паралельно з кирилицею, але збереглася найдовше в Хорватії.

Етапи розвитку письма – це додержавні періоди (піктографічне, ідеографічне, складове й літерно-звукове письмо) й державні періоди (устав XI–XIV ст. – урочисте письмо з прямими, старанно намальованими літерами, півустав із XIV ст. – письмо з малими буквами, порівняно з уставом, не завжди прямими й однаковими, скоропис із XIV ст. – письмо для швидкого писання, а не для збереження геометричності й краси літер); півустав – основа шрифтів у період запровадження гражданки, функціонує дотепер.

Руська літературно-писемна мова – власна писемна мова, яка розвивала офіційно-ділове спілкування в києворуській державі та разом із живомовними елементами стала основою для формування тогочасної української писемної мови; розвивалася під впливом старослов'янської мови, фольклору, місцевих діалектів, штучного «койне», дружинного епосу. Значний потік народнорозмовних елементів до давньої літературно-писемної мови визначив тенденцію незворотного розвитку української мови на живій народній основі.

Старослов'янська мова – це перша писемно зафіксована слов'янська літературна мова, створена Кирилом і Мефодієм на основі одного із праслов'янських діалектів (солунського діалекту староболгарської мови) для перекладання і презентування слов'янською мовою богослужбових і канонічних книг; заступала руську мову в державному, культурному, релігійному житті, гальмувала її розвиток на живій народній основі.

Церковнослов'янська мова – це мова, яка сформувалася на базі старослов'янської і на кожному національному ґрунті ввібрала риси розвиненої мовної культури. Унаслідок цього виникли її різні редакції і зокрема давньоукраїнська, або давньокиївська, яка склалася вже до кінця XI ст. Давня українська редакція церковнослов'янської мови

постала на основі власних національних особливостей графіки та вимови, використовувалася переважно в богослужінні з X до кінця XVI ст. і багатьма рисами була подібна до сучасної української мови.

Періодизація історії української мови – це наукове обґрунтування й виділення періодів розвитку української мови; наприклад, за Ю. Шевельовим: протоукраїнський (до серед. XI ст.), давньоукраїнський (від серед. XI ст. до кінця XIV ст.), ранньосередньоукраїнський (від поч. XV ст. до серед. XVI ст.), середньоукраїнський (від серед. XVI ст. до перших років XVIII ст.), пізньосередньоукраїнський (решта XVIII ст.), сучасний (від останніх років XVIII ст. і дотепер).

Давньоукраїнський період – це період розвитку української мови як лінгвосистеми, основні риси якої чітко виділялися в XI–XIII ст., а системного характеру набули в XIV–XV ст. (перехід [ě] в незмінне [i] (*сніг*), перетворення звуків [o], [e] в новозакритих складах (*кунь, ніч*), злиття давніх [и], [ы] у фонемі /и/ (*мир, сир*), ствердіння приголосних перед [e], [и] (*весна, зима*), виникнення протетичного [г] (*горіх*), ствердіння губних перед [a] < [ę] (*в'янути*), стягнення форм множини прикметників (*добрі*), занепад дієслова *яти*, поява суфікса -*ува-*, вживання прийменника *по* з місцевим відмінком тощо).

Назва Русь – це спільнослов'янське утворення, що відоме з часів підкорення готами українців і поширення на них верховного права. Назва *Русь* позначала спочатку тільки землю полян, згодом – князівства Східної України, Київщини, Чернігівщини й Переяславщини і як державно-політичний термін могла охоплювати всю територію Київської Русі, але як етнічне поняття довго стосувалася лише сучасної України.

Назви Україна – спільнослов'янське утворення, що виникло від слова *край* (*украї*) за допомогою суфікса *-ін-а*; у своєму становленні зазнало зміни семантики від значення «крайня межівна земля», до «менша просторова одиниця» і «земля, край, держава». Слово *Україна* як назва Переяславської землі первинно позначало землі у краю тогочасної Русі (1187 р.), насамперед на її півдні. У період козацьких повстань слово *Україна* – назва наддніпрянських земель, а з виникненням УНР у 1918 р. – офіційна назва Української держави.

Ділові пам'ятки XI–XV ст. – це твори офіційно-ділового спрямування («Руська правда» XI–XII ст., «Грамоти XIV ст.», «Українські грамоти XV ст.» та ін.).

Літописні пам'ятки XI–XV ст. – це твори літописного характеру («Повість минулих літ» XII ст., Київський літопис XII ст., Галицько-Волинський літопис XIII ст. та ін.).

Світські пам'ятки XI–XV ст. – це твори світської тематики («Слово о полку Ігоревім» XII ст., «Повчання» Володимира Мономаха XI ст., «Слово Данила Заточника» XII ст. та ін.).

Церковно-релігійні пам'ятки XI–XV ст. – це твори церковно-релігійної тематики (Галицьке (Крилоське) Євангеліє 1144 р., Луцьке Євангеліє XIV ст., Четья 1489 р. та ін.).

Навчальна й наукова література – це підручники на зразок «Українська мова XI–XV століть» М.П. Брус (Івано-Франківськ, 2015 р.), «Історична фонетика і граматики української мови» Ж.В. Колоїз (Кривий Ріг, 2023 р.), монографії на зразок «Історія української мови» у 4 кн. (Київ, 1978, 1979, 1983 рр.).

Дослідження писемних пам'яток – це вивчення мовно-стильових ознак давніх писемних творів на зразок «Пам'ятки книжкового мистецтва : Українська рукописна книга» Я. П. Запаска (Львів, 1995 р.), «Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар» за ред. М.Ф. Котляра (Київ, 2002 р.), «Бучацьке Євангеліє кінця XII–XIII ст.» за ред. В.В.Німчука (Київ, 2017 р.).

Лексичне опрацювання пам'яток – це аналізування лексики давніх писемних творів і відображення її в історичних словниках на зразок «Історичний словник українського язика. Т. I. А–Ж», який уклали Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко і зредагував проф. Є. Тимченко (Мюнхен, 1985); «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» у 2 т. за ред. Д.Г. Гринчишина, Л.Л. Гумецької, І.М. Керницького (Київ, 1977, 1978 рр.).

Розвиток фонетичної системи української мови – це формування фонетичної системи української мови від глибоких дописемних часів – спільнослов'янської доби, що характеризувалася єдністю фонетичних процесів на всьому обширі слов'янської мовної території, упродовж усього писемного періоду (давньоукраїнського, староукраїнського, нового українського та сучасного періодів).

Індоевропейська фонетична система – система, що складалася з вокалізму (десять монофтонгів [ī], [i̯], [ē], [ě], [ā], [ǣ], [ō], [ō̯], [ū], [ū̯], дванадцять дифтонгів [ēi̯], [ěi̯], [ēu̯], [ěu̯], [āi̯], [ǣi̯], [āu̯], [ǣu̯], [ōi̯], [ō̯i̯], [ōu̯], [ō̯u̯], вісім складотворчих сонантів [r̥], [l̥], [m̥], [n̥], [r̥̥], [l̥̥], [m̥̥], [n̥̥]) та консонантизму (губні звуки [b], [bh], [p], [ph], [w], [u̯]; передньоязикові зубні [d], [dh], [t], [th], [z], [s], носові [n], [m], плавні [r], [l]; середньоязикові [j], [i̯]; задньоязикові чисті [g], [k], [gh], [kh], лабіалізовані [gʷ], [kʷ], [gʷh], [kʷh], палаталізовані [gʲ], [kʲ]).

Індоевропейські сонанти – це звуки [r̥], [l̥], [m̥], [n̥] – приголосні за творенням і голосні за звучанням, які в пізній період індоевропейської доби почали втрачати складотворчість і перетворюватися на звукосполучення, що не розрізнялися уже за тривалістю вимови й артикуляцією, тобто перед [r̥], [l̥] виникали голосні [ī] (при сонантах переднього ряду), [ū] (при сонантах заднього ряду) – [īr̥], [īl̥], [īm̥], [īn̥], [ūr̥], [ūl̥], [ūm̥], [ūn̥], напр.: **pām̥n̥tis* > **pām̥intīs* > **pa-mēt̥* > *память* (д.укр.). Повне зникнення сонантів із перетворенням їх на звукосполучення припало на ранній період праслов'янської мови.

Індоевропейські придихові звуки – це приголосні проривні звуки [bh], [ph], [dh], [th], [gh], [kh], які не потрапили з індоевропейської мови до слов'янських діалектів, хоч існування у ній таких звуків допускалося, напр.: **bhrōtr̥ōs* > **brat̥* > *братъ* (д.укр.).

Індоевропейські лабіалізовані звуки – це приголосні задньоязикові звуки [gʷ], [kʷ], [gʷh], [kʷh], які перейшли на слов'янському ґрунті у звичайні нелабіалізовані звуки [g], [k], і в сучасних слов'янських мовах немає ніяких свідчень про ці звуки, на відміну від інших індоевропейських мов, напр.: **kʷry-* > **kr̥v̥v̥* > *кръвь* (д.укр.) > *кров* (укр.), *kraūjas* (лит.), *cruor* (лат.), *kravīḥ* (д.інд.).

Індоевропейські м'які звуки – це приголосні задньоязикові звуки [gʲ], [kʲ], які дуже швидко перейшли на слов'янському ґрунті в зубні [zʲ], [cʲ], що суттєво відрізнило слов'янські мови від інших індоевропейських мов, напр.: *gīmā > *zima > *зима* (д.укр.), *зима* (укр.), *зима* (болг.), *žietá* (лит.), *hiems* (лат.), *himâḥ* (д.інд.); у праслов'янських діалектах зубні [zʲ], [cʲ] втратили м'якість і злилися з давніми [z], [c].

Звук [x] – це спільнослов'янський приголосний звук, який розвинувся з [kh] як варіанта фонему /k/, а пізніше виник із давнього

[s] (після [ī], [ū], [ī], [ū], [r], [l], [k] та в інших умовах), напр.: **khōld-* > *xoldъ > *холодъ* (д. укр.), *heādatē* (д. інд.); *pārsōs > *porxъ > *порохъ* (д. укр.), *fors* (д. ісл.), *pāsla* (латиськ.). Перехід [s] у [x] був непослідовним (**īstīnā** > *istina* > *истина* (д. укр.) > *істина* (укр.) і *skhūjā > *xvoja > *хвоя* (д. укр.) > *хвоя* (укр.), *skujā* (лит.)), але забезпечив появу фонеми /x/ у консонантизмі праслов'янської мови.

Рання спільнослов'янська фонетична система – це система, яка складалася з вокалізму (монофтонги [ī], [ī̄], [ē], [ě], [ū], [ū̄], [ā], [ā̄], [ō], [ō̄], дифтонги [ēī], [ěī], [ēū], [ěū], [āī], [āī̄], [āū], [āū̄] [ōī], [ōī̄], [ōū], [ōū̄] і сполучення [īr], [īl], [īm], [īn], [ūr], [ūl], [ūm], [ūn]), та консонантизму (губні [b], [p], [m], [v], передньоязикові [d], [t], [z], [s], [n], [r], [l], середньоязиковий [j], задньоязикові [g], [k], [x]); ранньоспільнослов'янський період характеризувався поглибленням тенденцій, започаткованих в індоєвропейських діалектах.

Перша палаталізація – це фонетичне явище ранньої праслов'янської мови, що являло собою перетворення задньоязикових [g], [k], [x] перед голосними переднього ряду [ī], [ī̄], [ē], [ě] в приголосні [ž̄], [č̄], [š̄], напр.: *drōugītī > *družiti > *дружити* (д. укр.), *ōčkītī > *učiti > *учити* (д. укр.), *sōuštītī > *sušiti > *сушити* (д. укр.); ця зміна відбулася десь у I–II ст. і мала одноразовий характер; вона пройшла й перед голосним [ā], що розвинувся з [ē], напр.: *mēkētī > *mēxētī > *měšēti > *мѣшати* (д. укр.); перша палаталізація зумовила чергування [g], [k], [x] із [ž̄], [č̄], [š̄] у всіх слов'янських мовах, наслідки якого збережені дотепер.

Друга палаталізація – це фонетичне явище ранньої праслов'янської мови, що являло собою перетворення задньоязикових [g], [k], [x] перед голосними переднього ряду [ī], [ě] дифтонгічного походження у свистячі [dz̄] ([z̄]), [c̄], [s̄], напр.: *kōjā > *cěna > *цѣна* (д. укр.), *nōgāi > *nodzě > *нозѣ* (д. укр.); ця зміна відбулася десь у II – IV ст., результатом її стало чергування звуків [g], [k], [x] із [dz̄] ([z̄]), [c̄], [s̄], відоме з різними наслідками в усіх слов'янських мовах; напр., в українських словах *вороги*, *чоловіки*, *страхи* мали би бути звуки [z̄], [c̄], [s̄], але під впливом інших форм тут вживаються задньоязикові [g], [k], [x].

Звук [dz̄] – це дзвінка афrikата, яка виникла внаслідок другої палаталізації з вибухового [g], у багатьох слов'янських діалектах швидко втратила елемент [d] і злилася зі звуком [z̄]. Повернення до

вжитку звука [dz] було зумовлене занепадом [ь], [ъ], коли він поширився в живому мовленні і виступав спочатку перед дзвінками, напр.: *старьць дѣдъ* > *старедз' д'ід*; а потім і на початку слова, напр.: *над зеркалом* > *над дзеркалом*.

Сполучення [gv], [kv], [xv] – це спільнослов'янські звукосполучення, у яких відбулася зміна [g], [k], [x] на [z'], [c'], [s'] перед голосними [ī], [ě] дифтонгічного походження на [z'], [c'], [s']), напр.: **gvōjzdā* > **zvězda* > *звѣзда* (д. укр.), **kvōjčōs* > **cvětъ* > *цвѣтъ* (д. укр.), **vľsvōj̆* > **vľxvōj̆* > **vľsvi* > *вълсви* (д. укр.); це явище засвідчено в східних та південних слов'янських мовах, але в східнослов'янських трапляються слова з [gv], [kv] і [zv], [cv], а слів з такими сполученнями відомо мало (*квіт*, *цвіт*; *квіть*, *цвіть*).

Третя палаталізація – це фонетичне явище спільнослов'янської мови, що являє собою зміну задньоязикових [g], [k], [x] на свистячі [dz'] ([z']), [c'], [s'] після голосних переднього ряду [ī], [ī], [e], складотворчого [p'], не перед приголосними та голосними [ū], [ū], напр.: **pālīkōs* > **palъsъ* > *пальць* (д. укр.), **pālīkā* > **palica* > *палиця* (д. укр.), **drgātī* – **dъrzati* – *дързат*; зміна III – V ст., яка залишила сліди в усіх слов'янських мовах, а в українській мові поширилася частково, напр.: **lōvīkōs* > **lovъsъ* > *ловьць*, **lōvīkā* > **lovъsa* > *ловьця* й **ōučkĕnīkā* > *učenīká* > *ученика*, але **ōučkĕnīkā* > *učenīca* > *учениця*.

Вплив звука [j] – це зміни приголосних звуків під впливом звука [j] у спільнослов'янській період із посиленням зв'язків між фонетичними одиницями, зокрема, задньоязикових [g], [k], [x] – на [ž'], [č'], [š'] (**drōugiān* > **drōugjān* > **družu* > *дружу*); передньоязикових свистячих [z], [s] – на [ž'], [š'] (**vōziān* > **vōzjān* > **vožu* > *вожу*); передньоязикових [d], [t] – на [dž'] ([ž']), [č'] (**sīdiān* > **sīdjān* > **sīdžō* > *сиджу*); сонорних [r], [l], [n] – на [r'], [l'], [n'] (**pōljĕ* > **pōljĕ* > **pol'e* > *поле*); губних [b], [m], [p], [v] – на [bl], [ml], [pl], [vl] (**zĕmjā* > **zĕmjā* > *земля*); сполучень [zd], [zg], [st], [sk] – на [ž' dž'], [š' č'] (**svīstiān* > **svīstjān* > **svišču* > *свищу*, **jĕzdjān* > **jĕzdžu* > *ѣжджу*).

Звук [dž'] – дзвінка афrikата, що утворилася з [dj] і в більшості східнослов'янських діалектів втратила компонент [d] та злилася зі звуком [ž'] ще до X–XI ст., а повернулася до вжитку дещо пізніше. У сучасній українській мові афrikата [dž'] характерна для небагатьох

слів та форм слів (*джерело, джеркотіння, бджола, раджу, воджу, кривджу*).

Звук [o] – це спільнослов'янський голосний лабіалізований звук середнього підняття непереднього ряду, який виник із коротких індоєвропейських голосних [ō], [ǣ] (**tōpōrōs > toporъ > топоръ, *sōlīs > *solь > соль*); звук [o], утворений з короткого [ō], був успадкований усіма східнослов'янськими мовами.

Звук [a] – це спільнослов'янський голосний звук низького підняття непереднього ряду, який виник із довгих індоєвропейських голосних звуків [ā], [ǣ] (**dōrōs > *darъ > даръ, *jōgōdā > *jagoda > ягода*); голосний звук [a] з давніх [ō], [ǣ] успадкований лише східнослов'янськими мовами.

Звук [e] – це спільнослов'янський голосний звук середнього підняття переднього ряду, який виник із короткого індоєвропейського голосного [ĕ] (**mēdūs > *medъ > медъ*); звук [ĕ] перетворився на звук [e] в слов'янських та інших індоєвропейських мовах.

Звук [ě] – це спільнослов'янський голосний звук середнього підняття переднього ряду, який розвинувся із довгого індоєвропейського голосного [ē], що після твердих приголосних вимовлявся як особливий відкритий голосний [ǣ] (**mērā > *māra > мѣра*) і змінився на [ĕ], а після [ž', [č', [š', [j] – як [ā] і змінився в слов'янських мовах на звук [a] (**stōjētī > *stojati > стояти*), та з праслов'янських дифтонгів [oi], [ai].

Звук [i] – це спільнослов'янський голосний звук високого підняття переднього ряду, який розвинувся із довгого індоєвропейського голосного [ī] (**gītī > *žiti > жити*); він виступав також у закінченнях наз. та знах. відмінків дв. іменників з основою на [ī] (**gōstī*); у закінченнях іменників із *-yn-, -ij-* (**gospodynī, *gospodijī*); у дієприкметниках жін. роду тепер. й мин. часів (**vēdōntjī, vēdūštī*); у прикметниках вищого ступеня порівняння (**sīlnējšī*).

Звук [y] – це спільнослов'янський голосний високого підняття непереднього ряду, який виник з індоєвропейського довгого звука [ū] (**sūnīs > *synь > сынъ*); на слов'янському ґрунті [ū] реалізований як [y], а в інших індоєвропейських мовах – як [u].

Звук [u] – це спільнослов'янський голосний високого підняття непереднього ряду, який виник з праслов'янських дифтонгів [au], [ou]; фонетичні характеристики звука [u] до сьогодні точно не відомі.

Звук [ь] – це спільнослов'янський голосний середнього підняття переднього ряду, який виник з індоєвропейського короткого звука [ī], який у праслов'янській мові став ще коротшим і змінився на редукований [ь] (*vidǫvā > *vьdova > *вдова*); перетворення [ī] на [ь] не відбувалося лише перед і після [j].

Звук [ъ] – це спільнослов'янський голосний середнього підняття непереднього ряду, який виник з індоєвропейського короткого звука [ū], який у праслов'янській мові став ще коротшим і змінився на редукований [ъ] (*snǫxā > *snъxa > *снъxa*); перетворення [ū] на [ъ] не відбувалося лише перед і після [j].

Редуковані (зредуковані) звуки – це звуки ь і ъ, які були найкоротшими у вимові серед голосних звуків. У давній літературно-писемній українській мові вони займали сильні і слабкі позиції до XII ст. – часу їхнього занепаду у слабкій та вокалізації у сильній позиціях. Українська мова повністю втратила редуковані звуки.

Закон відкритого складу – фонетичний закон ранньої праслов'янської мови, що набув загального характеру і в пізній період її розвитку став універсальним фонетичним законом; склади будувалися за принципом наростаючої звучності – від звука меншого звучання до звука більшого звучання, тому голосні звуки як найбільш звучні розміщувалися в кінці складів і всі склади відкривалися.

Закон складового сингармонізму – фонетичний закон праслов'янської мови, відповідно до якого звуки поєднувалися за принципом їх однорідності щодо вимови – м'які приголосні звуки сполучалися з голосними переднього ряду, а тверді приголосні звуки – з голосними непереднього ряду.

Наслідки закону відкритого складу – це занепад кінцевих звуків [s], [t], [d], [r], [n] (*gǫstis > *gostь > *гость*, *kǫstīn > *kostь > *кость*); виникнення носових звуків [ę], [ǫ] (*plědměn > *plemę > *племя*, *gǫnsis > *gǫsь > *гусь*); спрощення приголосних [b], [p], [d], [t] (*gūbnǫnī > *gynǫti > *гынуги*), вставлення звуків (*srǫujā > *struja > *струя*); асиміляція й дисиміляція (*vědtī > *vetti > *vesti > *вєсти*, *rěktī > *пєчи*); виникнення приставних [v], [j] (*ūdrā > *vьdra > *вьдра*, *ěnzūkōs > *jęзыкь > *языкь*); монофтонгізація дифтонгів, зокрема перехід [ā̯], [ō̯] в [oi̯]; [ā̯], [ō̯] в [ai̯]; [ā̯], [ō̯] в [au̯] і виникнення з [ai̯], [oi̯] звука [ě] (*snǫigōs > *sněgь > *снѣгь*), а з [au̯], [ou̯] – звука [u] (*drǫigōs > *drugь > *другь*); набуття

звуками [r], [l] складотворчості у сполученнях [ʁr], [ʁl], [ʁr], [ʁl]; [or], [ol], [er], [el] (*vǔlkōs > *vľkь > *вълкъ*, *běrgōs > *be-r-gь > *берегъ*).

Звук [ɛ] – це спільнослов'янський носовий голосний звук середнього підняття переднього ряду, який виник унаслідок дії закону відкритого складу з індоєвропейського дифтонгічного сполучення «голосний переднього ряду + m, n» (*měnsō > *męso > *мясо*, *gīntī > *žęti > *жати*); занепав у спільносхіднослов'янський період, перейшов у звук [‘a]; зберігся в польській мові.

Звук [Q] – це спільнослов'янський носовий голосний звук середнього підняття непереднього ряду, який виник унаслідок дії закону відкритого складу з індоєвропейського дифтонгічного сполучення «голосний непереднього ряду + m, n» (*dūmtī > *dQti > *дъму* (д. укр.), *vōdām > *vodQ > *воду*); занепав у спільносхіднослов'янський період, перейшов у звук [u]; зберігся в польській мові.

Вокалізм східнослов'янських мов – це голосні фонемі /i/, /e/, /ě/, /ɛ/, /ь/, /y/, /u/, /o/, /Q/, /ъ/, /a/, що реалізувалися у звуках [i] (< [ī], [eī], [oi], [aī], [ū]), [e] (< [ě], [ō]), [ĕ] (< [ē], [oi], [ai]), [ɛ] (< [en], [ьн], [ьм]), [ь] (< [ī]), [y] (< [ū], [ōn], [ōns]), [u] (< [ou], [eu]), [o] (< [ā], [ō], [ĕ]), [Q] (< [on], [an], [am]), [ъ] (< [ū], [ū]), [a] (< [ā], [ō], [ē]); голосні поділялися на звуки переднього ряду [i], [e], [ĕ], [ɛ], [ь] і непереднього ряду [y], [u], [o], [Q], [ъ], [a]; високого підняття [i], [y], [u], середнього [e], [ĕ], [ɛ], [ь], [o], [Q], [ъ] і низького [a].

Консонантизм східнослов'янських мов – це приголосні фонемі /b/, /p/, /v/, /m/, /d/, /t/, /z/, /z', /s/, /s', /dz', /c', /n/, /n', /l/, /l', /r/, /r', /dž', /ž', /š', /č', /j/, /g/, /k/, /x/, що реалізувалися у звуках [b], [p], [v], [m], [d], [t], [z], [z'], [s], [s'], [dz'], [c'], [n], [n'], [l], [l'], [r], [r'], [dž'], [ž'], [š'], [č'], [j], [g], [k], [x]; за звучністю – це сонорні /n/, /n', /l/, /l', /r/, /r', /v/, /m/, /j/, дзвінки /b/, /d/, /z/, /z', /ž', /dž', /dz', /g/, глухі /p/, /t/, /s/, /s', /c', /š', /č', /k/, /x/; за твердістю-м'якістю – тверді /b/, /p/, /v/, /m/, /d/, /t/, /z/, /s/, /n/, /l/, /r/, /g/, /k/, /x/ і м'які /z', /s', /c', /n', /l', /r', /ž', /š', /č', /dž', /dz', /j/; за місцем творення – губні /b/, /p/, /v/, /m/, передньоязикові /d/, /t/, /z/, /z', /s/, /s', /c', /n/, /n', /l/, /l', /r/, /r', /ž', /š', /č', /dž', /dz', середньоязикові /j/ і задньоязикові /g/, /k/, /x/; за способом творення – проривні /d/, /t/, /b/, /p/, /g/, /k/, щілинні /z/, /z', /s/, /s', /ž', /š', /j/, /x/, африкати /dž', /č', /dz', /c', зімкнено-прохідні /m/, /n/, /n', /l/, /l', /r/, /r'.

Зміна [je] в [o] – це спільносхіднослов'янське фонетичне явище, що полягало в переході звукосполюки [je] в [o] перед складом з голосним переднього ряду, крім [ь], з наголошуванням першого або другого складів та за аналогією до інших спільнокореневих слів; ця зміна була зініційована постанням складів зі сполюкою [jo], що виникали внаслідок розщеплення [a] на [e], [o] (асимілятивного пристосування відповідно до закону двоскладової гармонії) і не були властиві праслов'янській мові на останньому етапі її розвитку, тому сполюка [jo] була усунена шляхом відкидання [j], що потягло за собою і занепад [j] перед огубленим [u] (*осень, олень, озеро* тощо).

Зміна [ě] на [i] – це спільносхіднослов'янське фонетичне явище, що полягало в уподібненні звука [ě] до наступного наголошеного [i] (**dětina > *ditina > дитина*); за вказаних умов звук [ě] міг і зберігатися, що зумовлювалося впливом інших слів чи форм слова (**běgīxī > *běžišъ > бѣжишь, бо бѣзьъ*), не змінювався звук [ě] і перед [i], що походив з [ы] після задньоязикових, бо перехід [ě] в [i] відбувався до розвитку [ы] в [i] після задньоязикових (**sněgūrīs > *sněguryъ > снѣгырь > снѣгурь*).

Зміна [a] на [o] – це спільносхіднослов'янське фонетичне явище, що полягало у вживанні замість початкового звука [a] у східнослов'янських запозиченнях звука [o], бо грецький короткий голосний [a] на східнослов'янському ґрунті сприймався як [o] (*олтарь, Олена, Офонасии, оренда*); цей процес був послідовним, він розширив функціональність звука [o] і став характерним явищем усіх східнослов'янських діалектів.

Звук [h] – це спільносхіднослов'янський приголосний гортанний звук, що виник у результаті втрати гортанної вимови індоєвропейського проривного задньоязикового звука [g]; виникнення [h] засвідчене в XI–XII ст. вживанням звука [г] замість [г] або пропуском початкового [г]; у писемних пам'ятках XIV–XV ст. також траплялися випадки опущення [г] на початку слів або заміни його іншими звуками (*оспожи, осподинъ, осподарьскъ*).

Чергування голосних звуків – це спільнослов'янські за походженням чергування, утворені на основі давніх чергувань, розвинуті в результаті монофтонгізації дифтонгів та ін., зокрема /e/-/o/ (**vesti – *voditi*); /e/-/ě/ (**letěti – *lětati*); /o/-/a/ (**vbložiti – *vblagatiu*); /i/-/ь/ (**linqti – *lьnqti*); /y/-/ъ/ (**dyxati – *dъxnqti*); /i/-/ěj/, /ьj/ (**sito–*

*sějati); /ě/-/aj/, /oj/ (*cěna – *kajati); /u/-/ov/, /av/ (*truti – *trava); /ę/-/Q/ (*tręsti – *tręsiti); /ę/-/en/, /ьn/, /ьm/ (*žęti – *žьnQ); /Q/-/on/, /ьm/ (*zvQkь – *zvонь); /or/-/ra/-/rě/ (*orati – *ralo – *rělija); /or/-/oro/ (*borьba – *boroti); /el/-/olo/ (*mel'Q – *moloti); /ol/-/olo/ (*kol'Q – *koloti).

Чергування приголосних звуків – це чергування фонем, викликані палаталізацією задньоязикових [g], [k], [x], пом'якшенням приголосних під впливом [j], асиміляцією, дисиміляцією, спрощенням приголосних внаслідок дії закону відкритого складу (/g/-/ž'/, /k/-/č'/, /x/-/š'/ як результат I палаталізації (*kosa – *česati); /g/-/z'/, /k/-/c'/, /x/-/s'/ як наслідок II палаталізації (*grěxь – *grěsě); /g/-/z'/, /k/-/c'/ як результат III палаталізації (*věньkь – *věньcь); /g/-/ž'/, /k/-/č'/, /x/-/š'/ як наслідок впливу [j] на [g], [k], [x] (*lьgati – *lьža); /z/-/ž'/, /s/-/š'/ через вплив [j] на [z], [s] (*voziti – *vožQ); /d/-/ž'/(/dž'/), /t/-/č'/ як наслідок впливу [j] на [d], [t] (*letěti – *lečQ); /zɡ/-/ž'ž'/, /zd/-/ž'ž'/(/ž'dž'/) і /sk/, /st/-/š'č'/ як результат впливу [j] на зукосполучення [zɡ], [zd], [sk], [st] (*vizgь – *vižžQ, *pustiti – *puščQ); /r/-/r'/, /n/-/n'/, /l/-/l'/ як наслідок впливу [j] на [r], [n], [l] (*xvala – *xval'Q); /b/-/bl'/, /p/-/pl'/, /m/-/ml'/, /v/-/vl'/ як результат впливу [j] на [b], [p], [m], [v] (*zěmьнь – *zěml'a); /g/, /k/-/č'/ як наслідок зміни [gt], [kt] перед [i], [ь] (*mogь – *moči); /d/, /t/-/s/ як результат зміни [dt], [tt] (*vedQ – *vesti); /d/, /t/ – з нулем звука як наслідок зміни [dl], [tl] (*vedQ – *vela); /b/, /p/, /d/, /t/, /g/, /k/, /v/ з нулем звука як результат спрощення звуків (*vědati – *věть).

Зміна [or], [ol], [er], [el] – це розпад спільнослов'янських дифтонгічних сполучень унаслідок дії закону відкритого складу і поділ їх між двома складами через набуття звуками [r], [l] складотворчості, далі перетворення їх на інші сполуки після втрати звуками [r], [l] складотворчої властивості: перехід початкових [or], [ol] в [ra], [la] (при висхідній інтонації), у [ro], [lo] (при низхідній інтонації) (*orsti > рости, *orraj > ратай) та [er] – у [re] (ремінь, рідкий); перехід [or], [ol], [er], [el] у середині слова між приголосними в повноголосні сполучення [oro], [olo], [ere], [ele] (*kol'sь > колось, *berza > береза); сполучення [el] перед голосними непереднього ряду змінилося в [olo] (шолом, жолоб), а перед голосними переднього ряду – в [ele] (ожеледь, селезінка).

Вокалізм давньоукраїнської мови – це голосні фонemi /i/, /ě/, /e/, /ь/, /ä/, /ы/, /у/, /ъ/, /о/, /а/, що розрізнялися за сферою творення – фонemi переднього ряду /i/, /ě/, /e/, /ь/, /ä/ й непереднього ряду /ы/, /у/, /ъ/, /о/, /а/; за ступенем підняття – фонemi високого підняття /i/, /ы/, /у/, високо-середнього – /ě/, /ь/, /ъ/, середнього – /e/, /о/ й низького – /ä/, /а/; голосні фонemi реалізувалися у відповідних звуках [i], [ě], [e], [ь], [ä], [ы], [у], [ъ], [о], [а], що виступали їх варіантами; на письмі голосні звуки передавалися в давніх писемних пам'ятках такими літерами: [i] – и (і, ї), [ě] – ѣ, [e] – е (е, є), [ь] – ь, [ä] – а (я), [ы] – ы, [у] – оу (у, ю, ж), [ъ] – ъ, [о] – о (о), [а] – а (я, а).

Консонантизм давньоукраїнської мови – це приголосні фонemi /б/, /п/, /д/, /т/, /м/, /в/, /ф/, /г/, /к/, /г/, /х/, /з/, /с/, /з', /с', /ж', /ш', /ч', /дж', /й/, /н/, /н', /р/, /р', /л/, /л', /дз', /ц', що реалізувалися у відповідних звуках. З урахуванням голосу й шуму виділялися сонорні /в/, /й/, /м/, /н/, /н', /р/, /р', /л/, /л', дзвінки /б/, /д/, /г/, /г/, /з/, /з', /ж', /дж', /дз' і глухі /п/, /т/, /к/, /х/, /с/, /с', /ш', /ч', /ц', /ф/; за місцем творення виділялися губні /б/, /п/, /в/, /м/, /ф/, передньоязикові /д/, /т/, /з/, /с/, /з', /с', /дз', /ц', /р/, /р', /н/, /н', /л/, /л', /ж', /ш', /дж', /ч', задньоязикові /г/, /к/, /х/, /г/, середньоязиковий /й/; за способом творення – проривні /б/, /п/, /д/, /т/, /г/, /к/, африкати /дж', /ч', /дз', /ц', зімкнено-прохідні /м/, /н/, /н', /р/, /р', /л/, /л' і фрикативні /з/, /с/, /з', /с', /ж', /ш', /г/, /х/, /в/, /ф/, а за твердістю-м'якістю – пари /з/-/з', /с/-/с', /р/-/р', /л/-/л', /н/-/н'/; м'які фонemi /ж', /ш', /дж', /ч', /дз', /ц', /й/ не мали твердих відповідників, а тверді /б/, /п/, /д/, /т/, /в/, /м/, /ф/, /г/, /г/, /к/, /х/ могли реалізовуватися в пом'якшених звуках. Усі тверді й м'які приголосні фонemi відображалися у відповідних звуках, що стали основними виявами фонем.

Сильні звуки [ь], [ъ] – це сильні позиції редукованих [ь], [ъ] перед складом зі слабким редукованим (*ръть, мьхъ, дьнь, пьнь* тощо); перед сонорними [р], [л], якщо після них стояв приголосний (*вьлна, гьрбь, шьлкь, зьрно* тощо); у складі під наголосом (*сьхнути, тьца, чьсть, рьжсь* тощо); у цих позиціях [ь], [ъ] змінювалися на звуки повного творення [о], [е] (*сьнь > сон, вьрба > верба, тьсть > тесть* тощо)

Слабкі звуки [ь], [ъ] – це слабкі позиції [ь], [ъ] в абсолютному кінці слова (*столь, ледь, нось, печь, соль* тощо); перед складом з

голосним повного творення (*кънижська, правьда* тощо); перед складом із сильним редукованим (*шьвьць, съньмь, дьньмь* тощо); у таких позиціях голосні [ъ], [ь] занепадали; українська мова цілком втратила [ъ], [ь] – слабкі зовсім зникли, а сильні вокалізувалися в голосні повного творення [е], [о].

Зміна [ър], [ър], [ъл], [ъл] – це зміна праслов'янських сполучень [ър], [ър], [ъл], [ъл] із сильними [ъ], [ь] на [ер], [ор], [ел], [ол] перед складом із голосним повного творення (*вьлна > волна, бързи > борги, вършина > вершина*) та на [ере], [оро], [еле], [оло] («друге повноголосся») перед складом зі редукованими [ъ], [ь] (*тълкь > толок, тьрнь > терен*); «друге повноголосся» відобразилося в декількох українських словах (*терен, толок, зерен* тощо), а численно – у російській мові (*веревка, золовка, тереть, серебрястый* тощо).

Зміна [ръ], [ръ], [ль], [ль] – це зміна праслов'янських сполучень [ръ], [ръ], [ль], [ль] із сильними [ъ], [ь] на [ре], [ро], [ле], [ло] (*крвьь – кров, крьсть – хрест*), а зі слабкими [ъ], [ь] у російських говорах – на [е], [о] (*тревожить, дрожатъ*), в українських – на [и] (*тривожити, дрижати*), а в білоруських – на [ы] (*трывожити, дрыжати*); написання слів з іншими рефlekсами зумовлювалося впливом інших слів або форм слова, напр., *блоха, хреста, сльоза*, бо *блох, хре ст, сльо зи* (форма *сльоза* – за аналогією до род. відм. мн.).

Напружені [ъ], [ь] – це редуковані звуки, які на давньоукраїнському ґрунті в сильній позиції перед [j] змінилися в [и], [ы] (**sīnjь > *sinii > синиу > синій, *běljь > *bělyi > бълый > білий*), тоді як у слабкій позиції вони занепали перед [j] (**rjijь > *r'ju > п'ю, *žijjь > *žit'je > життя*); пізніше редуковані [и], [ы] змінилися на звичайні [и], [ы], що злилися в одному [и] (*новъи > новыи > новий, горячыи > горячиу > гарячий*); після [й] слабкий [ъ] зникав, а в слабкій змінювався на [е] (*бойьца – бійця, бойць – боєць*).

Наслідки занепаду [ъ], [ь] у системі голосних – зникнення фонем /ъ/, /ь/; перехід сильних [ъ], [ь] в [е], [о] (*лъськъ > лісок, орль > орел* тощо) і занепад слабких (*лъська > ліска, орля > орла*), результатом чого стало чергування [е], [о] з нулем звука (*пісок > піску, вінець > вінця* тощо); поява вставних голосних звуків [е], [о] перед сонорними [р], [л], [м], [н], після яких занепали слабкі [ъ], [ь], наслідком чого стало чергування нових [е], [о] з нулем звука (*вихрь > вихор, журавль > журавель*); зміна етимологічних [е], [о] із занепадом

наступних [ь], [ѣ] через ряд дифтонгів на [і] (*печь* > *пѣчь*, *пѣчь*; *конь* > *кѡнь*, *куонь*), що збереглося у вигляді чергування [е], [о] з [і] (*дім* – *дому*, *осінь* – *осені*).

«Новий» ѣ – це літера, яка позначала звук [е] в позиції перед складом, де занепав [ь], і отримала в мовознавстві назву «новий ять» (*оучитѣль*, *камѣнь*, *повчѣнїе*, *нападѣнья*, *всѣѣлие*); на місці «нового» ѣ в закритих складах усталився [і], що чергується з [е] у відкритих складах (*лебідь* > *лебеда*, *ячмінь* > *ячменю*, *степень* > *степені* тощо), або вживається тільки [е] (*приятель*, *вивчення*, *небесний*, *безодня* тощо), тоді як «старий» ѣ в новозакритих складах змінився майже без винятків на [і] (*літо*, *вітер*, *сніг*, *пісня* тощо).

Наслідки занепаду [ь], [ѣ] серед приголосних – це виникнення нових груп приголосних (*пт* (*пѣтица* > *птица*), *жн* (*жѣньць* > *жнець*) тощо); спрощення в групах приголосних (*ждн-жн* (*кожѣдньи* > *кож дньи* > *кожний*), *стн-сн* (*чѣстьньи* > *честньи* > *честний*) тощо); втрата суфіксального [л] (*везль* > *вез*, *несль* > *нес*, але *ведль* > *вел* > *віу*); ускладнення груп приголосних (*зязьрость* > *зяздрість*, *сьрокь* > *строк*); асиміляція – прогресивна (*бѣчела* > *бчела* > *бджола*, *колосьє* > *коłos'їе* > *коłos'с'е*), регресивна (*сѣдоровьи* > *сдоровьи* > *здоровий*, *дѣхорь* > *дохор* > *тхір*, *сѣльнце* > *солнце* > *сонце* тощо); дисиміляція приголосних (*кѣто* > *кто* > *хто*, *крѣсть* > *крест* > *хрест*; *сѣрдѣчьньи* > *сердечньи* > *сердечний* тощо); депалаталізація губних, а далі й [д'], [т'], [з'], [с'], [н'], [р'] (*правѣда* > *правда*, *голубь* > *голуб*, *родѣня* > *рідня*, *орѣла* > *орла* тощо); палаталізація передньоязикових (*силнии*) та ін.

Зміна звука [ѣ] – це перетворення голосного [ѣ], що походив з праслов'янських монофтонга [ē] та дифтонгів [oi], [ai]; у більшості говорів української мови і в літературній писемній мові звук [ѣ] перейшов у незмінне [і], що відмежувало її від решти слов'янських мов; звук [ѣ] первинно передавався літерою ѣ і отримав у наукових дослідженнях назву «старий ять»; в українській літературній мові нормою стало вживання звука [і] замість «старого ятя» (звука [ѣ]), що збігався за вимовою з «новим ятем» (звуком [і], що виник з [е] перед слабким [ь]), але відрізнявся від нього тим, що не чергувався зі звуком [е].

Зміна звуків [і] й [ы] – це злиття голосних [і] та [ы] з наближенням артикуляції етимологічного [і] до вимови голосних

непереднього ряду та зі зміщенням артикуляції етимологічного [ы] до голосних переднього ряду, наслідком чого й стало злиття [і], [ы] в новому звукові [и]; передумовою цього процесу стало існування різної вимови голосного звука [і] ще в діалектах спільнослов'янської доби, звідки українська мова успадкувала звук [і] більш низької та широкої артикуляції, ніж інші східнослов'янські мови, однак трансформація його разом з [ы] в сучасний [и] була поступовою.

Уподібнення звуків [е] й [и] – це артикуляційно-акустичне зближення звуків [е] й [и] (при формуванні нового звука [и] відбувалося пересування вимови етимологічного [і] ближче до звука [е], що й спричинило подальше зближення новоутвореного звука [и] та звука [е]; вимова ненаголошених звуків [е], [и] з наближенням їх один до одного закріпилася в сучасній українській літературній мові як орфоепічна норма, наслідком якої стало нерозрізнення голосних [е], [и] в ненаголошених позиціях, крім кінця слова.

Уподібнення звуків [о] й [у] – це зближення голосних [о], [у], сприятливими умовами для якого стали подібна артикуляція і лабіалізація їх, належність до голосних заднього ряду; дотепер в українській мові збереглося помірне наближення звука [о] до [у] в позиції перед складом із голосними [у], [і] (*зозуля, кожух, сопілка* тощо) і небагато слів як результати давнього злиття звуків [о], [у] в [у] (*журавель* (д. укр. *жоравль*), *парубок* (д. укр. *паробъкъ*), *яблуко* (д. укр. *яблъко*), *мачуха* (д. укр. *мачоха*) тощо).

Перехід звука [е] в [о] – це зміна звука [е] на [о] після шиплячих та [й] (*жена > жона, чело > чоло, його > його*, але *женити > женити, щетина > щетина, шестеро > шестеро*) (голосний [о] розвивався на місці [е], коли далі був склад із голосним непереднього ряду, натомість [е] зберігався в кінці слів, перед складом з голосним переднього ряду і перед [й] або пом'якшеним під впливом [й] приголосним); дотепер збереглося багато слів із названими змінами (*шолудивий, жолудь, черемха, пшениця, жереб, ялина* тощо).

Перехід звука [о] в [а] – це зміна звука [о] на [а], коли ненаголошений голосний [о] стояв переважно перед складом з наголошеним [а], рідше в інших позиціях (*колачъ > калач, кожанъ > кажан, кочати > качати*); за спільних умов одні слова зазнали зміни [о] в [а] перед наголошеним [а] (*хазяїн, чабан, гарячий* тощо), а інші не піддалися такій зміні (*лопата, козак* тощо); сучасна українська

мова розрізняє історично різні слова з [о] й [а] (*ломити* > *ламати* як відображення чергування [о] з [а]; *шаравари, паламар* як запозичення з неслов'янських; *гаразд, калатати* як питома українські слова з асимілятивними змінами).

Перехід [е] в [а] – це зміна звука [е] на [а] в початковому складі слів після [й] перед голосними (*єлина* > *ялина, єлиця* > *ялиця, єрема* > *Ярема, євдоха* > *Явдоха*), унаслідок регресивної асиміляції голосних (*Пелагія* > *Палажка*), впливу сонорних [р], [л] на пониження артикуляції звука [е] (*берлогъ* > *барліг*), розміщення звука [е] після шиплячих (*чеснокъ* > *часник*); в іменниках серед. роду другої відміни типу *веселиє, сватаниє* зміна звука [е] на [а] пояснювалася впливом форм род. відмінка *веселія, сватанія* та ін.

Початкові [і] й [о] – це голосні праслов'янські звуки, що вживалися на початку небагатьох питомих та запозичених слів ([і] з прасл. [jь]), рідше [о] (з етимол. [o]) і в давньоукраїнській період стали занепадати (*игълка* > *голка, Исидоръ* > *Сидір, Опанасъ* > *Панас*); результати цього процесу незначною мірою успадкувала й сучасна українська мова (*гра, мати, Гнат* тощо), хоч зберігає слова і з початковими голосними (*Ірина, ім'я, ідуть* тощо), вживання яких зумовлено різними причинами.

Приставні [в], [й], [г] – це поява звуків на початку слів у давньоукраїнській період, зокрема протетичного [в] перед етимологічним [о], що змінився на [і] в новозакритих складах, рідко перед незмінним [о] й перед [а], а найбільше перед [у], крім префіксальних українських слів та іншомовних з початковим [у] (*отьчизна* > *вітчизна, отьця* > *вітця, окъно* > *вікно, овъса* > *вівса, ольтаръ* > *вівтар, огнь* > *вогонь, Иоан* > *Іван, улиця* > *вулиця, уxo* > *вухо*, але *успіх, увага, уклін, узус* тощо); протетичного [й] рідко (*єлини* > *єліни*), що закріпився в невеликій кількості слів (*Євангеліє, Єва, Їва, їжак* тощо); протетичного [г] перед голосним [о] (*орѣхъ* > *горіх, острѣи* > *гострий, острити* > *гострити*).

Депалаталізація перед [е], [и] – це ствердіння на українському ґрунті всіх приголосних звуків перед голосними [е], [и] (з творенням нового звука [и] на основі [і] й [ы] відбулося ствердіння приголосних перед [и], яке спричинило депалаталізацію приголосних і перед [е]); сучасній українській літературній мові властиві сполучення твердих приголосних із голосними [е], [и], а м'які приголосні відомі перед [е]

лише в похідних утвореннях від іменників середнього роду (*життєвий, значеннєвий* тощо), у прикметниках середнього роду (*житнє, ситнє* тощо), у формах дієслова *лити* (*лє, лємо*); м'якість приголосних перед [е], [и] найбільше збереглася в українських діалектах (*узєти, десєтий, тєжко*).

Зміна звуків перед [ä] – це депалаталізація або палаталізація приголосних звуків перед [ä] (з [ę]), коли повністю стверділи перед ним пом'якшені губні приголосні (*мята > м'ята, вязати > в'язати*), у процесі депалаталізації губних відбувся розпад артикуляції на тверду й м'яку, тверда втратилася, а носієм м'якої став звук [й]; інші напівпалатальні приголосні стали м'якими перед [ä] (*дятел, сядуть, рядок* тощо); цим завершився процес занепаду пом'якшених варіантів твердих фонем в українській мові.

Депалаталізація губних звуків – це ствердіння приголосних губних звуків [б], [п], [в], [м], [ф] перед голосними [е], [и], а також перед [ä] (з [ę]), у результаті цього пом'якшені губні звуки перестали існувати як самостійні фонemi та набули статусу позиційних варіантів твердих фонем /б/, /п/, /в/, /м/, /ф/; через ствердіння губних звуків чимало іменників в українській мові зазнали перегрупування за відмінами, (*голубь* (четверта відміна) > *голуб* (друга відміна)) й родами (*стєнь, глїбь* (жін. р.) > *стен, глїб* (чол. р.)).

Депалаталізація шиплячих звуків – це ствердіння приголосних шиплячих звуків [дж], [ч], [ж], [ш], що мали в праслов'янській мові статус м'яких фонем, але за відсутності твердих відповідників і в результаті різних фонетичних процесів депалаталізувалися в давньоукраїнській мові (після занепаду редукованих, внаслідок зміни [е] в [о] після шиплячих, під час депалаталізації перед [е], [и] та з інших причин); пом'якшена вимова їх збереглася лише перед [і] (з [е], [ě]), у подовженому вигляді перед [а] (де немає *-ат-*), у подовженому варіанті, крім позиції після іншого приголосного, і за таких умов шиплячі виступають варіантами твердих фонем (*жінка, шїсть, ножї, розкішїю* тощо).

Депалаталізація звука [р] – це ствердіння приголосного [р] перед губними, задньоязиковими та фарингальним [г] (*сьрпъ > серп, вьрхъ > верх, дьргати > дьоргати*), перед голосними [е], [и], у багатьох словах перед [а], [у], колишнім слабким [ь] та давнім [ї] (*ревѣти > ревіти, творити > творити, звѣря > звіра, вѣрьнии >*

вірний, писарь > *писар*, *довѣриж* > *довір'я*); м'яка вимова збереглася в частині слів перед [a], [y], [o] (*зоря, косаря, говорю, горьований, трьома, рюмсати*); сьогодні протиставляється тверда й м'яка вимова звука [p], а в діалектах досить поширена тверда вимова цього звука.

Діакритичні знаки – надрядкові умовні символи, що використовувалися у давній графічній системі для позначення різних уточнень, скорочень, виокремлень, доповнень (знак м'якості, пом'якшення, довготи, короткості, скорочення слова тощо).

Лексика і словотвір

Спільноіндосвропейська лексична спадщина – це назви споріднення і свояцтва (**otьсь, *mati, *synь, *dьkti, *žena, *mQžь, *snьxa, *jętry* тощо); назви частин людського тіла й організму тварин (**mozgь, *ęзыкь, *zQbь, *gьrdlo, *kostь, *Qtroba, *сьrdьce, *oko, *uxo, *nosь, *bry* тощо); назви тварин, птахів, комах, плазунів, риб (**zvěрь, *jelenь, *vьlkь, *ježь, *věverica, *ovьca, *ovьnь, svinьja, *orьbь, *žeravь, *vorna, *muxa, *osa, *čьrvь, *zmьja, *Qgorь, *lososь*); назви рослин, природних об'єктів і явищ (**dervo, *berza, *želQdь, *zьrno, *solma, *lьnь, *ognь, *sněgь, *rosa, *větrь, *zemja, *nebo, *voda, *dьnь, *večerь, *vesna*); назви предметів, знарядь, продуктів, будівель та пов'язаних з ними понять (**domь, *dvьрь, *vozь, *žьrny, *medь, *juxa, *solь*); назви дій, процесів, станів, робіт, якості, кількості (**žiti, *mertь, *iti, *ležati, *tekti, *znati, *vezti, *bělь, *žьltь, *odinь, *pęть, *сьto*).

Західноіндосвропейський лексичний шар – це міцні й тривалі лексико-семантичні зв'язки між слов'янськими та балтійськими діалектами (**golva, *rQka, *noga, *plьtь, *gluxь, *ratajь, *korva, *kulikь, *žegьzulja, *esetrь, *gvězda, *jezero, *ledь, *dolja, *dobрь, *junь, *soldьkь, *duxь* тощо), між слов'янськими, балтійськими і германськими діалектами (**selo, *ljudь, *stado, *voskь, *děliti, *tysętja, *pęstь, *rebro* тощо); між слов'янськими й італо-кельтськими та іншими західними мовами (**morje, *mьxь, *semę, *lipa, *drozdь, *gostь, *lice, *voldti, *mьlni, *rьžь, *bьčela*).

Східноіндосвропейський лексичний шар – це контактування давніх слов'янських діалектів із тохарськими, пізніше з індійськими племенами, а найбільшою мірою з іранськими племенами (**zьvati, *сьdravь, *slovo, *bogь, *ubogь, *svęть, *pьstrь* тощо); цьому пласту відповідають ще слова **pьрсь, *volsь, *dqti, *sQdь, *bezь, *radi, *ovь*.

Південноіндосвропейський лексичний шар – це взаємозв’язки слов’ян із хеттами, греками, фігійцями, вірменами, албанцями, які перемістилися на велику відстань від слов’ян, далі неодноразово заповнювану різними переселенцями; до цього пласту належить кілька номінацій (**dłgostь, *molditi, *lada*), і деякі слова, що співвідносять південних індоєвропейців із західними та східними (**orěxь, *jalovьсь, *želva, *žila*).

Етимологічно невизначені назви – це спільнослов’янські слова невідомого походження, що не мають прозорої етимології, чітких міжслівних зв’язків і становлять невелику кількість різних за семантикою номінацій (назви осіб – **čelověкь*, назви тіла і його частин – **tělo, *čelo, *goba, *rьть*, назви тварин і риби – **kyša, *pьсь, *ščuka, *okunь*, назв рослин і місцевостей – **dqbь, *proso, *kovylь, *gajь*, абстрактні назви – **bystrь(jь)*).

Лексико-семантичні праслов’янські новотвори – це слова, що виникли у спільнослов’янський період унаслідок переосмислення значення невеликої кількості індоєвропейських і праслов’янських слів (іє. слово **bērgōs* «гора» відобразилося в прасл. **bergь* «берег»; іє. **pūrōs* «пшениця» – у прасл. **purь* «пирій»; іє. **nōgā* «копито, ніготь» – у прасл. **noga* «нога»; іє. **ghōrdhōs* «огорожа, тин» – у прасл. **gordь* «місто»; прасл. **gojiti* «живити, сприяти життю» – у прасл. **gojiti* «гоїти, лікувати»).

Структурно-семантичні праслов’янські новотвори – слова, що виникли на праслов’янському ґрунті від індоєвропейських коренів та основ (іє. **phēl-* відповідають прасл. слова **plemę* «плем’я», **plodь*; іє. **g^hhēr-* – прасл. **žarь* «жар, полум’я», **gorěti* «горіти»; іє. **dōlōs* «яма, низина» – прасл. **dolina* «долина»), від слов’янських чи іншомовних коренів та основ за допомогою різних словотворчих засобів (прасл. **dнь* «день» зумовлені слова **dньнь*, **dньевнь* «денний», **dньнети* «дніти», **dньнина* «днина», **dньнїса* «ранкова зоря», **dньньсь* «сьогодні», прасл. **meць* > **meцьникь*).

Кельтські запозичення – це найбільш давні праслов’янські запозичення, які в глибокі часи до нашої ери і на початку нашої ери проникали безпосередньо або через інші мови до слов’янських (**sluga* «слуга, челядь», **ljutь* «лютий, злий», **braga* «брага, солод», **tynь* «стіна, тин», **lěкь* «ліки» тощо).

Германські запозичення – це прагерманські, німецькі, готські й інші слова, що потрапляли на слов'янський ґрунт ще до нашої ери і впродовж усього спільнослов'янського періоду (*duma «думка, слово», *šelmъ «шолом», *kъnędzъ «князь», *xъlмъ «горб», *xlěbъ «хліб», *stъklo «скло», *koldędzъ «колодязь», *stodola «стодола», *plugъ «плуг», *skrinja «скриня», *mečъ «меч» тощо).

Грецькі запозичення – це давньогрецькі найменування, що були відомі праслов'янській мові на початку нашої або засвоєні нею через посередництво інших мов (*korabъjъ «корабель», *ogurъsъ «огірок», *сърку «церква», *porъ «піп» тощо).

Латинські запозичення – це давньолатинські найменування, що були успадковані безпосередньо чи опосередковано слов'янськими мовами (*vino «вино», *roganъ «поганій», *kotъlъ «котел», *cěsarъ «кесар», *kupiti «купити»).

Тюркські запозичення – це слова тюркського походження, відомі ще з праслов'янської доби (*obrinъ «авар», *тъlмачъ «перекладач» тощо).

Українсько-білоруська спорідненість – це спорідненість, що виявилася в існуванні спільної українсько-білоруської мови (XIV–XV ст.), у формуванні спільного словникового складу (аж до XVIII ст.), у зясуванні українсько-білоруських зв'язків (щодо української і білоруської народнорозмовних мов XIV–XVII ст. та українсько-білоруських писемних взаємин XIV–XVII ст. як наддіалектних процесів), у набутті спільного лексику (немовля, дбати, помилятися, кохати).

Українсько-білорусько-російська спорідненість – це спорідненість, що склалася внаслідок довготривалих історико-культурних, ареальних, економічних, політичних та інших контактів української, білоруської і російською мов, виявилася у набутті ними спільних лексем (*плаха, скатерть, підвода, мзда, найм, скот, куна, гривна, головажня, десяток* та інші) і володіння багатьма спільними словами дотепер (*дешевий, дев'яносто, кохати, помилятися, коромисло, хороший, хвіст, куц, кулак, колупати* тощо).

Українсько-польсько-чеська спорідненість – це спорідненість, що склалася ще в киеворуський період, поглибилася в XIV ст. і відобразилася на різних мовних рівнях, особливо на лексичному (напр., запозиченнями з польської стали слова *корона,*

личба, мєнити, обличность, очивисто, родовитыи, выбавити «вирятувати», рачити «зволити», припоудити «пригнати», збіглий «утікач» тощо, а з чеської слова – право, поконати, наступникъ, протожь, пакли, велицѣ, вишитци тощо). Найбільший потік польсько-чеських лексем до української мови припав на староукраїнський період XVI–XVII ст. (гро(ш), заставити, листъ, належати, небожъчикъ, пожитокъ, пригода, шляхта; привиліє, речнікъ, докторъ, костель, мастєрь, панъ, доброволныи, заживати, слюбити, моцныи, отмѣнити, оужитокъ, посполиты, прирожоныи, оуставично, титуль тощо).

Українська лексична спадщина – це слова, що стали набутком української мови XI–XV ст., в основному спільнослов'янського походження, і стосуються людини й істот взагалі (*подрууга, скорбь* тощо), позначають явища, об'єкти, зміни природи (*осень, снѣгъ* тощо), предмети, речі, продукти, результати діяльності (*книгы, возъ* тощо), споруди, поселення, місцевості (*горы, дугъ* тощо), пов'язані з сільським господарюванням (*сѣно, коза* тощо), з полюванням, мореплаванням, бортництвом (*олень, медвѣдь* тощо), з різними ремеслами, заняттями (*торгъ, товаръ* тощо), стосуються мистецтва, науки, освіти, писемності, культури (*сѣборникъ, сопѣль* тощо), назви різних дій, процесів, якостей, властивостей, кількості чогось (*платити, помогати* тощо).

Власне українська лексична основа – це успадкована з дописемної доби спільнослов'янська лексика, новотвори й запозичення давньоукраїнського періоду (праслов'янські слова відображали неперервність розвитку слов'янського лексикону й формування на їх основі української лексичної системи, новотвори киеворуського періоду характеризували українську мову як лінгвофеномен у слов'янському світі, а запозичення вказували на прями й непрямі зв'язки з іншими мовами).

Давньоукраїнські лексичні новотвори – це слова, утворені переважно на базі спільнослов'янських лексем (*сѣльнице > сѣльньчыи, ярь > ярина, стадо > стадьныи, пахати > пашня, порогъ «поріг у будинку» > порогъ «поріг на річці», просторъ «протяжність» > просторъ «воля, свобода»* тощо), і поширені на території східних слов'ян унаслідок їх державної, конфесійної, культурної й територіальної близькості.

Власне українська лексика – це лексика, яка формувалася на південноруських землях і становила в XI–XV ст. вже чимало специфічних назв, це були переважно слова народнорозмовного характеру, що засвідчували багатство й неповторність тогочасної живомовної стихії, входження її до літературного вжитку і розвиток писемної української мови та ділового спілкування на базі живого розмовного мовлення (*подивитися, клястися, охопити, збирати, полюбитися, гаи, криница, година, небога, череда, глек, глузд, берегиня, нащадок, стеля, очерет, брунька, волошка, черес, комаха, дивовижа червоний, здоровий, кожний, інший, другий, поперек, перед, щоби, нехай, також* тощо).

Давньоукраїнські запозичення – це слова, що потрапили в давньоукраїнську мову з інших мов (зі старослов'янської – *всьселеньскыи* «всесвітній», *цвѣтная недѣля* «вербна неділя», *пучина* «глибина» *хыщникъ* «хижак», *дѣтище* «дитина», *дѣвая* «діва», *виноградъ* «виноград», «сад»; із грецької – через старослов'янську *дыханье* «життя, дихання», *стихия* «одне з первоначал буття», *всьселенная* «всесвіт», *планита* «планета», *Великъ днь* «Великдень» і безпосередньо *тигръ, коркодиль, скорьпиш, алои, кипарисъ*; з тюркських мов – *товарь* «товар, майно, скот», *борсукъ* «борсук», *евшанъ* «степовий полин»; з фінно-угорських – *вѣкъша* «білка»; з лат. через грец.: *висекть* «високосний рік» та ін.).

Розвиток лексичної семантики – це збереження семантичної структури слів упродовж історичного розвитку; успадкування в незмінному вигляді семантичної структури і звуження або розширення надалі; збагачення семантичної структури в писемний період і збереження, звуження або збагачення її в майбутньому; перерозподіл функцій між семемами в структурі номінацій; розвиток переносних значень слів.

Синонімія – це семантичні відношення між близькими за значенням однокореневими або різнокореневими словами давньоукраїнської мови (*четвъргъ, четвъртъкъ; стадо, череда, скоть, товаръ; дьбрь, пропасть, бездѣна, стръмьнина, розпалина, розсѣлина; лошадь, лошакъ, кобыла, конь, иноходъ, скокъ, фарь, жеребець, жеребя*). Майже всі синонімічні ряди зазнали в подальшому семантичних змін, а більшість їх зазнали одночасно втрати, набуття і зміни стилістичного відтінку окремих компонентів

(ряди *бѣлка, вѣверица, вѣкъша, бѣлица; челоуѣкъ, людинъ, мужь; люди, людъ, народъ* зафіксовані сьогодні в складі *білка, вивірка, білиця* (з утратою давніх слів *вѣверица, вѣкъша, бѣлица*); *особа, людина, чоловік, одиниця, персона, індивід, душа, гаврик* (без колишніх слів *людинъ, мужь*); *люди, народ, люд, мир, публіка, народець, люді, миряни* (з утратою слова *людъ*).

Антонімія – це семантичні відношення між протилежними за значенням словами давньоукраїнської мови (*просторъ – тѣснота, гора – долъ, глубокии – мѣлъкии, високии – низькии, полудне – полуночи, погодыѣ – непогодыѣ, жити – мерти*). У подальшому одні антонімічні пари зберігалися (*вѣрхъ – низъ, дѣнь – ночь, великии – малыи, дългии – коротъкии*), інші змінювали свій склад (*утро – вечеръ* (*утро – на ранок*), *лѣтънии – зимънии* (*зимънии – на зимовий*), а деякі були витіснені іншими (*деснѣи – шуи – парюу правий – лівий; сѣверъ – югъ – парюу північ – південь; вѣзътокъ – западъ – парюу схід – захід*).

Омонімія – це семантичні відношення, що виникали із розвитком багатозначності слів, коли значення слова втрачали семантичний зв'язок між собою і ставали самостійними лексемами у давньоукраїнський період (*середа* «середина» і *середа* «назва одного з днів тижня», *гора* «гора» і *гора* «вгорі, нагору». напр.: *місяць* «супутник землі» і *місяць* «проміжок часу», *село* «оброблюване поле» і *село* «населений пункт»). Давні омонімічні відношення залишилися в минулому (*бѣла* «білка» і *бѣла* «дрібна грошова одиниця») або збереглися дотепер (*основа* «подовжені нитки і пряжа для них» і *основа* «підґрунтя»).

Стилістично нейтральні і забарвлені слова – це слова, які мали в давньоукраїнський період стилістично нейтральне або марковане значення і зберігали або змінювали їх у подальшому розвитку (напр., слово *конь* було стилістично нейтральним і залишилося таким до сьогодні, а синонімічне до нього слово *лошадъ*, зі зниженим відтінком, передало своє емоційне забарвлення первинно нейтральному слову *кляча* й зникло в українській мові; назва *рѣка* зберегла дотепер своє стилістично нейтральне значення, але в конкуренції зі стилістично нейтральним словом *рѣчка*, яке втратило відтінок здрібнілості).

Книжні й розмовні слова – це слова із відповідними стилістичними ознаками (книжними і розмовними) в давньоукраїнський період, що збереглися або змінилися (назва *кєстьство* зберегла до сьогодні книжні значення «сутність», «природа» і набула нового значення «сукупність фізичних, душевних сил та властивостей людини»; поняття *Великъ днь, сыропустъ, мясопустъ* залишилися книжними, *Паска* «Великдень» – розмовним, *цвітна неділя* «вербна неділя» – діалектним; до розмовних номінацій належали слова *сѣчень, студень, лютый, березень*, що сьогодні є стилістично нейтральними).

Праслов'янська словотвірна система – це система, що успадкувала риси індоєвропейського словотвору (способи суфіксації, словоскладання, чергування голосних, зміни місця наголосу, редуплікації) і набула в процесі самобутнього розвитку багатьох нових словотвірних ознак (на базі індоєвропейських основ сформувала різні за структурою слова (похідні й непохідні), розвинула нові способи деривації (напр., префіксацію), збільшила кількість словотворчих формантів (похідних від індоєвропейських засобів) та ін.

Давньоукраїнська словотвірна система – це система, що охоплювала всі похідні й непохідні слова в давньоукраїнський період, відношення і зв'язки між ними, а також основні способи давньоукраїнського словотвору – морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний, лексико-семантичний способи деривації, що відзначалися різною продуктивністю в межах частин мови.

Морфологічний спосіб – це творення слів за допомогою морфем, різновидами якого в давньоукраїнський період були суфіксальний (серед іменників, прикметників, дієслів), префіксальний (серед дієслів, рідко інших повнозначних слів), постфіксальний (серед дієслів), конфіксальний (серед іменників), основоскладання (серед іменників і прикметників), префіксально-суфіксальний (серед різних частин мови), безсуфіксальний і флексійний (здебільшого серед іменників).

Морфолого-синтаксичний спосіб – це творення слів унаслідок переходу з однієї частини мови в іншу; використовувався серед іменників, рідко інших частин мови, а субстантивация виступала

переважно способом творення загальних назв (*нагья* одѣваа, *жадныя* и *альчныя* насыщаа, *болящимъ* всяко утѣшеніе посылаа, *длѣжныя* искупаа, *работныя* संबождаа).

Лексико-синтаксичний спосіб – це творення слів шляхом зрощення; продуктивний був у творенні особових назв, числівників, прикметників, прислівників, заперечних, деяких неозначених займенників, похідних прийменників, сполучників, часток (*Ярополкъ*, *Мстиславъ*, *осмидесять*, *заоутра*, *никто*, *тогда*).

Лексико-семантичний спосіб – це творення слів унаслідок переосмислення значень давніх слів, що і являв собою перехід в основному загальних назв у власні і навпаки (и многу бо бывшо на *Кровавомъ Броду* (ГВЛ, 83), *литва* же и ятвязѣ воєваху).

Деривація іменників – це творення іменників у давньоукраїнський період суфіксальним способом (*вѣстьникъ*, *приятель*, *доброта*, *твердость*, *пустыня* тощо), основоскладанням (*лѣтописанья*, *благословенья*, *сѣножатъ* тощо), конфіксальним способом (*заповѣдь*, *оутѣшитѣль*, *нарощѣнья* тощо), префіксальним способом (*премудрость*, *прабаба* тощо), флексійним способом (*купаля*, *мена*, *госпожа* тощо), морфолого-синтаксичним (*прѣмудрыхъ* слухати, *старѣйшимъ* покоратиса), лексико-семантичним (сътвориша межі собою клятву *русь* и *ляхове*) і лексико-синтаксичним (на *Великій дѣнь* прієхаста *Даніиль*).

Деривація прикметників – це творення прикметників у давньоукраїнський період суфіксальним способом (*свѣтлыи*, *брунатъный*, *руский*, *милостивъ*, *пѣсчаный*, *княжии*, *поповъ*, *звѣринъ*, *старостынъ* тощо), префіксальним (*премудрый*, *невѣрный*, *безбожный* тощо), основоскладанням (*крѣпкодушъный*, *братолубивый*, *благовѣрный*, *добронравенъ* тощо), морфолого-синтаксичним способом (за здравіє *възлюбленны(х)* дѣтеи наши(х)), лексико-семантичним способом (на оной странѣ *Днѣпра* у градъка *Пѣсочнога*), лексико-синтаксичним способом (*мимоходящии*, *четвероногии*, *плѣтолюбивыи* тощо).

Деривація числівників – це творення числівників у давньоукраїнський період морфологічним способом (*пятеръ*, *четвертина*, *второе*, *сѣмьдесятное*, *пятнадцатыи* тощо), лексико-синтаксичним способом (*семьдесятъ*, *полѣтретьи*, *двадцать*, *шестьдѣсать*, *полѣдваноста*, *двѣсте*, *тридѣцать*, *пѣ(т)сотъ*,

семьдесятъ, полъвтора), морфолого-синтаксичним способом (*първыи, другыи, мало, много, сорокъ, тьма* тощо).

Деривація числівників – це творення числівників у давньоукраїнський період морфологічним способом (*всьякъ, иньныи, иньшии, которыи, коли, кольма, съсь, тьтъ, къжьдъныи* тощо), лексико-синтаксичним способом (*никто, нѣкый*), лексико-семантичним способом («Живѣте же о собѣ, и поставлю вы игумена, а самъ хочю въ ону гору ити единъ»), морфолого-синтаксичним способом (ѡвѣмъ исписанъ законъ есть *друзимъ* же обычаи).

Деривація дієслів – це творення дієслів у давньоукраїнський період переважно суфіксальним способом (*крѣпити, твърдити, даровати, лѣтовати, ласкати, володѣти* тощо), префіксальним (*съгрѣшилъ, оправити, замыслити, оустроилъ, понесуть, перевозити* тощо), постфіксальним (*присылатиса, за творилися, оуступатиса* тощо) та основоскладанням (*лицемѣрити, благотворити, благодарѣтельствувати* тощо).

Деривація прислівників – це творення прислівників у давньоукраїнський період морфологічним способом (*николиже, начьто, потомъ, покамѣсть, до сихъ мѣсть* тощо), а найбільшою мірою морфолого-синтаксичним способом (*твердо, многолѣтно, поздорову, легько, ближе, вборзѣ, достойно, вскорѣ, наутрия, наконецъ, поистинѣ, ночью, заутра, вчера, втайнѣ, в мѣру, доловъ, надвое, трижды, посемь, дважды* тощо).

Деривація прийменників – це творення прийменників у давньоукраїнський період морфологічним способом (*задѣля, заради, помежи* тощо), а найбільшою мірою морфолого-синтаксичним способом (*дѣля, ради, сквозѣ, близъ, мимо, вьнъ, вьнѣ, дали, доловъ, зади, коньць, около, противу, кромѣ, округъ, прямо, за мѣсто, вьслѣдъ, до върху, на върхъ, поодаль, позаду, изьдѣну, окръсть, на середъ, посторонь, съ края*, тощо).

Деривація сполучників – це творення сполучників у давньоукраїнський період переважно лексико-синтаксичним способом (*али, ано, ачи, ибо, или, либо, аже, аче, даже, таже, нежели, иже, аче и, аче ли, аче же, али но, али же, ни...ни, или...или, не тькъмо...но и* тощо), рідше морфолого-синтаксичним способом (*къто, хота, коли*).

Деривація часток – це творення часток у давньоукраїнський період морфолого-синтаксичним способом (*дѣяти, речи, толико, лише, одинако*) та лексико-синтаксичним способом (*оно, ноли, нольны, мало не, безъ мала*). Найбільше виникло часток із різними смисловими відтінками (*дѣти, рѣци* – модальні, *осе, ото* – вказівні, *оли, толико, хотя* – видільні, *одва, юдва* – кількісні тощо), поодинокі формотворчі (*ать*) і словотворчі (*любо*).

Морфологія

Категорія роду іменників – це індоєвропейська за походженням граматична категорія (із розрізненням чол., жін. і сер. родів), яка була успадкована праслов'янською мовою, а потім і українською. Ця категорія стала основою становлення типів відмінювання іменників, оскільки в писемний український період родовий принцип формування відмін іменників витіснив принцип розподілу їх за давніми суфіксами основ.

Категорія числа іменників – це індоєвропейська за походженням граматична категорія (із виділенням одн., мн., дв.), яка була успадкована праслов'янською мовою, а далі й українською. Форми одн. й мн. не зазнали суттєвих змін, тоді як форма дв. почала виявляти тенденцію до занепаду і в киеворуський період поступово вийшла з ужитку. Показниками трьох числових форм іменників були відмінкові закінчення чол., жін. і сер. родів.

Категорія відмінка – це індоєвропейська за походженням граматична категорія (із виділенням семи відмінкових форм), яка була успадкована праслов'янською мовою, а далі й українською. Відмінкові форми іменників зазнали суттєвих змін унаслідок дії закону відкритого складу, занепаду редукованих у писемний період і під час формування нових типів відмінювання іменників за родовим принципом.

Типи іменників – це поділ іменників на шість типів за індоєвропейськими суфіксами основи, які були успадковані праслов'янською мовою, а далі й українською мовою. Отож давньоукраїнські іменники характеризувалися за основотворчими суфіксами і становили шість типів відмінювання: 1) іменники жін. р., деякі чол. р. із давнім суфіксом *-ā(-jā-)*, іменники жін. роду на *-unji*, що мали в наз. відм. одн. закінчення *-a (-я, -а, -я)* (*птица, лодья, пустыни*); іменники чол. р. з основою *-ǫ(-jǫ-)*, *-ji*, що мали закінчення

-ь, -ь, -и, а також іменники сер. р. з основою на -ǫ-(-jǫ-), -ě- (-jě-), які мали після твердих приголосних закінчення -о, -е, а після м'яких закінчення -ю (*конь, село, копьє, дѣло, море, брать, раи*); іменники чол. р. із суфіксом -ї-, що мали закінчення -ь (*мирь, чинь, поль, сынь, домь*); іменники жін. р. і деякі субстантиви чол. р. з основою на -ї-, що мали закінчення -ь (*ночь, огонь, рѣчь, мечь, дань, путь*); іменники жін. р. з основою на -ї-, що в наз. відм. мали закінчення -ы, а в непрямих – -ьв- (*кровь, любовь, ятровь* тощо); іменники з давньою основою на приголосний, зокрема з основою на -п- і закінченнями -ь (чол. р.), -я(я) (сер.р.), з основами на -т-, -s- і закінченнями -я(я), -о (сер.р.) та з основою на -r- і закінченням -і (жін. р.) (*камень, матерь, имя, чудо*).

Категорії прикметників – це граматичні категорії роду, числа і відмінка, які з індоєвропейської доби збереглися на спільнослов'янському ґрунті, а потім і на українському. У давньоукраїнській мові виділялися граматичні категорії роду прикметників (чол., сер., жін.), числа (одн., мн., дв.) і відмінка (наз., род., дав., знах., оруд., місц., клич.), а також форми вияву ознак – вищий і найвищий ступені порівняння. Типи відмінювання прикметників визначалися й далі за їх основами, але більшої ваги набувала граматична категорія роду, що лягла в основу становлення нових типів відмінювання ад'єктивів.

Короткі (нечленні) прикметники – це первинні ад'єктиви, що розвинулися з класу імен на основі їх атрибутивної функції і ще в індоєвропейський період вони мали спільну з іменниками систему відмінювання, яку зберегли аж до писемної доби (*маль, твердь, мудрь, новь*). У давньоукраїнській мові короткі прикметники становили іменний тип відмінювання, що охоплював ад'єктиви на -ǫ-(-jǫ-), -ā- (-jā-) та із закінченнями -ь, -ь (чол. р.), -о, -е (сер. р.) і -а (-я) (жін. р.). Короткі прикметники вживалися в предикативній функції (у поєднанні з інфінітивом та в складі іменного присудка) і в атрибутивній (в ролі означення).

Повні (членні) прикметники – це вторинні ад'єктиви, новотвори праслов'янської доби (якісні й відносні прикметники – *добрыи, мудрыи, синии, млыи, осенньи* тощо). У праслов'янській мові вони зазнали зрощення складових частин (іменного прикметника й вказівного займенника) та набули власної займенникової системи

відмінювання, зі зміною анафоричного займенника як закінчення. Повні прикметники сформувалися на базі коротких прикметників, за допомогою анафоричного займенника *jь* (*ja*, *je*) (від індоєвропейського займенникового елемента **-jō*). З часом займенник втратив здатність відмінюватися, злився з основою іменного прикметника й перетворився на його флексію.

Ступені порівняння прикметників – це форми більшого чи найбільшого вияву ознаки, що почали творитися ще в індоєвропейський період від якісних і відносних прикметників. На праслов'янському ґрунті для вираження вищого ступеня порівняння вживався афікс **-bš* (**novbši*, **novbša*, **novbše*), але згодом поступився більш продуктивному **-ějъš-* (**novějša*, **novějši*). Форми найвищого ступеня порівняння прикметників утворювалися за допомогою префікса **na-* (*naj-*) (**najтъньši*). Обидва ступені порівняння успадкувала українська мова з праслов'янської (*новѣишии*, *найновѣишии*).

Стягнені і нестягнені форми прикметників – це форми, які склалися в процесі творення повних прикметників. Система відмінювання членних прикметників з розрізненням іменного прикметника і вказівного займенника поступово була уніфікована й спричинила появу під впливом неособових займенників простих відмінкових закінчень у прикметниковій парадигмі, витворенням яких і завершився процес становлення категорії прикметників. У результаті зникли нестягнені форми прикметників, насамперед у непрямих відмінках, а форми наз. відм. залишилися в розмовній та зі стилістичною метою в літературній мові.

Категорії займенників – це граматичні категорії числа (одн., мн., дв.) й відмінка (шість відмінкових форм) усіх займенників та категорію роду неособових, крім *къто*, *чьто* та похідних від них займенників. До особових належали слова *я* (*я*, *язь*, *азь*), *ти*, *ми*, *ви* і зворотний *себе*, що виконували роль підмета й додатка; на українському ґрунті до них приєднався ще вказівний займенник *онь* (*оно*, *она*) для вираження третьої особи однини. Неособові – це вказівні, питальні, відносні, неозначені, заперечні, присвійні займенники.

Словозміна особових займенників – це іменний тип відмінювання займенників, для якого характерні бути граматичні

категорії числа (одн., мн., дв.) й відмінка (наз., род., дав., знах., оруд., місц.), суплетивність основ при словозміні, варіантність відмінкових форм, співвідношення флексій багатьох відмінків; поява в давньоукраїнський період особового займенника *онь* (*оно*, *она*), формування його словозмінної парадигми, запевпад родових форм у множині й форми двоїни.

Словозміна неособових займенників – це займенниковий тип відмінювання, що охоплював набагато більше слів, ніж особові, які поділялися на змінні за відмінками (*къто*, *что* й похідні від них) і змінні за родами, числами й відмінками (усі решта займенники – вказівні, означальні, питальні, присвійні, заперечні), що утворювали тверду групу слів із закінченнями *-ъ*, *-о*, *-а* в наз. відм. одн. та м'яку групу із закінченнями *-и*, *-ю*, *-я* в наз. відм. одн. Основну роль у формуванні займенникового типу відмінювання відіграли детермінативи – зі специфічними флексіями (*-го*, *-му*, *-мь* тощо), безсуфіксальними основами, строкатими за будовою формами однини, ускладненими за рахунок *и* (*ю*, *я*) відмінковими формами наз. відм. та функцією означення, що зближувало його з типом відмінювання прикметників, числівників, дієприкметників.

Словозміна числівників – це відмінювання числівників за іменниковим типом (*пять* – *десять*, *тысяча*, *съто*, *поль*, *треть*, *четверть*, *третина*, *четвертина*, *пятина*), займенниковим типом (*один*, *дъва* (*дъвъ*), *трыє*, *четыре*, *оба* (*объ*), *обои*, *дъвои*, *трои*, *четверы*, *пятеры* – *десятеры*) і прикметниковим типом (усі порядкові числівники). У назвах чисел другого десятка, назвах десятків змінювалася лише перша частина (*пять на десяте*, *пяти на десяте* тощо), але такі сполучення почали швидко зрощуватися й перетворюватися на однослівні конструкції, що згодом набули статусу простих слів і стали змінюватися за аналогією до числівників *пять* – *десять*. У назвах сотень відмінюванню підпадали обидві частини, що й залишилося до сьогодні (*осьмь сътъ*, *осьми сътъ* тощо). А в багатокомпонентних складених числівниках змінювалися в ранній писемний період переважно всі слова, що стало нормою і сучасної української мови.

Категорії дієслова – це граматичні категорії числа (одн., мн., дв.), особи (1, 2, 3) способу (дійсного, умовного й наказового), стану (активного, зворотного та пасивного), часу (теперішнього, аориста,

імперфекта, перфекта, плюсквамперфекта й майбутнього), виду (доконаного й недоконаного). Усі граматичні форми виражалися за допомогою особових і неособових закінчень, у творенні виду розвинулася префіксація.

Теперішній час – це граматична форма часу, що виражала дію, яка відбувалася в момент мовлення. Праслов'янська парадигма словозміни дієслів тепер. часу майже в незмінному стані була реалізована на давньоукраїнському ґрунті (напр.: *юсмь, юси, юсть, юсмь, юсте, суть, юсѣѡ, юста, юста* (атемат. тип)).

Минулий час – це граматична форма часу, що мала чотири види – аорист для позначення необмеженої дії, імперфект для вираження тривалої дії, перфект для позначення завершені дії, результату дії і плюсквамперфект для вираження дії, що відбувалася перед іншою минулою дією. У давньоукраїнський період найбільш поширений був сигматичний аорист – старий (з основою на голосний – *писахъ*) і новий (з основою на приголосний і на *-i-* – *любихъ*). Імперфект утворювався від дієслів з основою на приголосний, на *-i-* й *-ě-* за допомогою суфікса *-ѣах-* та від решти дієслів – з приєднанням суфікса *-аах-* (*-јаах-*); в українській мові форми імперфекта зазнали стягнення (*любяхъ*). Перфект утворювався за допомогою дієслова *быти* і незмінних форм дієприкметника на *-ль*, який був носієм змісту (*юсмь любиль*). Плюсквамперфект формувався шляхом поєднання дієслова *быти* в імперфекті або в аористі та дієприкметника на *-ль* (*бѣхъ любиль, быхъ любиль*).

Майбутній час – це граматична форма, що виражала дію, яка має відбутися, і охоплювала давні (просту й дві складені) та нові (складені) форми майбутнього часу. Проста утворювалася від дієслів недоконаного виду за допомогою префіксів і виражала майбутній час дієслів доконаного виду (*напишемъ*). Перша складена форма виникла шляхом сполучення допоміжного дієслова в різних особових формах (*начьну, стану*) й інфінітива відмінюваного дієслова (*начьну любити*). Друга складена форма являла собою поєднання дієслова *быти* в різних особових формах і активного нечленного дієприкметника мин. часу на *-ль* (*-ла, -ло*) (*буду любиль*). Третя складена форма майб. часу формувалася з інфінітива основного дієслова і форм тепер.-майб. часу допоміжного дієслова *яти* (*любити* (*и*)*му*).

Наказовий спосіб – граматична форма, що виражала рішучий наказ, тому зближувалася зі стверджувальним значенням дійсного способу. На праслов'янському ґрунті словозмінна парадигма наказового способу утворювалася за допомогою суфіксів *-i-* (в одн.) *-ě-*, *-i-* (у мн.) і вторинних особових закінчень, спільних із закінченнями простого мин. часу. Форми 1 ос. одн. вона не мала через специфіку значення цієї форми (наказ собі) (залишком її вважається слово *будѣмъ*), а форми 3 ос. мн. і дв. передавалися описово. У давньоукраїнський період словозмінна парадигма наказового способу через ряд фонетичних і морфологічних змін набула нового оформлення (*вози, вози, возимъ, возите, возивѣ, возита*).

Умовний спосіб – граматична форма дієслова, що виражала бажану або очікувану дію, на виконання якої слід було розраховувати чи надіятися. Праслов'янська мова мала дві аналітичні форми для вираження умовного способу, які успадкувала й давньоукраїнська мова. До складу першої парадигми входили форми **bimъ, *bi, *bi, *bimъ, *biste, *bQ, *bivě, *bista, *bista* й активний дієприкметник на *-lъ*. А другу становили форми дієслова *byti* в аористі й дієприкметник на *lъ*. Для українського періоду властиве було широке використання аналітичних форм умовного способу з допоміжним дієсловом *быти* (*видѣлъ быхъ*) й поодиноке вживання та занепад форм із допоміжним словом на зразок *бимъ*.

Дієприкметник – це змінна дієслівна форма, що поєднувала в собі ознаки дієслова (стан, час) та імені (рід, число, відмінок). За ознаками дієслова виділялися активні й пасивні (тепер. і мин. часів), а відповідно до іменних ознак змінювалися за родами, числами й відмінками. Активні дієприкметники тепер. часу утворювалися за допомогою суфікса **-ont*. Активні дієприкметники мин. часу утворювалися за допомогою суфікса **-vъ* в наз. відм. та суфікса **-vьǫ*— у непрямих відм. Активний дієприкметник на **-lъ* (*-la, -lo*) занепавав у праслов'янській мові і брав участь лише в творенні аналітичних форм дієслів (перфекта, плюсквамперфекта, майбутнього часу, умовного способу) разом з допоміжними дієсловами. Пасивні дієприкметники тепер. часу формувалися за допомогою суфікса **-mъ* на базі перехідних, рідше неперехідних дієслів, а дієприкметники мин. часу у відмінкових формах мали суфікси **-nъ, *-tъ*.

Інфінітив – незмінна форма дієслова, що розвинулася в праслов'янський період на основі дав. відм. одн. іменників на *-ї- основ і виражала неозначену дію, тому з походження інфінітив не мав граматичних ознак (часу, роду, числа тощо). Показником інфінітива став афікс *-ti (з *-tī-), що приєднувався до кореня або до основи з формотворчими елементами, утворюючи варіанти *-ěti, *-iti, *-nqti. З афіксом *-ti (-tb) та з різними його ускладненими варіантами інфінітиви зберігалися в давньоукраїнський період, але на місці сполук *kt, *gt виник елемент -чи (*слушати, стеречи*). Основна його функція зводилася до того, щоб служити доповненням до іншого дієслова чи до імені з дієслівним значенням.

Супін – незмінна форма дієслова, що розвинулася в праслов'янський період на основі знах. відм. іменників на *-й- основ і вживався після дієслів, що виражали рух, вказуючи на мету, намір руху. Супін він не утворював граматичних форм (часу, особи тощо) і з розвитком та поширенням паралельних інфінітивних форм був приречений на занепад. Показником супіна став афікс *-tb, що приєднувався здебільшого до кореня. Супін часто вживався в давніх писемних пам'ятках, особливо в церковно-релігійних (*моучить насъ, видѣтъ бывшего*), але швидко почав занепадати, поступаючись інфінітиву

Дієприслівник – незмінна форма дієслова, що розвинулася в давньоукраїнський період на основі давніх нечленних активних дієприкметників (*сидя, лежа, глядя, слуха, нося, крестивъ, дерзнувъ, писавъши* тощо). З виникненням членних дієприкметників, що перебрали на себе атрибутивну функцію, нечленні дієприкметники стали вживатися лише у функції присудків, зміцнивши свою предикативність. У результаті цього послабилося узгодження нечленного дієприкметника з підметом і посилилася залежність його від присудків. А з перетворенням на дієприслівники різні форми нечленних дієприкметників втратили граматичні значення роду, числа, відмінка, зберігши лише значення виду.

Безособові форми на -но, -то – незмінна форма дієслова, що розвинулася в давньоукраїнський період на основі нечленних пасивних дієприкметників мин. часу (напр., *стелено, везено, кинуту, мыто* – скам'янілі форми наз. відм. одн. сер. р.). З іншими нечленними дієприкметниками вказані форми втратили первинну

функцію означення, словозмінну парадигму й перетворилися на незмінні форми з функцією присудка в безособових реченнях.

Прислівник – це повнозначна частина мови, початок якій дали змінювані слова, які в окремих своїх формах ставали незмінними, набували скам'янілого вигляду. На праслов'янському ґрунті розвинулася різні способи творення прислівників, особливо адвербіалізація – перехід різних відмінкових форм у прислівники. За походженням прислівники поділялися на відзайменникові (*всегда*), відприкметникові (*дивно*), відіменникові (*заоутра*), відчислівникові (*надвоє*), віддієслівні (*хотя*).

Прийменник – службова частина мови, початок якій дали відмінкові форми імен або невідмінкові форми слів. У давньоукраїнський період категорія прийменників охоплювала найбільш давні, або непохідні прийменники (*от, на, по, до, вь*), давні похідні (*меже, около*) і власне українські новотвори з прийменниковими функціями (*одаль, обаполъ*). Прийменники виражали просторові та інші відношення між словами. Багато давніх слів взагалі перейшли до розряду прийменників (*крім, опріч*) і чимало відмінкових форм набули прийменникових функцій унаслідок препозиціоналізації.

Сполучник – службова частина мови, початок якій дали займенники і займенникові прислівники у службових синтаксичних функціях. На давньоукраїнському ґрунті сполучні засоби класифікувалися на сурядні (єднальні, розділові й протиставні) (*да, и, а, ли, любо, аще ли*) і на підрядні сполучники й сполучні слова – для вираження причини, мети, умови, часу, наслідку, допустовості, з'ясування. Сурядні сполучники в основній кількості були простими, непохідними за структурою, а підрядні сполучники й сполучні слова – це здебільшого похідні, вторинні утворення (складні й складені), які мотивувалися іншими словами.

Частка – службова частина мови, яка бере початок від займенникових коренів. У давньоукраїнський період частки поділялися на лексично незалежні, формотворчі й словотворчі. За семантикою лексично самостійні частки розмежовувалися на стверджувальні (*єи*), заперечні (*не, ни*), питальні (*ли, чи (ци)*), модальні (*дѣти, речи*), вказівні (*сь, то, осе, оно*), видільні (*оли, хотя*), підсилювальні (*же, бо*), кількісні (*лѣ, одва*). Окремі розряди

становили формотворчі частки (*бы*) і словотворчі (*ни*), у ролі яких виступали переважно лексично незалежні частки.

Вигуки і звуконаслідування – категорія слів, що не виражають ніяких смислових відношень і зв'язків, а виступають тільки засобом вираження емоцій безвідносно до інших мовних одиниць. На давньоукраїнському ґрунті вигукові слова були представлені великою мірою – первинні (*о, охъ*) і вторинні (*горе, аминь*). Але з давніх писемних пам'яток відомо небагато вигуків, оскільки їх властивий розмовний характер, а народнорозмовне невеликою мірою відобразилося в давніх писемних творах.

Синтаксис

Речення – основна синтаксична одиниця, що бере початок в індоєвропейській мові, де речення могло утворюватися з необмеженої кількості непроникних (тобто таких, що не допускали ніяких вставок і переміщення в межах речення), самостійних елементів (слів), кожний із яких мав певне значення. Члени речення здатні були самостійно виражати свій зміст і вказувати на свою роль у реченні. За типом головного члена виділялися іменні й дієслівні речення, за складом граматичної основи – односкладні й двоскладні, а за метою висловлювання – розповідні, питальні, спонукальні й бажальні.

Підмет – головний член речення, який у давньоукраїнський період становив граматичну основу односкладних речень, а разом з присудками – предикативний центр двоскладних речень. Підмет виражав предмет думки чи мовлення, перебував із присудками семантичному й граматичному зв'язках. Основною формою його вираження була форма наз. відм., носіями якої виступали в основному іменники, рідше інші субстантивовані частини мови або поєднання кількох слів з іменем у наз. відм. Помітними на українському ґрунті стали процеси вираження підмета особовими займенниками, різноманітними синтаксичними конструкціями та функціонування різних за структурою однорідних підметів.

Присудок – це граматична основа односкладних речень і складова частина граматичного центру двоскладних речень. Він виражав дію, стан, процес, ознаку дії, поєднувався з підметом предикативним зв'язком і брав безпосередню участь у формуванні структури речення. За структурою присудки поділялися на прості й складені, а останні – на дієслівні й іменні. Дієслівний складався з

допоміжного дієслова й інфінітива. Іменний присудок утворювався з предикативного імені, вираженого різними частинами мови, та особових форм допоміжних дієслів *бути, стати, починати* й повнозначних дієслів. Дієслівний виражався формами особових дієслів, а іменний – формами іменних частин мови.

Означення – другорядний член речення, що давав якісну характеристику члена речення, перебуваючи з ним в атрибутивному зв'язку. Означення поділялися на узгоджені й неузгоджені, з яких перші виражалися прикметниками, дієприкметниками, займенниками, а другі – іменниками в род. та дав. відм., іменниково-прийменниковими сполученнями. Для давньоукраїнської мови характерне було вільне, дистантне розташування означень в атрибутивних словосполученнях і накопичення в реченнях різних означень (однорідних і неоднорідних, узгоджених і неузгоджених).

Додаток – другорядний член речення, що позначав предмет, явище, абстрактне поняття, яких стосувалися дія, стан чи інша предикативна ознака. Додатки поділялися на прямі й непрямі. Прямі при перехідних дієсловах виражалися формою знах. відм. іменників без прийменника, а при перехідних дієсловах із запереченням – формою род. відм. імен. Функцію непрямих виконували іменники в непрямих відмінках з прийменниками та без них, займенники в непрямих відмінках, субстантивовані прикметники, дієприкметники. У подальшому стабілізувалося використання форм слів для вираження прямих і непрямих додатків, які мають певні засоби вираження й відповідні місця розташування в реченні.

Обставина – другорядний член речення, що виражав причину, мету, час, місце, умову, спосіб дії. Він виділювався пізніше, ніж означення і додаток, із формуванням прислівників, що стали основними репрезентантами обставин. Ще в праслов'янській мові роль обставин виконували відприкметникові прислівники на *-o/-ě*, відприкметникові безсуфіксальні прислівники, інфінітиви, супіни. На давньоукраїнському ґрунті виділялися обставини місця, часу, причини, мети, способу дії, що виражалися здебільшого прислівниками, безприйменниковими і прийменниковими формами іменників і з такими засобами вираження були успадковані сучасною українською мовою.

Просте речення – це речення, що складалося з однієї граматичної основи (у двоскладних реченнях) або одного головного слова (в односкладних реченнях). Початок простому реченню дали окремі слова та групи слів, що почали вживатися на індоєвропейському ґрунті в ролі синтаксичних конструкцій. Показником простого речення були тоді головні слова (ім'я, дієслово або одне з них), які й започаткували граматичний центр простого речення. До складу простого речення могло входити одне головне слово (переважно дієслово), рідше два (дієслово й ім'я), що дало початок розрізненню односкладних і двоскладних речень.

Односкладні речення – це прості речення з одновершинним синтаксичним центром (при наявності одного головного члена речення), з поширеною або непоширеною структурою, з повним або неповним вираженням змісту. Від неповних двоскладних речень односкладні відрізнялися тим, що в них особове значення набувало зовнішнього синтаксичного характеру, а в неповних двоскладних – воно було складовою частиною внутрішнього синтаксичного зв'язку. Граматичне вираження головного члена речення лягло в основу класифікації простих односкладних речень. А відповідно до засобів вираження головного компонента односкладні речення розмежувалися на дієслівні й іменні, з яких найбільш поширеним був різновид дієслівних односкладних речень.

Двоскладні речення – це прості речення із двочленным предикативним центром (підметом і присудком) – самодостатнім у вираженні змісту речення або доповненим другорядними членами, необхідними для розкриття змісту. Підмет виражався іменними частинами мови, рідше дієсловами, прислівниками, службовими частинами мови, а присудок дієслівний – особовими формами дієслів, іменний – іменними частинами мови з дієслівною зв'язкою **byti* або без неї. Порядок розміщення членів у двоскладних реченнях був вільним, з частим розривом компонентів групи підмета й групи присудка, розміщенням між головними другорядних і навпаки.

Складне речення – це речення, що являло собою сформовану синтаксичну конструкцію з двома чи кількома частинами (предикативними центрами), незалежними або підпорядкованими одна одній. Частини складного речення відрізнялися від простого речення тим, що в межах складного вони були позбавлені

комунікативної самостійності та існували лише в сукупності, утворюючи єдину синтаксичну одиницю. За характером відношень між частинами складні речення поділялися на безсполучникові (з формально невираженим зв'язком між частинами), складносурядні (з паратактичним зв'язком між частинами) і складнопідрядні (з гіпотактичним зв'язком між частинами). Первинними були безсполучникові складні речення (без формально виражених засобів сполучення окремих частин), а пізнішими в часі – сполучникові (складносурядні й складнопідрядні), завдяки стабілізації сполучних засобів та закріплення їх у вираженні певного синтаксичного зв'язку.

Безсполучникове речення – це складні синтаксичні утворення з двома чи кількома предикативними центрами, без формальних показників синтаксичного зв'язку між частинами. За граматичним оформленням становили окремий тип складних речень, відмінний від структури складносурядних та складнопідрядних речень. А за семантичними особливостями зближувалися зі складними сполучниковими реченнями, відображаючи між частинами такі смислові зв'язки, як у складносурядних і складнопідрядних реченнях. З урахуванням цього й здійснювалася класифікація безсполучникових речень, але через відсутність у них спеціальних показників синтаксичного зв'язку між частинами така класифікація повністю не збігалася із класифікацією складносурядних і складнопідрядних речень. Відповідно до семантики сполучникових складних речень безсполучникові поділялися на конструкції з однорідними і неоднорідними складовими частинами.

Складносурядне речення – це синтаксична одиниця з двома чи кількома рівнозначними складовими частинами, з відповідними засобами вираження смислових відношень між частинами. Єднальні речення виражали одночасне або паралельне тривання в одному часовому вимірі кількох дій або станів, послідовне протікання дій, процесів, станів, рідко причиново-наслідкові, умовно-наслідкові або висновково-результативні відношення і мали сполучники *и*, рідко *а*, *да*, *та*, *ни*. Зіставно-протиставні речення виражали зіставлення або протиставлення дій, станів, підкреслювали контраст чи невідповідність дій, явищ, ознак, про які повідомлялося в складових частинах і мали сполучники *а*, *же*, *но*, *да*, *ино*, *али*. Розділові речення призначені були повідомляти про несумісність, взаємовиключення в

одній позамовній ситуації кілької дій або станів і мали сполучники *ли, или, али, либо, любо, чи*.

Складнопідрядне речення – це високорозвинена синтаксична одиниця, що мала усталену граматичну структуру, багату систему власних виражальних засобів і різноманітну семантичну організацію. Давній характер синтаксичних відношень між частинами й засоби їх вираження зумовили поділ речень на підметові, присудкові, означальні, додаткові, часові, умовні, допустовості, причини, наслідку, мети, місця. Напр, у підметових речень підрядна частина конкретизувала підмет головної або компенсувала його, а в присудкових реченнях – розкривала зміст іменного присудка головної частини, вираженого вказівними займенниками *такий, той* ; у складнопідрядних означальних підрядна виступала як атрибутивний визначник іменної частини мови або словосполучення із загальним субстантивним значенням у межах головної частини; у складнопідрядних додаткових реченнях – виражала відношення між дією та об'єктом дії, на який вона поширювалася; у складнопідрядних часових – визначала час дії або стану, що характерні були для головного речення та ін.

Називний відмінок – це форма простого називання предметів і явищ, синтаксично не підпорядкованих ніяким іншим компонентам висловлювання. На давньоукраїнському ґрунті називний відмінок міг виконувати функції підмета, присудка, означення й додатка, з яких остання функція занепала. Особливого поширення набув другий називний відмінок – іменна частина складеного присудка, яка не відрізнялася формою відмінка від підмета. Називний предикативний виражав постійну ознаку суб'єкта (вказуючи на спорідненість, походження, ім'я, конкретне й абстрактне поняття) і тимчасову, змінну ознаку (вказуючи на стан, посаду, вид діяльності, становище, якісну ознаку особи чи предмета).

Родовий відмінок – це форма вираження генетичного значення (вказівки на походження, належність, присвійність) і віддільного значення (виражалось відкладним відмінком, близьким за семантикою до родового). Основною для родового відмінка була приіменна позиція, у якій він міг виконувати різноманітні функції – вказувати на походження, належність предмета, речовину, матеріал, що лягли в основу предмета, якість предмета, загальні ознаки, відношення до

суб'єкта, об'єкта дії та інше. Меншою мірою родовий відмінок виступав у придієслівній позиції, виконуючи переважно віддільну функцію. Приіменними стали родовий походження й належності, відношення до суб'єкта й об'єкта, якості, загальних ознак предмета, частково подільності, а придієслівними – родовий віддалення, неповного об'єктування, подільності, межі, часу, мети. Крім безприіменникових, поширилися і навіть більшої ваги набрали приіменникові форми родового відмінка.

Давальний відмінок – це форма вираження об'єкта, якого стосувалися дія або стан, що відбувалися на користь чи на шкоду даному об'єкту, спрямовувалися на нього або просто здійснювалися у сфері його сприймання. Для давньоукраїнської мови специфічним був власне давальний відмінок у придієслівній позиції як форма позначення об'єктів, залежних від дієслів. У приіменній позиції вживалися давальний, залежний від прикметників, що оформляв назву особи чи предмета, у відношенні до яких проявлялася ознака, і давальний означальний, що залежав безпосередньо від наявного в реченні іменника й виконував при ньому роль означення. Давальний подвійний пов'язувався синтаксичним зв'язком із дієсловом і належною до дієслівної конструкції іменною частиною мови. Давальний самостійний вживався для оформлення другорядноприсудкових та обставинних зворотів, які мали в основі субстантивоване слово в давальному відмінку й узгоджений з ним дієприкметник (рідко прикметник чи іменник), що виконував предикативну функцію.

Знахідний відмінок – форма вираження іменних членів речення, що зазнавали найближчого й найповнішого синтаксичного впливу з боку дієслівних членів речення. За характером перехідної дії й відношення до неї об'єкта, позначеного формою знахідного відмінка, у писемній українській мові виділялися знахідний зовнішнього об'єкта, що оформляв назви об'єктів, які існували поза дією, поширюваною на них, і знахідний внутрішнього об'єкта, вживаного для оформлення назв об'єктів, що виникають, створюються в результаті дії, вираженої перехідним дієсловом. Особливу групу знахідного відмінка прямого додатка становили форми знахідного напівпредикативного. До таких конструкцій

належав другий знахідний, функція якого полягала в оформленні дієприкметника (рідко прикметника чи іншої іменної форми).

Орудний відмінок – це форма вираження знаряддя дії. Характерним для нього було інструментальне значення, що проявлялося в оформленні орудним відмінком назв речей, осіб, явищ, які розглядалися як знаряддя або засоби дії, висловлюваної в наявній дієслівній формі. З орудним інструментальним тісно пов'язані були орудний суб'єкта в пасивних зворотах, знаряддя чи засобу неперехідної дії, обмеження або відношення, місця, часу. З названими різновидами пов'язані й інші значення, зокрема орудний матеріалу або змісту, до орудного змісту прилягає орудний об'єкта психічної реакції та інші. До сьогодні залишився орудний з основною функцією вираження знаряддя дії, деякі звузили функціонування (напр., оруд. засобу дії від назв осіб) або зникли (напр., оруд. соціативності).

Місцевий відмінок – це форма вираження місця й часу дії чи стану. Первинною його функцією була функція позначення місця дії або стану, на основі якої розвинулася функція вираження часу дії чи стану. Безприйменниковий місцевий відмінок часто використовувався з названими функціями у давньоукраїнських пам'ятках. Водночас простежувалося й використання прийменникових конструкцій у функції місцевого відмінка. У процесі співіснування безприйменникових і прийменникових форм перевагу отримали прийменникові й закріпилися як основні форми вираження місцевого відмінка іменників.

Кличний відмінок – це форма вираження звертань, у ролі якого могли виступати іменники чоловічого й жіночого родів і нечленні прикметники чоловічого й жіночого родів. Форми кличного відмінка в писемних пам'ятках могли замінюватися формами називного відмінка. Українська мова до сьогодні зберегла з відповідними змінами кличний відмінок для вираження звертань, хоч використовує і називний відмінок.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Перший рівень

1. Українська мова розвинулася зі
*а) спільнослов'янської; б) староукраїнської;
в) старослов'янської; г) спільноіндоєвропейської.*
2. Українська мова функціонувала в киеворуський період одночасно зі
*а) спільноіндоєвропейською; б) спільнослов'янською;
в) староукраїнською; г) старослов'янською.*
3. Українська мова мала в киеворуський період статус
а) діалектної; б) розмовної; в) літературної; г) просторічної.
4. Основним джерелом вивчення давньої української мови є
*а) свідчення споріднених і неспоріднених мов;
б) запозичення зі слов'янських і неслов'янських мов;
в) сучасна українська мова в літературній і діалектній формах;
г) пам'ятки давньої української писемності.*
5. Давньою українською пам'яткою літописного стилю є
*а) Київський літопис; б) Львівський літопис;
в) Літопис С. Величка; г) Літопис Самовидця.*
6. У якому варіанті всі слова відображають зміну [г], [к], [х] на [ж], [ч], [ш]?
*а) дорожити, полошити, тужити, торочити, б'їжати;
б) сторожити, волочи, точити, ворожити, крутити;
в) прожити, стеречи, проходитьи, ложити, почати;
г) засушити, толочи, колоти, беречи, садити.*
7. У якому варіанті всі слова відображають зміну [г], [к], [х] на [з], [ц], [с]?
*а) чьрница, зоря, швьць, мусть, слъза;
б) роуць, нозь, слоуси, пастоуси, вьлци;
в) небеса, овьца, пьлци, кьнизь, жьньць;
г) дьтя, мъгла, рьць, яице, коньць.*

8. У якому варіанті всі слова відображають зміну губних під впливом [й]?

- а) славлю, молю, роблю, колю, соплю;*
- б) Ярославль, вълль, томлю, солю, ставлю;*
- в) люблю, жєравль, ломлю, капля, ловлю;*
- г) давлю, корабль, топлю, гребу, земля.*

9. У якому варіанті всі слова відображають зміну сонорних під впливом [й]?

- а) поле, деру, звоню, молю;*
- б) беру, велю, жену, несу;*
- в) доля, конь, море, начьну;*
- г) колю, женю, воля, боуря.*

10. У якому варіанті всі слова відображають зміну *д, т, з, с* під впливом [й]?

- а) ношу, свѣчу, мажу, рѣжу, саджу;*
- б) лажу, вожу, несу, колочу, паду;*
- в) пишу, ходжу, молочу, плету, кошу;*
- г) воджу, вяжу, плачу, мету, кладу.*

11. У якому варіанті відображена I і II палаталізації приголосних?

- а) стьгати – стьжська – стьгаю;*
- б) кѣнягыни – кѣняже – кѣнязь;*
- в) вѣнѣкъ – вѣнѣць – вѣнѣца;*
- г) нарекати – наречень – наречи.*

12. У якому варіанті всі слова зберігають сполучення «голосний + м, н»?

- а) вѣзьми – вѣзимати – вѣзяти;*
- б) мяти – мѣну – розминати;*
- в) опона – припинати – припѣну;*
- г) начати – начьну – начинати.*

13. У якому варіанті є слова з утраченим сполученням «голосний + м, н»?

- а) жьму – сьжимати – жьмите;*

- б) звонъ – звонити – звонькъ;*
- в) помънити – поминати – помъню;*
- г) кляти – клятва – проклинати.*

14. У якому варіанті всі слова відображають повноголосся *-оро-, -оло?*

- а) городъ, бороти, солома, ворогъ;*
- б) болото, холодъ, право, золото;*
- в) долонь, борода, полонь, класти;*
- г) голод, колона, слава, порохъ.*

15. У якому варіанті всі слова відображають повноголосся *-ере-, -еле?*

- а) жеребя, берегъ, зеленъи, плести;*
- б) середа, беречи, дерево, череда;*
- в) береза, стрѣла, лебедь, веремя;*
- г) грѣхъ, стеречи, брѣсти, черево.*

16. У якому варіанті всі слова мають *ра, ла, ро, ло* з колишніх *-ор, -ол?*

- а) роса, ламати, рада, ласкати, орачь;*
- б) лава, ловити, рости, ровъныи, орати;*
- в) робота, рало, лань, локъть, ростъ;*
- г) рама, ровънъ, ораница, рабъ, разумъ.*

17. У якому варіанті всі слова відображають спрощення у сполученнях *дм, дл?*

- а) рало, мѣтъла, тѣлстъ, дала, семьи;*
- б) сѣдъло, дѣлгъ, плѣмя, клала, ѣла;*
- в) свѣтъло, мела, дѣлгъ, тѣмя, плела;*
- г) мыло, гърло, сало, вела, семь.*

18. У якому варіанті всі слова зазнали зміни *ѣ* на *и* перед наголошеним *и?*

- а) дѣтина, рѣзина, сѣдишь, сѣница;*
- б) зѣница, лѣпити, мѣсити, грѣшьныи;*
- в) смѣшити, дѣти, летѣти, мѣзиньць;*
- г) грѣшити, бѣжишь, дѣтя, стоѣти.*

19. У якому варіанті всі слова мають слабкі редуковані *ъ, ь*?

- а) домъ, кѣнижска, дрѣжъ, сѣто, правьда;*
- б) столъ, дрѣва, вѣлна, зѣрно, тѣргъ;*
- в) сынъ, пѣска, кѣрмити, пѣрвыи, дѣлгъ;*
- г) дымъ, брѣва, орѣла, вѣрба, пѣльныи.*

20. У якому варіанті всі слова мають сильні і слабкі редуковані *ъ, ь*?

- а) сѣчастыѣ, жѣньць, хѣлмъ, печь, мѣсть;*
- б) вѣрхъ, гѣрбѣкъ, борѣць, гѣрдѣ, дѣнь;*
- в) шѣвьць, сѣнъ, шѣсть, лѣсть, чѣрнѣ;*
- г) сѣрпъ, сѣрдѣце, хѣтръ, сѣтъня, жѣлтѣ.*

21. У якому варіанті всі слова відображають слабку позицію редукованих?

- а) вѣлны, сѣна, мѣлва, садѣка, орѣла;*
- б) пѣска, пѣня, зѣрна, жѣртва, отѣца;*
- в) дѣня, замѣка, конѣця, вѣнѣка, лѣда;*
- г) пѣса, рѣта, мѣха, вѣрба, гѣрла.*

22. У якому варіанті не всі групи слів відображають вокалізацію і занепад *ъ, ь*?

- а) правѣдѣныи – правѣда, шѣвьць – шѣвьця;*
- б) чѣсть – чѣту, гѣрбѣкъ – гѣрбѣка;*
- в) отѣшѣдѣ – отѣшѣли, сѣнъ – сѣна;*
- г) орѣль – орѣла, вѣрѣность – вѣрѣныи.*

23. У якому варіанті всі слова відображають зміну *йе* на *о*?

- а) осѣнь, озѣро, одѣнъ, осѣтръ, ожѣина;*
- б) окѣно, отѣць, орѣль, олѣнь, отѣнести;*
- в) олѣха, овѣця, облѣчити, очѣи, осѣль;*
- г) одѣна, облѣако, обрѣсти, осѣмъ, онѣ.*

24. У якому варіанті не всі слова відображають чергування *о, е* з нулем звука:

- а) жѣньць – жѣньця, хрѣбѣта – хрѣбѣтъ;*
- б) ручѣка – ручѣкъ, борѣць – борѣца;*
- в) мѣшѣкъ – мѣшѣка, пѣска – пѣсѣкъ;*

г) *палець – пальця, посъла – посълати.*

25. У якому варіанті не всі групи слів відображають чергування *о, е з і*?

а) *могъла – могъ, роса – росы;*

б) *овьць – овьца, несу – несль;*

в) *моя – мои, осень – осени;*

г) *боя – бои, волъ – вола.*

26. У якому варіанті не всі групи слів відображають появу вставних *о, е*?

а) *бобрь – бобра, вѣтръ – вѣтра;*

б) *журавль – журавля, пьрстьнь – пьрстьня;*

в) *огнь – огни, корабль – корабли;*

г) *осьмь – осми, свекръ – свекра.*

27. У якому варіанті всі слова відображають зміну *рь, ль, рь, ль* на *ри, ли*?

а) *яблѣня, тръвожити, бльскъ, бръва;*

б) *тръхъ, гръмѣти, крѣвь, брънѣти;*

в) *тръвога, глѣтати, бльцати, дрѣжати;*

г) *дрѣва, крѣшити, дрѣжъ, плѣть.*

28. У якому варіанті всі слова змінили *ъл, ър, ѝл, ѝр* на *ол, ор, ел, ер*?

а) *гърдыи, жьлтъ, оутвърдити, зьльвъка, мълния;*

б) *пълкъ, пълныи, мълчати, тьрнь, дьлгыи;*

в) *тълстыи, брънѣти, дьлбати, пълнь, вьрвиѣ;*

г) *чьрныи, пьрстьнь, вьртѣти, жьрдъ, мьрзнути.*

29. У якому варіанті всі групи відображають спрощення приголосних звуків?

а) *радостьными – радісний, чьстьными – честний;*

б) *кожьдьнь – кожен, правьдьными – праведний;*

в) *поздьными – пізній, добрыи – добрий;*

г) *съчастыѣ – щастя, чьрныи – чорний.*

30. У якому варіанті не всі групи слів зазнали спрощення приголосних звуків?

- а) тиждень – тижневий, вісник – вість;*
- б) під'їзний – під'їзд, рости – рослина;*
- в) блиснути – блиск, щасливий – щастя;*
- г) чесний – честь, восковий – віск.*

31. У якому варіанті не всі групи слів відображають спрощення л?

- а) несу – ніс, везу – віз;*
- б) могла – міг, текла – тік;*
- в) терла – тер, вела – вів;*
- г) пекла – пік, сікла – сік.*

32. У якому варіанті всі слова відображають асиміляцію звуків за глухістю?

- а) књижька, гърбъ, городъ, ножька;*
- б) рѣчька, льдъ, стьжька, служьба;*
- в) дубъ, рабъ, легькыи, дружьба;*
- г) дъхоръ, ногъть, когъти, розькласти.*

33. У якому варіанті всі слова відображають асиміляцію звуків за дзвінкістю?

- а) съдоровыи, съдирати, просьба, молотьба, съвозити;*
- б) съносити, косьба, съдържати, борьба, књижька;*
- в) съберечи, съдравъ, съ горъ, сѣдьло, събежати;*
- г) съборная, съдоровыѣ, мѣтьла, съ замька, ножька.*

34. У якому варіанті всі слова відображають асиміляцію за місцем творення?

- а) съпечи, свѣчька, безьдомъныи, розьказъ, безьстрашньи;*
- б) съшити, съ жиру, рѣчьцѣ, безьшумъныи, носишься;*
- в) печька, ложька, безьчьстьныи, събърати, безьплтьньи;*
- г) безьгрѣшьныи, съпати, ручька, ножька, безьдъньныи.*

35. У якому варіанті всі слова відображають ствердіння губних?

- а) конь, вѣплъ, шеломъ, камнь, гоньць;*
- б) звѣрь, лебедь, земля, хмель, вихрь;*

- в) голубь, кръвь, любовь, степь, осмь;
г) вечерь, вьсь, огонь, моль, сьрдьце.

36. У якому варіанті всі слова відображають ствердіння шиплячих?

- а) рожь, мѣсяць, шьвьць, замужь;
б) сторожь, локъть, днь, хлѣбьць;
в) мышь, память, коньць, кость;
г) ночька, печька, сѣчь, ножь.

37. У якому варіанті всі слова відображають зміну л на ѱ?

- а) зналь, ходилъ, читалъ, сказалъ;
б) чистилъ, дѣлбалъ, просила, садилъ;
в) носилъ, вязалъ, мѣлчалъ, свѣтила;
г) съпалъ, сидѣлъ, ѣлъ, водила.

38. У якому варіанті всі слова мають о (з е) після шиплячих та й?

- а) шовк, жовтий, чоловік, борона;
б) чорний, прийшов, бджола, чотири;
в) гайок, жонатий, жолудь, голова;
г) копійок, шостий, пионо, ворог.

39. У якому варіанті всі слова зберігають е після шиплячих та й?

- а) женити, чесний, знаєш, копієчка, межа;
б) вечора, четвертий, ложечка, вести, шести;
в) ключем, пишеш, можеш, вечеря, пишениця;
г) ріжечок, шевцем, книжечка, четверо, пекти.

40. У якому варіанті всі слова мають о із сильного редукованого ѡ?

- а) пісок, ставок, замок, лісок, садок;
б) горбок, столом, брова, око, полк;
в) сніжок, вівсом, гордий, жовтий, один;
г) поріжок, море, слъоза, поле, горло.

41. У якому варіанті всі слова мають етимологічне е?

- а) день, каменя, берег, весь, десять;
б) село, земля, шести, веселий, печі;

- в) кінець, пень, плести, зерна, швець;*
- г) море, тесть, борець, праведний, орел.*

42. У якому варіанті всі слова мають *і* з колишнього *ѣ*?

- а) білий, сіль, матір, сіно, тінь;*
- б) мішок, тобі, піч, камінь, сільський;*
- в) літо, тіло, сніг, вітер, звір;*
- г) хліб, шість, зілля, осінь, діло.*

43. У якому варіанті всі слова мають *и* з давнього *ы*?

- а) зима, жито, кричати, миска, вид;*
- б) тихо, риба, пити, сила, загибель;*
- в) лист, жити, ти, писати, кислий;*
- г) хитрий, дим, мило, навик, видра.*

44. У якому варіанті всі групи слів відображають чергування *о, е* з *і*?

- а) могла – міг, коня – кінь;*
- б) несучи – ніс, лежати – ложити;*
- в) печі – піч, рости – виростати;*
- г) овець – вівця, боєць – бойовий.*

45. У якому варіанті всі групи слів відображають чергування *о, е* з нулем звука?

- а) книжок – книжка, женця – жати;*
- б) сотий – сто, творець – творця;*
- в) мішок – мішка, темний – темніти;*
- г) осел – осла, хребет – хребетний.*

46. У якому варіанті всі іменники належать до першого типу відмінювання?

- а) бѣда, чьрта, отьчина, правьда, пустыни;*
- б) тьца, доля, круча, вѣсть, земля;*
- в) ноша, служьба, повѣсть, вода, пѣтица;*
- г) суша, дьнина, дань, туча, рабыни.*

47. У якому варіанті всі іменники належать до другого типу відмінювання?

- а) дерево, око, слово, лице, дѣло;*
- б) каменіє, ухо, дѣно, зѣло, небо;*
- в) село, поле, знаніє, лѣто, море;*
- г) вѣче, сѣрдѣце, чело, чудо, число.*

48. У якому варіанті всі іменники належать до третього типу відмінювання?

- а) поль, берегѣ, гвоздѣ, вѣлкѣ, плодѣ;*
- б) столѣ, тѣстѣ, пѣлкѣ, сѣнѣ, пѣсѣ;*
- в) огнѣ, дѣнѣ, оленѣ, пѣнѣ, медвѣдѣ;*
- г) домѣ, вѣрхѣ, медѣ, волѣ, сѣнѣ.*

49. У якому варіанті всі іменники належать до четвертого типу відмінювання?

- а) осень, печаль, соль, жѣрдѣ, степѣ;*
- б) пѣснѣ, лебедѣ, мѣдѣ, ножѣ, пѣрстѣнѣ;*
- в) чѣстѣ, голубѣ, бранѣ, шѣвѣць, конѣ;*
- г) тополь, боль, жизнѣ, вождѣ, мечѣ.*

50. У якому варіанті всі іменники належать до п'ятого типу відмінювання?

- а) любви, свекры, боуки, мѣрки, тыки;*
- б) цѣрки, кры, мати, имя, племя;*
- в) ремы, дѣчи, камы, дѣтя, отроця;*
- г) ятры, небо, тѣло, дѣни, сѣмя.*

51. У якому варіанті всі іменники належать до шостого типу відмінювання?

- а) сѣмя, овѣця, сужѣта, мачеха, свинѣя;*
- б) струя, земля, межа, круча, дорога;*
- в) имя, цѣна, судия, сѣноха, бездѣна;*
- г) дѣтя, жеребя, теля, осѣля, козѣля.*

52. У якому варіанті всі прикметники іменні (нечленні)?

- а) добрѣ, новѣ, веселѣ, соухѣ, красивѣ;*
- б) чистѣ, высокѣ, чужѣ, хытрѣ, милыи;*

- в) старъ, моудръ, синии, малъ, дорогъ;*
- г) теплъ, великъ, къяжъ, частии, живъ.*

53. У якому варіанті всі прикметники займенникові (членні)?

- а) грѣшныи, чистая, свѣтлыи, широкая, свѣтъль;*
- б) давныи, осенънии, вѣчъныи, пълная, зеленыи;*
- в) молодыи, вольная, юныи, золотыи, тѣнькъ;*
- г) божая, земляныи, малыи, оузъкъ, ближии.*

54. У якому варіанті всі прикметники є формами вищого ступеня порівняння?

- а) малъ, великъ, мъногъ, далекъ, низъкъ;*
- б) малыи, великыи, мъногыи, далекыи, низъкыи;*
- в) мънии, болии, вячии, далии, нижии;*
- г) малы, великы, мъногы, далекы, низъкы.*

55. У якому варіанті всі прикметники є формами найвищого ступеня порівняння?

- а) найновѣишии, намоудрѣишии, намилѣишии, наученыи;*
- б) намънъишии, найгоръишии, надавнѣишии, направленыи;*
- в) найжълтѣишии, нагърдѣишии, наужъишии, начатыи;*
- г) найлучии, найвишъишии, найтяжъишии, надавнѣишии.*

56. У якому варіанті всі нечленні прикметники вжито у наз. відмінку однини?

- а) чистъ, ядовитъ, убогъ, гърдъ, весель;*
- б) чисти, ядовити, убоги, гърди, весели;*
- в) чистыи, ядовитыи, убогыи, гърдыи, весельи;*
- г) чистии, ядовитиши, убогиши, гърдиши, веселиши.*

57. У якому варіанті всі нечленні прикметники вжито у наз. відмінку множини?

- а) крилатъ, ровънъ, тълстъ, богатъ, милъ;*
- б) крилати, ровъни, тълсти, богати, мили;*
- в) крилатыи, ровъныи, тълстыи, богатыи, милыи;*
- г) крилатиши, ровъниши, тълстиши, богатиши, милиши.*

58. У якому варіанті всі нечленні прикметники вжито у наз. відмінку двоїни?

- а) тѣрпѣливъ, вѣрънъ, юнъ, горькъ, сѣрдить;*
- б) тѣрпѣливи, вѣръни, юни, горьки, сѣрдити;*
- в) тѣрпѣлива, вѣръна, юна, горька, сѣрдита;*
- г) тѣрпѣливая, вѣръная, юная, горькая, сѣрдитая.*

59. У якому варіанті всі займенники особові?

- а) ва, насъ, тобою, мене, вами;*
- б) мѣною, тебѣ, нама, мои, васъ;*
- в) вамъ, наю, мя, язъ, наше; г) нами, мѣнѣ, вѣ, ты, иже.*

60. У якому варіанті всі займенники присвійні?

- а) моѣ, свои, твоя, ваше, яже;*
- б) наша, мои, твоѣ, вашъ, своими;*
- в) твои, кьи, своѣ, наше, мою;*
- г) своя, нашъ, моя, чии, ваша.*

61. У якому варіанті всі займенники вказівні?

- а) сикъ, то, она, иже, васъ;*
- б) же, си, ово, такъ, язъ;*
- в) се, та, онъ, ово, сика;*
- г) тако, съ, оно, овъ, намъ.*

62. У якому варіанті всі займенники питальні?

- а) кѣто, чимъ, котеръ, чемъ, тѣмъ;*
- б) чѣто, кьи, чесо, цѣмъ, чему;*
- в) чьи, кого, комъ, того, вѣсего;*
- г) чии, кьи, чимъ, какьи, комоу.*

63. У якому варіанті всі займенники заперечні?

- а) никѣто, ничемоу, никьи, ничья, никого;*
- б) нѣчьи, ничѣто, никакъ, нитако, нѣтѣмъ;*
- в) никомоу, нѣкѣто, никакьи, нѣкоторъ, ничии;*
- г) нѣцѣмъ, нѣчьто, никотеръ, нѣкьи, ничьѣ.*

64. У якому варіанті всі займенники неозначені?

- а) какьи съ, комоу съ, чимъ съ, тою съ, вѣсѣмъ;*

- б) кѣто съ, нѣкѣи, чѣто съ, кѣи съ, нѣчѣто;*
- в) кого съ, чему съ, ѣѣмь съ, тѣми съ, вѣси;*
- г) нѣѣѣмь, комь съ, чемь съ, томь съ, вѣся.*

65. У якому варіанті всі займенники означальні?

- а) вѣсь, вѣсѣми, вѣсемоу, вѣсю, вы;*
- б) вѣсе, вѣсѣхъ, вѣсею, вѣсь, вама;*
- в) вѣсею, кожъдо, инѣшии, вѣсею, вѣси;*
- г) вѣсякъ, вѣсѣмь, вѣся, вѣсеи, вами.*

66. У якому варіанті всі числівники прості за структурою?

- а) пять, одина, осмь, триє, десять;*
- б) одинъ, дѣвѣ, чѣтыри, сѣто, шѣсть, десять;*
- в) дѣва, девѣть, шѣсть, седмь, осмь, десять;*
- г) семь, одно, тысяча, три, два, десяти.*

67. У якому варіанті всі числівники складені за структурою?

- а) три, десятиє, девѣть, десятиѣ, дѣвѣ, сѣтѣ, шѣсть, сѣтѣ, одѣна;*
- б) пять, десятиѣ, чѣтыре, десятиє, осмь, сѣтѣ, три, сѣта, дѣва, на, десятиє;*
- в) дѣва, десятии, чѣтыри, сѣта, дѣвѣ, сѣтѣ, и, сорокъ, пѣрвѣ, десятиѣ;*
- г) семь, десятиѣ, девѣть, сѣтѣ, сорокъ, и, одинъ, третѣго, тысяча.*

68. У якому варіанті всі власне кількісні числівники?

- а) дѣвою, оба, чѣтырьми, три, сѣта, пятьи;*
- б) обою, сѣтѣхъ, одного, чѣтыри, сѣта, десятиина;*
- в) дѣвѣма, одѣнимъ, трѣхъ, десятию, пяти;*
- г) десятиѣхъ, сѣтома, обѣма, трѣмъ, пятеро.*

69. У якому варіанті всі збірні числівники?

- а) дѣвои, троя, чѣтверо, обои, пятеро;*
- б) шѣсть, семеро, дѣва, обоѣ, десятиѣ;*
- в) пятью, сѣто, дѣвою, полъ, чѣтвѣрть;*
- г) пѣрвѣ, обоя, троѣ, десятии, третѣ.*

70. У якому варіанті всі порядкові числівники?

- а) осмы, девѣтая, третѣи, пять, дѣвоѣ;*

- б) първая, вторая, се́мьи, пято́е, десятыи;*
- в) сътыи, четвёрть, първо́е, дѣва десяти, одина;*
- г) тысячьныи, пятыи, шестая, семь сътъ, троя.*

71. У якому варіанті всі дієслова є формами теперішнього часу?

- а) кладу, кладете, кладета, кладеть, кладутъ;*
- б) несешь, несемъ, несевѣ, несуть, несохъ;*
- в) беремъ, береши, беру, беретя, берехъ;*
- г) хвалишь, хвалимъ, хвалять, хвалю, хваляхъ.*

72. У якому варіанті всі дієслова є формами імперфекта?

- а) писахъ, писате, писаховѣ, писахомъ, пишешь;*
- б) любяше, любяху, любяста, любяхъ, любяхомъ;*
- в) читасте, читаше, читахъ, читаховѣ, читаемъ;*
- г) стрѣляхъ, стрѣляху, стрѣляхомъ, стрѣляста, стрѣляютъ.*

73. У якому варіанті всі дієслова є формами минулого часу – аориста?

- а) лежахъ, лежа, лежахомъ, лежаста, лежатъ;*
- б) сѣдяхъ, сѣдяша, сѣдяховѣ, сѣдясте, сѣдятъ;*
- в) стоя, стоятъ, стояша, стояхомъ, стояхъ;*
- г) ходяхъ, ходяста, ходяховѣ, ходя, ходятъ.*

74. У якому варіанті всі дієслова є формами перфекта?

- а) зналъ єсмь, зналъ єси, знали єсте, знали суть, зналъ быхъ;*
- б) звонили єсте, звонили суть, звонилъ єсть, звонила єста, звонилъ бы;*
- в) просила єсвѣ, просилъ єсмь, просили суть, просилъ єси, просили бы;*
- г) носила єста, носилъ єсть, носилъ єсмь, носили суть, носилъ єси.*

75. У якому варіанті всі дієслова є формами давноминулого часу?

- а) вель бяхъ, вель бяше, вели бясте, вела бяста, вели бяху;*
- б) вель былъ єсмь, вели были єсте, вель былъ єси, вела была єста, вель єсть;*
- в) далъ бѣхъ, далъ быхъ, дали бѣхомъ, дали бѣсте, дала бѣховѣ;*

г) *далъ былъ ѳсмъ, далъ былъ ѳсть, дали были суть, дала была ѳста, далъ ѳси.*

76. У якому варіанті всі дієслова є формами майбутнього часу?

а) *учити иму, учити имете, учити имуть, учити имета, учити суть;*

б) *начьну учити, начьнетъ учити, начьнете учити, начьнешъ учити, начьнутъ учити;*

в) *учили будете, учили будутъ, учила будета, учила будевѣ, учили были суть;*

г) *училь былъ ѳсмъ, учила будешъ, учили были суть, училь ѳсмъ, учили будутъ.*

77. У якому варіанті всі дієслова є формами умовного способу?

а) *жилъ быхъ, жили бысте, жили быша, жила быста, жилъ будешъ;*

б) *носиль бы, носили быхомъ, носили бысте, носила быста, носиль бяхъ;*

в) *кляль быхъ, кляли быхомъ, кляль бы, кляли бысте, кляла быховѣ;*

г) *зналь быхъ, зналь бы, знали быша, знала быховѣ, знали будутъ.*

78. У якому варіанті всі дієслова є формами наказового способу?

а) *веди, ведѣте, ведѣвѣ, ведѣта, веду;*

б) *несѣмо, неси, несѣте, несѣта, несуть;*

в) *купи, купимо, купита, купите, куплю;*

г) *люби, любите, любита, любимъ, любивѣ.*

79. У якому варіанті всі слова є дієприкметниками?

а) *водячи, водячу, ведъша, ведъшемъ, ведени;*

б) *ведень, ведемо, ведучихъ, водячи, водячею;*

в) *ведучу, ведъше, водячами, ведъши, ведете;*

г) *веденоу, ведено, ведешъ, водячъ, водячихъ.*

80. У якому варіанті всі відзайменникові прислівники?

а) *толи, овамо, съде, вѣчера, замужъ;*

б) *всьде, инамо, когда, онако, тольма;*

- в) *кольма, иде, донъдеже, глядя, назадъ;*
- г) *такo, иногда, овуду, дарьмо, поперекъ.*

81. У якому варіанті всі відіменні прислівники?

- а) *додому, нынѣ, крѣпко, далече, тамо;*
- б) *вольно, добровольно, третье, знова, никъде;*
- в) *заутра, въдосвѣта, безъвѣсти, узъчерть, вгору;*
- г) *вѣрно, доловъ, добре, първое, тькъмо.*

82. У якому варіанті всі слова є прийменниками?

- а) *близъ, округъ, развѣ, кромѣ, ибо;*
- б) *послѣдъ, отъ, безъ, сквозѣ, абы;*
- в) *дѣля, вьнѣ, радьма, прямо, или;*
- г) *между, мимо, противу, ради, преже.*

83. У якому варіанті всі слова є сполучниками?

- а) *таже, чили, то, любо-любо, аче-то;*
- б) *тоже, чи, нѣжели, ни-ни, межю;*
- в) *даже, но, не тькъмо-нѣ и, ради, иже;*
- г) *нѣже, да, аче-ли, противу, пакы.*

84. У якому варіанті всі слова є частками?

- а) *хай, ж, ся, чи, мимо;*
- б) *же, би, небудь, нехай, ни;*
- в) *будь, б, даже, то, изъ;*
- г) *ба, нѣ, таже, ли, отъ.*

85. У якому варіанті подано всі службові частини мови?

- а) *округъ, прѣжде, ба, туда, иногда;*
- б) *близъ, абы, кромѣ, вьсюду, колѣ;*
- в) *вьнѣ, дѣльма, тоже, нехай, или;*
- г) *мимо, радьма, же, камо, толи.*

86. У якому варіанті подано речення зі складеним підметом?

- а) *Рюрикъ же въротися къ Києву (ГВЛ, 77);*
- б) *Княгини же Романова възємиши дѣти своя, бежа въ Володимєрь (ГВЛ, 77);*
- в) *Олександръ же сѣде въ Володимєри (ГВЛ, 78);*

г) *Володимеръ же многы дары посла къ королеви и Лестькови* (ГВЛ, 78).

87. У якому варіанті подано речення зі складеним присудком?

а) *оузда коневи правитель юсть и въздържанше* (Изб 1076, 153);
б) *и пооучаимъ са въ иноу книжьнымъ словесемъ* (Изб 1076, 158);

в) *Сноу мои и чадо. приклони оухо свое послушаи оца своего* (Изб 1076, 159);

г) *и о томъ юдиномъ въздыхаахоу. и молаахоу въшью ба* (Изб 1076, 162).

88. У якому варіанті подано двоскладне непоширене речення?

а) *Дльго ночь мръкнетъ* (СП, гї);

б) *Зара-свѣтъ запала* (СП, гї);

в) *Мъгла поля покыла* (СП, гї);

г) *О Рускаа земле, уже за шеломанемъ еси!* (СП, гї).

89. У якому варіанті подано складносурядне речення?

а) *и без него не бы(с) ничсо же* (ЄЄ, 41);

б) *и свѣтъ во тмѣ свѣтит са* (ЄЄ, 41);

в) *дасть имъ чадомъ бжѣимъ быти вѣроующимъ въ има юго* (ЄЄ, 41);

г) *да свѣдитѣльствоуютъ о свѣтъ да вси вѣроу имоутъ* (ЄЄ, 41).

90. У якому варіанті подано складнопідрядне речення?

а) *бѣ тѣ свѣтъ истиньныи. иже просвѣщаютъ всакого...* (ЄЄ, 41);

б) *и ан҃глы бжѣия восходаца надъ сѣа члѣвчскаго* (ЄЄ, 44);

в) *по сѣмъ иде ісъ на онъ полъ мора тиверѣядьскаго* (ЄЄ, 52);

г) *ан҃гль бо гнѣ на всако врѣма смоущаше са въ коупили* (ЄЄ, 60).

91. У якому варіанті всі слова є непохідними?

а) *ворогъ, гость, кнѣзь, люди, сынъ;*

б) *братъ, дѣдъ, тѣсть, холопъ, рѣчька;*

в) *внукъ, зять, попъ, человекъ, дружьба;*

г) *постъ, король, рабъ, звѣрь, гостья.*

92. У якому варіанті всі слова є похідними?

- а) берегъ, монастырь, сестра, входъ, утискъ;*
- б) чърница, милость, владыка, стольць, рабыни;*
- в) листъ, мѣсяць, приездъ, гнѣздо, золото;*
- г) млинъ, свѣтъ, ячьмень, побѣгъ, дерево.*

93. У якому варіанті всі слова утворені суфіксальним способом?

- а) мученикъ, стольць, вѣньць, дружина, гаи;*
- б) русинъ, торговць, жеребець, криница, царь;*
- в) ловць, настоятель, судья, дворць, пустыни;*
- г) господинъ, отць, староста, слуга, кустъ.*

94. У якому варіанті всі слова утворені префіксальним способом?

- а) пасака, поводъ, недругъ, приходъ, слоужити;*
- б) робота, отрокъ, прѣмудръ, подруга, правитель;*
- в) сусѣдъ, пастуси, распутьє, обычаи, боронити;*
- г) неволя, праотць, прѣчистъ, безъсърдчьнь, недругъ.*

95. У якому варіанті всі слова мають старослов'янські словотворчі засоби?

- а) пророкъ, свобода, влада, дворище, дубькъ;*
- б) небожьчикъ, свѣдѣкъ, матька, отьчизна, гаикъ;*
- в) предокъ, глинаръ, дворць, статкъ, поспѣшеньє;*
- г) пастырь, оусѣкновѣньє, оушестьє, владарь, свѣсть.*

96. У якому варіанті всі слова праслов'янські за часом виникнення?

- а) мужь, чело, жена, пелена, отрокъ;*
- б) уноша, жизнь, лопатька, волосъ, видѣньє;*
- в) старць, голѣнь, зърѣнише, чувство, сьнь;*
- г) молодъ, челюсть, слъза, знакъ, безъмѣстьє.*

97. У якому варіанті всі слова є власне українськими?

- а) гостинець, трава, сич, хорунжий, дідиць;*
- б) коровай, сіножать, сузір'я, тиждень, зіронька;*
- в) хлопець, гривня, пісенька, вихователь, шляхта;*
- г) грамота, вчинити, гай, намісник, каштелян.*

98. У якому варіанті всі слова є старослов'янськими?

- а) блаженний, страждати, сходжений, благо, слава;*
- б) подождати, златоверхий, богомолець, свято, брат;*
- в) нужденний, влада, священний, вражий, златоглавий;*
- г) страждальний, вечірня, священник, блаженний, сусід.*

99. У якому варіанті всі слова успадковані сучасною українською мовою?

- а) спати, п'яньє, гуденьє, с'ть, одвьрьє, възрость;*
- б) присяга, п'въць, мережа, гребля, д'тьськьи;*
- в) чьрпати, соп'ль, неводь, прядиво, к'рмилица;*
- г) капля, в'ньць, п'сна, струна, рыболовь.*

100. У якому варіанті всі слова втрачені сучасною українською мовою?

- а) въспитати, с'мысль, лъживь, клевета, лъгати;*
- б) к'рмильць, глупьи, память, надежда, истина;*
- в) мужь, отроча, челов'къ, молодць, забыти;*
- г) жена, уноша, възмужати, жильць, в'ра.*

Другий рівень

1. Українська мова киеворуського періоду – це

- а) перша писемна українська мова;*
- б) перша писемна мова у Київській Русі;*
- в) перша писемна мова східних слов'ян;*
- г) перша літературна мова Київської Русі.*

2. Писемна українська мова сформувалася на основі

- а) староболгарської писемної мови;*
- б) старослов'янської, фольклору і мовної практики;*
- в) народнорозмовної мови і фольклору;*
- г) суспільно-політичної мовної практики.*

3. Українська мова киеворуської доби відображена найбільше у

- а) конфесійних пам'ятках;* б) літописних пам'ятках;
- в) ділових пам'ятках;* г) художніх пам'ятках.

4. До літописів давньоукраїнського періоду не належить
а) «Повість минулих літ»; б) Київський літопис;
в) Галицько-Волинський літопис; г) Львівський літопис.

5. Українська мова киеворуського періоду розвивалася на
а) фонетичному й граматичному рівнях;
б) фонетичному, лексичному й граматичному рівнях;
в) лексичному, морфологічному й синтаксичному рівнях;
г) фонетичному, лексичному й інших рівнях.

6. У якому варіанті всі слова є результатом першої палаталізації?
а) сушити, лежати, учити, бежати, душити;
б) просити, дружити, ходити, кричати, свѣтити;
в) дрѣжати, коньчати, мастити, страшити, женити;
г) дышати, мочити, слышати, водити, писати.

7. У якому варіанті всі слова є результатом другої палаталізації?
а) волозѣ, страси, носѣ, борѣць, кнѣзь;
б) кнѣзѣ, вѣлци, березѣ, дуси, пѣлци;
в) ловѣць, мачесѣ, снѣсѣ, лице, коса;
г) друзи, юнѣць, польза, роса, тѣрзи.

8. У якому варіанті всі слова є результатом пом'якшення сполук *гт, кт*?
а) стеречи, течи, кричати, скучати, речи;
б) ночь, стричи, волочи, учити, проречи;
в) мочи, печи, дѣчи, беречи, наречи;
г) печь, лечи, коньчати, бѣчи, перемочи.

9. У якому варіанті всі слова є результатом пом'якшення *ск, ст, зг, зд*?
а) мащу, свѣчу, прощу, вижжу, дѣржу;
б) дружжу, мощу, плачу, можу, площу;
в) плачу, пищу, волочу, мѣлчу, рощу;
г) пущу, мащу, ѣжджу, ищу, свищу.

10. У якому варіанті всі слова є результатом пом'якшення звуків під впливом й?

- а) творю, море, воля, поле, боуря;
- б) межа, земля, ноша, бѣчела, коса;
- в) суша, зоря, роса, прѣжа, рѣчька;
- г) сажса, молю, свѣча, нѣтьца, пѣтица.

11. У якому варіанті не відображена I і II палаталізації?

- а) тяга – тяжьськьи – тягати – тяжьсба;
- б) вѣлкѣ – вѣлче – вѣлци – вѣлчица;
- в) скука – скучати – скучьнѣ – скуцѣ;
- г) ликѣ – ликовати – личьньи – лице.

12. У якому варіанті всі слова втратили сполучення «голосний + м, н»?

- а) угль, коляда, рука, звонѣ, племена;
- б) святѣ, путѣ, мясо, починѣ, имена;
- в) ятры, десять, утроба, зубѣ, кѣнязь;
- г) зятѣ, путо, память онона, звонѣкѣ.

13. У якому варіанті всі слова мали сполучення «голосний + м, н»?

- а) жати, голубѣ, мутити, языкѣ, мати;
- б) гусѣ, имя, крутѣ, трушу, братьськѣ;
- в) звякнути, дуга, сестра, гряда, сѣмя;
- г) рука, пять, голубѣ, святѣ, путо.

14. У якому варіанті всі слова мають повноголосся -оло- з давнього -ел?

- а) молоко, полонѣ, шоломѣ, молоти, волочи;
- б) болото, золотьи, солома, голова, молотити;
- в) колоти, солодѣкьи, волосѣ, золото, колотити;
- г) володѣти, холодѣ, молотѣ, голосѣ, молодьи.

15. У якому варіанті всі старослов'янські слова мають давньоукраїнські відповідники з -оро-, -оло-, -ере-, -еле?

- а) братѣ, чрѣда, смрадѣ, трѣти, слама;
- б) краль, дрѣво, крава, жрѣбѣ, злато;

- в) слава, врата, млѣти, краста, бразда;
г) стѣна, правда, врагъ, плахъ, плѣнь.

16. У якому варіанті всі старослов'янські слова на *ра-*, *ла-* мають давньоукраїнські відповідники на *ро-*, *ло-*?

- а) лакати, расти, ладиш, рама, ладити;
б) ратаи, лань, ласкати, равньни, радити;
в) работа, равнь, растъ, разумъ, лакъть;
г) рало, лакомьи, растълина, ламати, рабъ.

17. У якому варіанті всі слова відображають дисиміляцію приголосних?

- а) дати, ѣсти, рости, клясти, помочьникъ;
б) везти, сѣсти, въстати, запрясти, вѣчьныи;
в) орати, нести, трясти, красти, сълньчьныи;
г) кѣто, мѣрочьникъ, чѣто, сьрдьчьныи, ручьникъ.

18. У якому варіанті всі слова зазнали лише занепаду редукованих?

- а) чьстьнь, съзъвати, ловьць, тѣчьнь, пьсь;
б) въстати, съборъ, мьстити, вѣдова, мьною;
в) творьць, вѣрьнь, тѣпѣть, събърати, льстьць;
г) страшьнь, пришьльць, съзъдати, рѣпѣть, гънати.

19. У якому варіанті всі слова зазнали вокалізації і занепаду редукованих *ь*, *ь*?

- а) вѣньць, хрѣбѣть, пѣстръ, мъгла, крѣвь;
б) градьць, вѣзьму, отьць, слъза, тѣсть;
в) правѣдьныи, рѣпѣтати, лѣськъ, вѣсь, пользьнь;
г) узькъ, отьгънати, рѣть, пьнути, сѣтьникъ.

20. У якому варіанті всі слова відображають сильну позицію редукованих у сполученнях *ѣр*, *ѣр*, *ѣл*, *ѣл* між приголосними?

- а) кѣрмити, вѣрба, пѣрвыи, осьль, тѣрдыи;
б) чѣрныи, скѣрбити, посъль, тѣрпѣти, жѣртва;
в) вѣришина, вѣлчица, дѣржати, жѣлтыи, хѣлма;
г) чѣлна, мълва, дѣлго, утѣрдити, орѣль.

21. У якому варіанті всі групи слів відображають вокалізацію *ъ, ь* у сильній позиції і занепад їх у слабкій позиції?

- а) льсть – льстьныи, бездъньныи – бездъна;*
- б) гривнь – гривна, польза – пользоваться;*
- в) узъкъ – узька, пьни – пьнями;*
- г) сътъня – съто, купьць – купьца.*

22. У якому варіанті всі слова мають *о* з *йе* за аналогією до інших слів чи форм?

- а) одного, оленяр, одиниця, озерцями, одна;*
- б) осінь, осетер, оленярство, його, останній;*
- в) один, очний, ожина, одними, осетровий;*
- г) осетрина, осінній, оленярський, око, орел.*

23. У якому варіанті всі групи слів відображають чергування *о, е* з нулем звука?

- а) рѣмьнь – рѣмьня, камьнь – камьня, мѣхъ – мѣхъмь;*
- б) львъ – льва, творьця – творьцями, съто – сътъня;*
- в) лѣсъкъ – лѣсъка, сосьна – сосьнь, правьдъныи – правьдъникь;*
- г) кънижьска – кънижьсъкъ, осьль – осьла, сънь – съна.*

24. У якому варіанті всі групи слів відображають чергування *о, е* з *і*?

- а) печи – печь, столъ – стола, рости – росъ;*
- б) ночи – ночь, село – селъ, озера – озеръ;*
- в) воля – вольныи, работа – работъникъ, воза – возомъ;*
- г) весельи – веселье, гора – горъ, семи – семьи.*

25. У якому варіанті для всіх слів характерні вставні *о, е*?

- а) вихрь, земля, гривнь, чьстьнь, вѣрънь;*
- б) угль, зьрнь, сестрь, соснь, вѣдръ;*
- в) корабль, узьль, брьвь, узъкъ, тьпть;*
- г) свекрь, весль, сътънь, чьлнь, льсть.*

26. У якому варіанті всі слова змінили *ръ, лъ, рь, ль* на *ро, ло, ре, ле*

за аналогією до інших слів чи форм слів?

- а) крѣви, слъза, бръня, дрѣва, брьвь;*

- б) *дръвь, бльщати, тръвога, глътка, плътъ;*
- в) *брьви, плъти, тръвожити, яблъко, гръмѣти;*
- г) *глътъка, чърнобрьвыи, кръвь, бльскъ, тръмъ.*

27. У якому варіанті всі слова змінили *ър, ъл, ьр, ъл* між приголосними на *оро, оло, ере, еле?*

- а) *твьрдъ, вълкъ, гърло, мълва, дълго;*
- б) *зьрно, жърно, чърнъ, сълньце, първъ;*
- в) *сърдьце, чървь, вървь, жълтъ, пърстъ;*
- г) *тълкъ, вървъка, зълва, търнъ, зърнъ.*

28. У якому варіанті всі слова зазнали спрощення груп приголосних?

- а) *гончар, місце, тижневий, кожний, серце;*
- б) *рослина, вісник, студент, пізно, персня;*
- в) *ремісник, масний, агент, ченця, перший;*
- г) *скло, усний, щасливий, сонце, вереск.*

29. У якому варіанті всі слова втратили звук *-л?*

- а) *помер, прорік, поніс, йшов, застеріг;*
- б) *наліг, підмів, заніс, встав, наполіг;*
- в) *привіз, заніс, поміг, перебіг;*
- г) *зробив, ліг, плив, допоміг, вів.*

30. У якому варіанті всі слова відображають прогресивну асиміляцію?

- а) *знаньє, статья, молодостью, свѣчькь, меньшии;*
- б) *камѣньє, любовью, плаваньє, сѣшити, рожьство;*
- в) *волью, осенью, радостью, дѣхорь, сѣпати;*
- г) *бѣчела, житьє, колосьє, мѣдью, весельє.*

31. У якому варіанті всі слова відображають асиміляцію за твердістю?

- а) *девать десятъ, сѣрдьце, чѣстьными, вѣчьными, колосьє;*
- б) *сълньце, девать сѣтъ, шесть десятъ, ночьными, рѣчька;*
- в) *пять десятъ, мѣстьце, стѣлати, стѣкло, кожѣдъными;*
- г) *семь десятъ, бѣдъными, шесть сѣтъ, мирьными, цѣтъкь.*

32. У якому варіанті всі слова відображають дисиміляцію приголосних?

- а) кѣто, ручьникъ, вышьиши, нижьшиши, мъръчьникъ;*
- б) чѣто, печьникъ, дачьникъ, вѣчьныи, богатъшиши;*
- в) пѣтичьникъ, меньшии, свѣчьникъ, дорожъшиши, худъшиши;*
- г) большиши, съчастъливыи, сълньчьникъ, ширъшиши, кѣнижъсьникъ.*

33. У якому варіанті всі слова відображають ствердіння приголосних?

- а) корь, вѣръныи, богатъство, пальць, голубь;*
- б) красъныи, родъство, семь, шьвьць, любовь;*
- в) славъныи, степь, родъныи, крѣвь, рѣчь;*
- г) людъство, сильныи, осмь, столць, конь.*

34. У якому варіанті всі слова відображають ствердіння л у сполученні ъл та перехід його в ѱ?

- а) жьлтыи, тълстыи, шьлкъ, вѣлкъ, пълныи;*
- б) чьлнь, мълчати, орълъ, тълкъ, зьлвѣка;*
- в) дьлбати, осььлъ, пълкъ, игьлѣка, шьлковыи;*
- г) дьлго, мьлва, козьлъ, вьлна, хьлмь.*

35. У якому варіанті всі слова відображають перехід е в о після шиплячих та й?

- а) ѣго, шести, женити, чѣтыри, бѣчѣла;*
- б) пьшено, вечера, чѣго, желудь, жена;*
- в) щѣка, женихъ, шедль, вечера, чѣловѣкъ;*
- г) пьшено, чьшѣго, женю, шѣсть, чѣло.*

36. У якому варіанті всі іменники чоловічого роду мають давню основу на -а(-я) (перший тип відмінювання)?

- а) владыка, слуга, судия, староста, уноша;*
- б) слирота, туча, сажѣ, мука, коса;*
- в) отьчина, душа, жажѣ, влада, дѣска;*
- г) жатѣ, татѣба, круча, свѣча, суша.*

37. У якому варіанті всі іменники жіночого роду мають давню основу на -а(-я) (перший тип відмінювання)?

- а) рука, рабыни, имя, струя, мати;*

- б) муха, пустыни, пѣтица, сестра, воля;*
- в) земля, теля, дѣчи, душа, мачеха;*
- г) дорога, дѣтя, цѣна, кожа, доля.*

38. У якому варіанті всі іменники чоловічого роду мають давню основу на *-ѡ(-ѡѡ)* (другий тип відмінювання)?

- а) ножь, борь, пастоухь, гость, лѣсь;*
- б) отьць, плодъ, мѣхъ, зять, пѣсь;*
- в) другъ, вѣлкъ, дѣлгъ, кѣнязь, конь;*
- г) братъ, домъ, слоухъ, кость, рогъ.*

39. У якому варіанті всі іменники середнього роду мають давню основу на *-ѡ(-ѡѡ)* (другий тип відмінювання)?

- а) путо, небо, право, вѣче, сѣрдѣце;*
- б) рало, вино, чюдо, лице, тѣло;*
- в) лѣто, слово, крыло, ухо, число;*
- г) окъно, село, поле, море, добро.*

40. У якому варіанті всі іменники чоловічого роду мають давню основу на *-ѡ* (третій тип відмінювання)?

- а) медъ, полъ, волъ, вѣрхъ, домъ;*
- б) сынъ, рядъ, разъ, ледъ, снѣгъ;*
- в) чинъ, санъ, дѣлгъ, пиръ, берегъ;*
- г) садъ, ядъ, даръ, миръ, порохъ.*

41. У якому варіанті всі іменники жіночого роду мають давню основу на *-ѡ* (четвертий тип відмінювання)?

- а) ночь, соль, роль, брѣвь, степь;*
- б) печь, вѣсть, чѣсть, конь, рѣжъь;*
- в) мышь, осень, пѣснь, льсть, отьць;*
- г) речь, дань, повѣсть, жизнь, ножь.*

42. У якому варіанті всі іменники чоловічого роду мають давню основу на *-ѡ* (четвертий тип відмінювання)?

- а) купьць, огнь, олень, вѣсть, полынь;*
- б) писарь, дань, учитель, пѣнь, робочичь;*
- в) звѣрь, пѣръстѣнь, мытарь, путь, боль;*
- г) гвоздъ, гость, зять, гусь, голубъ.*

43. У якому варіанті всі іменники жіночого роду мають давню основу на *-ī* (п'ятий тип відмінювання)?

- а) свекры, ремы, коры, дороги, мухы;*
- б) бұкы, пломы, вьршыны, рукуы, правьды;*
- в) Мьскы, цьркы, кры, любы, тыкы;*
- г) камы, хоругы, колоды, рѣкы, дружины.*

44. У якому варіанті всі іменники середнього роду мають давню основу на *-os/-es* (шостий тип відмінювання)?

- а) слово, небо, чюдо, тѣло, око;*
- б) мѣсто, лѣто, имя, золото, дѣтя;*
- в) рало, весло, племя, тѣсто, путо;*
- г) окъно, чадо, семя, зърно, теля.*

45. У якому варіанті всі іменники середнього роду мають давню основу на *-ent* (шостий тип відмінювання)?

- а) земля, племя, зоря, жьньця, овьця;*
- б) гуся, лошя, теля, жеребя, дѣтя;*
- в) имя, моря, гостя, пня, огня;*
- г) дьня, вечеря, оленя, голубя, осьля.*

46. У якому варіанті є іменники з давньою основою на *-er*?

- а) рабыни, печали, радости, боли, повѣсти;*
- б) господыни, жалости, роли, свекрѣви, чьсти;*
- в) мати, пустыни, дѣчи, кѣнягыни, воли;*
- г) слугыни, имени, осени, мачехы, любѣви.*

47. У якому варіанті подано всі давньоукраїнські іменники, характерні для сучасної першої відміни?

- а) суша, чьрница, душа, снѣха, мати;*
- б) ноша, свѣча, колода, миса, кы;*
- в) межа, вода, туча, бездѣна, любы;*
- г) пѣснь, долонь, мышь, мъркы, дѣчи.*

48. У якому варіанті подано всі давньоукраїнські іменники, характерні для сучасної другої відміни?

- а) лебедь, мозоль, лось, тѣсть, камы;*
- б) гусь, милость, тополь, зять, ногѣть;*

- в) *печатъ, гъртанъ, корабль, отъць, корьнь*;
г) *путь, соль, звѣрь, борьць, насыпь*.

49. У якому варіанті подано всі давньоукраїнські іменники, характерні для сучасної третьої відміни?

- а) *жизнь, ночь, корь, сѣчь, кость*;
б) *нѣжность, мѣдь, осень, любви, кры*;
в) *мысль, степь, путь, мышь, моль*;
г) *тополь, соль, печь, речь, память*.

50. У якому варіанті подано всі давньоукраїнські іменники, характерні для сучасної четвертої відміни?

- а) *воля, круча, лоша, боуря, козьля*;
б) *туча, осьля, каша, капля, пряжа*;
в) *имя, племя, семья, дѣтя, порося*;
г) *жеребья, гостя, струя, звѣзда, доля*.

51. У якому варіанті всі прикметники є іменними (нечленними)?

- а) *лукавъ, крѣвавъ, лѣживъ, кожанъ*;
б) *обидливъ, свѣтль, богатъ, русьи*;
в) *търпѣливъ, змиѣвъ, сьрдитъ, чьрнымъ*;
г) *мѣдьныи, сильнъ, гьрбатъ, мьртвъ*.

52. У якому варіанті всі прикметники є займенниковими (членними)?

- а) *глухии, гьрдыи, лихии, святыи, божии*;
б) *нѣмыи, слѣпыи, бѣдьныи, добры, плоскыи*;
в) *крилатыи, жьлтыи, лѣнивьи, наглыи, чистыи*;
г) *послѣдьныи, домашьныи, ровьныи, мудры, малыи*.

53. У якому варіанті всі прикметники є формами вищого ступеня порівняння?

- а) *мьнии, вячии, далии, нижии, ближии*;
б) *болии, высокыи, вячии, тяжии, нижии*;
в) *мьньшии, нижьшии, вячьшии, дальшии, низькыи*;
г) *большии, лучьшии, вячьшии, тяжьшии, близькыи*.

54. У якому варіанті всі прикметники є формами найвищого ступеня порівняння?

- а) наисильнѣишии, найяснѣишии, пресвятыи, наименьшии;*
- б) наимудрѣишии, нагустѣишии, надобрѣишии, намилѣишии;*
- в) наближъишии, намолодыишии, нечьстьныи, наибогатыишии;*
- г) наидальшии, напрасъныи, простѣишии, наигърдѣишии.*

55. У якому варіанті подано всі якісні прикметники?

- а) широкъ, горькъ, чьрнъ, богатъ;*
- б) низькъ, великъ, льгъкъ, людьскъ;*
- в) высокъ, свѣтьль, кожанъ, мирнъ;*
- г) чьстьнъ, жестокъ, вѣрьнъ, глубокъ.*

56. У якому варіанті подано всі відносні прикметники?

- а) братьскъ, мьногъ, дорогъ, смѣль, вѣчьнъ;*
- б) дѣтьскъ, поганьскъ, золочьнъ, льнянъ, вѣтрьнъ;*
- в) кьняжъ, вълчь, солодъкъ, печальнъ, небесънъ;*
- г) маститъ, слѣль, прѣмудръ, бѣдънъ, ветьхъ.*

57. У якому варіанті подано всі присвійні прикметники?

- а) Ярославль, овьчь, мѣдянь, сановьнъ, телячь;*
- б) вълчь, сестринъ, даровитъ, камень, воловьнъ;*
- в) Петровъ, Львовъ, сыновьнъ, Мариинъ, змиєвь;*
- г) пророчъ, воєводинъ, плотънъ, небесънъ, свободенъ.*

58. У якому варіанті не всі займенники особові?

- а) ты, мене, вась, нами, ваша;*
- б) язъ, тебе, насъ, вами, наю;*
- в) мы, мьнѣ, ваю, тобою, ны;*
- г) вѣ, мною, тобѣ, вамъ, нама.*

59. У якому варіанті не всі займенники присвійні?

- а) твои, моє, своя, нашъ, ваше;*
- б) мои, вашъ, наше, собою, вами;*
- в) своєю, моя, твоєю, ваша, своимъ;*
- г) твоя, свои, наша, моими, твоихъ.*

60. У якому варіанті не всі займенники вказівні?

- а) съ, то, онъ, яже, ово;*
- б) ся, тъ, она, иже, сии;*
- в) си, та, овъ, вся, сико;*
- г) се, оно, яже, ова, та.*

61. У якому варіанті не всі займенники питальні?

- а) кого, котеръ, чьсо, какъ, чьи;*
- б) которъ, цѣмъ, чии, кьи, чесомъ;*
- в) комъ, чимъ, какьи, кьи, чесого;*
- г) кѣто, комоу, чемъ, чѣто, никого.*

62. У якому варіанті не всі займенники заперечні?

- а) никѣто, ничьи, никакьи, ничимъ, нѣкому;*
- б) ничѣто, никьи, ничему, ницѣмъ, ничесомъ;*
- в) никьи, никакъ, никомъ, никакимъ, никому;*
- г) ничии, никакихъ, никого, ничемъ, ничесого.*

63. У якому варіанті не всі займенники неозначені?

- а) нѣкѣто, чии съ, нѣкомъ, нѣчесо, нѣчимъ;*
- б) нѣкому, чѣто съ, кому съ, цѣмъ съ, всѣмъ;*
- в) нѣчемъ, чему съ, нѣчесому, нѣцѣмъ, нѣкого;*
- г) кто съ, нѣчѣто, нѣчесого, нѣкакьи, нѣкьи.*

64. У якому варіанті не всі займенники означальні?

- а) вся, кожьдо, всѣми, всѣ, всяко;*
- б) всякъ, иньшии, всего, всеи, вся;*
- в) всь, всѣмъ, всею, всю, васъ;*
- г) всего, всѣ, всемоу, вси, всяка.*

65. У якому варіанті подано всі займенники, які успадковані сучасною українською мовою?

- а) твои, чѣто, вся, яже, самъ;*
- б) чья, свои, котеръ, ова, нашъ;*
- в) така, кѣто, нѣкакьи, сико, ваше;*
- г) всь, сама, мои, себе, всякъ.*

66. У якому варіанті не всі числівники прості за структурою?

- а) семеро, първо, сътъхъ, дъва десяти, четырьми;*
- б) дъвѣма, тръми, пятью, сътъи, триє;*
- в) десятию, осьмеро, половина, девять, първа;*
- г) обѣма, сътома, третина, четыри, тысячами.*

67. У якому варіанті не всі числівники складні за структурою?

- а) одинъ на десяте, дъва десяти, три съта, осмь сътъ, сорокъ и одинъ;*
- б) три на десяте, осмь десятъ, пять сътъ, дъвѣ сътѣ и пять, трети;*
- в) пять на десяте, девять десятъ, шесть сътъ, семь сътъ, девять сътъ;*
- г) семь на десяте, четыре десяте, дъве сътѣ, осмь сътъ и три, шесть сътъ.*

68. У якому варіанті всі кількісні числівники?

- а) треть, десяте, половина, първыи;*
- б) четвърть, шестая, дъвоа, осмь;*
- в) девять, тысяча, пятью, одъна;*
- г) десятина, семеро, третина, пятьи.*

69. У якому варіанті всі порядкові числівники?

- а) четвъртина, дъвоє, обоя, трети;*
- б) семьи, първыи, четвъртая, полъ;*
- в) девятьи, тысячьная, пять, триє;*
- г) сътъи, осьмая, шестьи, първо.*

70. У якому варіанті всі слова є числівниками?

- а) четыри, тысяча, съто, десятию, първа;*
- б) сътъня, третина, десятина, пятеро, обѣма;*
- в) половина, гривня, дъвѣма, четвъртъ, осмь;*
- г) десятъникъ, четырьмъ, сътъмъ, тръє, одинъ.*

71. У якому варіанті не всі дієслова є формами теперішнього часу?

- а) берутъ, беряхъ, беремъ, беретя;*
- б) любите, любитъ, любятъ, любита;*

- в) сидишь, сидять, сидите, сидита;*
- г) носишь, носите, носятъ, носита.*

72. У якому варіанті не всі дієслова є формами імперфекта?

- а) сидяхъ, сидяше, сидясте, сидяху;*
- б) стояше, стояху, стояхомъ, стоятъ, стояста;*
- в) просяху, просяховѣ, просяста, просяхъ, просяше;*
- г) лежахъ, лежаше, лежахомъ, лежасте, лежаху.*

73. У якому варіанті не всі дієслова є формами аориста?

- а) быхъ, быхомъ, быша, быховѣ, бысте;*
- б) читяхъ, читасте, чита, читаша, читаста;*
- в) несохъ, несе, несохомъ, несоховѣ, несемо;*
- г) творяша, творя, творясте, творяхъ, творяховѣ.*

74. У якому варіанті не всі дієслова є формами перфекта?

- а) лежалъ ѳси, лежалъ ѳсть, лежали суть, лежали ѳсте, лежала ѳста;*
- б) пралъ ѳсмъ, прали ѳсте, прала ѳста, прали суть, пралъ ѳси;*
- в) косилъ ѳсть, косила ѳста, косилъ ѳси, косили ѳсте, косили суть;*
- г) съпалъ ѳси, съпали ѳсте, съпала ѳста, съпали суть, съпати иму.*

75. У якому варіанті не всі дієслова є формами давноминулого часу?

- а) зналъ былъ ѳсть, знала была ѳста, знали были ѳсмъ, зналъ ѳси, знали суть;*
- б) леталъ бяхъ, леталъ бяше, летали бясте, летала бяховѣ, летала бяста;*
- в) читалъ бяхъ, читали бясте, читали бяху, читала бяховѣ, читала бяста;*
- г) ѳль былъ ѳсть, ѳла была ѳста, ѳли были ѳсмъ, ѳль былъ ѳси, ѳли были суть.*

76. У якому варіанті не всі дієслова є формами майбутнього часу?

- а) носити йому, носити имеет, носити имете, носити имета, носити имуть;*
- б) начьну вести, начьнетъ вести, начьнете вести, начьнутъ вести, начьнемо;*
- в) носили будете, носили будутъ, носила будета, носилъ буду, носилъ будетъ;*
- г) носили быхомъ, носили бысте, носила быста, носилъ быхъ, носили быша;*

77. У якому варіанті не всі дієслова є формами умовного способу?

- а) просили бысте, просили быхомъ, просили быша, просила быста, просилъ быхъ;*
- б) возилъ быхъ, возили быхомъ, возила быста, возили бысте, возили быша;*
- в) косили быша, косилъ быхъ, косили быхомъ, косили бысте, косила будета;*
- г) сушили быхомъ, сушилъ быхъ, сушила быста, сушили бысте, сушили быша.*

78. У якому варіанті не всі дієслова є формами наказового способу?

- а) дорожите, дорожита, дороживѣ, дорожи, дорожимо;*
- б) твори, творита, творивѣ, творимо, творите;*
- в) хвали, хвалимо, хвалите, хваливѣ, хвалита;*
- г) дави, давита, давите, давимъ, давити.*

79. У якому варіанті не всі слова є дієприкметниками?

- а) люблячи, люблячами, любленоу, любивъши, любита;*
- б) люблены, люблено, люблячу, люблячѣ, любивъшамъ;*
- в) люблячею, любивъшу, люблячахъ, любленѣ, люблень;*
- г) любленою, любивъшѣю, люблячама, любленѣхъ, люблени.*

80. У якому варіанті подано не всі відзайменникові прислівники?

- а) вьсьде, идеже, туды, сели, нынѣ;*

- б) доньдеже, камо, вьсюды, когда, тольма;*
- в) инъде, толи, доиде, овамо, куда;*
- г) съде, онамо, тамо, иногда, онъде.*

81. У якому варіанті подано не всі відіменникові прислівники?

- а) заутра, безъвѣсти, вьчера, троха, довѣка;*
- б) замужь, съподъсподу, вьсюду, кольма, горѣ;*
- в) въпрорѣдъ, дотѣла, сънадвору, сънизу, доловъ;*
- г) вѣдосвѣта, доволѣ, съвѣрху, дньсь, надобѣ.*

82. У якому варіанті не всі слова є прийменниками?

- а) межю, близъ, кромѣ, мимо, поперекъ;*
- б) ради, противу, вьнъ, сквозѣ, дѣльма;*
- в) дѣля, переже, нежели, безъ, даже;*
- г) преже, округъ, вьнѣ, опслѣ, радьма.*

83. У якому варіанті не всі слова є сполучниками?

- а) ибо, любо-любо, ни-ни, али, аче-то;*
- б) чили, бо, ниже, не тѣкъмо-но и, да;*
- в) нежели, та, аче ли, но, или-или;*
- г) неже, послѣ, ради, кромѣ, а.*

84. У якому варіанті немає часток?

- а) бо, да, та, ниже, ли;*
- б) чи, ба, ся, хай, ни;*
- в) то, бы, нехай, будь, нѣ;*
- г) но, же, б, съ, небудь.*

85. У якому варіанті не всі слова є службовими частинами мови?

- а) противу, чили, преже, любо-любо, но;*
- б) таже, радьма, мимо, округъ, али;*
- в) дѣльма, межю, тоже, или, кромѣ;*
- г) послѣдъ, толи, како, сюду, идеже.*

86. У якому варіанті подано речення з простим підметом?

- а) Ту Игорьъ князь высѣдѣ изъ сѣдла злата, а въ сѣдло кощѣево (СПІ, кд);*

б) Ваю храбраа сердца въ жестоцѣмъ харалузѣ скована... (СП, љз);

в) Донъ ти, княже, кличетъ и зоветъ князи на побѣду (СП, ља);

г) Храбраа мысль носитъ ваю умъ на дѣло (СП, љ).

87. У якому варіанті подано речення з простим присудком?

а) Добро єсть братиє почѣтаньє книжьноє... (Изб 1076, 151);

б) и законъ оустъ твоихъ паче тысящѣмъ злата и сребра (Изб 1076, 155);

в) Тѣмъ же разоумѣи соудѣи вѣка сего (Изб 1076, 169);

г) олтарь же прѣстоль вышнѣаго (Изб 1076, 173).

88. У якому варіанті подано двоскладне речення?

а) Не стыди са въсакому създаному въ образъ божни. главы своа поклонати (Изб 1076, 167);

б) Роуцѣ съгбенѣ имѣи на събъраниє зѣлааго имѣния... (Изб 1076, 167);

в) старѣишааго днѣми почѣстити не лѣни са (Изб 1076, 167);

г) Не съставитъ бо са корабль безъ гвоздѣи ни правѣдникъ бесъ почитания книжьнааго (Изб 1076, 153).

89. У якому варіанті подано складносурядне речення?

а) по чюжѣмъ не идоуть нѣ бѣжати ѡ(т) него. яко не знаютъ... (ЄЄ, 74);

б) и хожаше ісѣ въ цркви въ притворѣ соломони (ЄЄ, 75);

в) и азъ живота вѣчнааго даю имъ. и не погыбнуть въ вѣкы (ЄЄ, 75);

г) мимо идыи ісѣ видѣ члѣк(а) слѣпа ѡ(т) рож(с)тва (ЄЄ, 77).

90. У якому варіанті подано складнопідрядне речення?

а) ѡвца моя гл(с)а моего слоушаютъ. и азъ знаю я. и по мнѣ градоуть (ЄЄ, 75);

б) ѡ(т)вѣщаста имъ родителѣ него и рѣста (ЄЄ, 78);

в) възгласиша же въторицею члѣка иже бѣ слѣпъ (ЄЄ, 79);

г) собрашася архиєрѣи и фарисѣи снѣмъ на іса (ЄЄ, 80).

91. У якому варіанті всі слова непохідні?

а) вълна, берегъ, върхъ, осень, лебедь;

- б) сѣнь, голубѣ, краи, душа, ставѣкъ;*
- в) дѣнь, степь, межа, сѣпати, кѣнижѣка;*
- г) вечерѣ, гаи, прѣжа, жити, рѣчка.*

92. У якому варіанті всі слова похідні?

- а) веселье, сусѣдѣнии, даровитѣ, пѣвьць, чѣстьнии;*
- б) свѣча, вѣрѣнии, крѣвоточивѣ, жити, сестринѣ;*
- в) пѣшеница, ровѣнии, правѣдѣнии, гнѣздо, жена;*
- г) горька, прѣмудрии, убогии, малыи, имена.*

93. У якому варіанті подано всі слова, утворені суфіксальним способом?

- а) сторона, ярина, клѣтѣка, чудо;*
- б) свѣтло, дѣнина, просьба, гордия;*
- в) матерѣ, куница, мѣсяць, сѣрдѣце;*
- г) заросль, пустыни, корабль, весна.*

94. У якому варіанті подано всі слова, утворені префіксальним способом?

- а) отѣчизна, пакость, посланье, память, озеро;*
- б) островѣ, поданье, добытье, насильство, порохѣ;*
- в) обитѣль, правда, робота, потомокѣ, преданье;*
- г) правнукѣ, недроугѣ, прѣдобрь, невесело, безъсиленѣ.*

95. У якому варіанті всі слова

не мають старослов'янських словотворчих засобів?

- а) садѣкъ, нивѣка, дѣнькъ, послати, сѣписанѣ;*
- б) печѣка, клѣпачѣ, перехрестье, разъмысль, безъдумье;*
- в) пастырѣ, владычица, новина, молитва, гордия;*
- г) братьць, родитель, данина, власть, рожѣство.*

96. У якому варіанті всі слова праслов'янські за часом виникнення?

- а) бѣда, жѣдати, борода, кожа, крило;*
- б) дрѣмати, уность, родитися, зѣница, забыть;*
- в) лѣтовати, старость, молодьць, черево, думьнѣ;*
- г) зимовати, дѣвица, животѣ, суставѣ, угадати.*

97. У якому варіанті всі слова власне українські?

- а) глашатай, святиня, журавель, син, мед;*
- б) тверезий, вечеряти, година, прабаба, хміль;*
- в) господиня, метелиця, черемха, тишина, мати;*
- г) хуртовина, долинка, калина, вихователь, гостинець.*

98. У якому варіанті всі слова старослов'янські?

- а) враження, власний, братній, славити, благання;*
- б) владарювати, златоуст, пастир, нужда, священний;*
- в) трава, страждальник, розумний, прядиво, зрада;*
- г) славний, страждання, власник, святити, змова.*

99. У якому варіанті подано всі слова, успадковані сучасною українською мовою?

- а) наректи, кричати, поголоска, льсть, дъчи;*
- б) розумныи, велѣти, тѣнькыи, говорѣ, шьпѣтъ,*
- в) забывати, игла, отъчимѣ, кумѣ, хищъникѣ;*
- г) зъвати, дѣвъка, колѣно, народѣ, животьюю.*

100. У якому варіанті подано всі слова, втрачені сучасною українською мовою?

- а) грѣшити, скотѣ, товарѣ, пѣтъка, юель;*
- б) надежда, мирѣ, вѣщици, лучѣ, повѣтрѣ;*
- в) нарицати, пѣтичь, вѣзъходѣ, просторѣ, часѣ;*
- г) безумъныи, звѣзда, лѣжа, клеветати, сѣверѣ.*

Третій рівень

1. У якому варіанті всі слова об'єднані спільнослов'янською рисою?

- а) дѣждѣ, сѣборѣ, чѣсть, отъшьили;*
- б) жьрдѣ, плѣть, начьну, жьньць;*
- в) жьрьць, пѣлкѣ, чѣтьць, чьрныи;*
- г) чьрта, рожѣство, грѣшьнь, рѣжѣ.*

2. У якому варіанті всі слова об'єднані спільнослов'янською рисою?

- а) вѣлхвѣ, порохѣ, ольха, хьтрѣ;*
- б) смѣхѣ, хвалити, плодѣ, мѣхѣ;*

- в) върхъ, хълмъ, ксидьна, дългъ;*
- г) хвостъ, дымъ, хрестъ, духъ.*

3. У якому варіанті всі слова об'єднані спільнослов'янською рисою?

- а) путо, языкъ, чядо, ворона;*
- б) путь, вельблюдъ, мята, рука;*
- в) голубъ, пухъ, десять, мати;*
- г) гусь, сухыи, память, дорога.*

4. У якому варіанті всі слова об'єднані спільнослов'янською рисою?

- а) душа, сѣмя, роца, коса;*
- б) суша, выдра, стража, сѣча;*
- в) сажа, ноша, тѣща, туча;*
- г) рѣжа, слѣза, межа, роца.*

5. У якому варіанті всі слова об'єднані спільнослов'янською рисою?

- а) даръ, чясть, слово, цѣль;*
- б) звѣрь, любъ, доля, мѣгла;*
- в) брѣвь, гостъ, пѣснь, небо;*
- г) богъ, мудръ, живъ, другъ.*

6. У якому варіанті слова згруповано за спільносхіднослов'янською рисою?

- а) осетръ, ожина, осень, одинъ;*
- б) олень, орати, область, окъно;*
- в) озеро, одиниця, овъца, отъць;*
- г) одьна, облако, оса, отъняти.*

7. У якому варіанті слова згруповано за спільносхіднослов'янською рисою?

- а) обнять – обниму, звонъ – звоню;*
- б) поднять – подниму, жать – съжъму;*
- в) клятва – клену, вязати – съвяжу;*
- г) взяти – возъму, начьну – начинаю.*

8. У якому варіанті слова згруповано за спільнослов'янською рисою?

- а) ворона, сорома, пелена, добръ;*
- б) борць, дерево, молоти, новъ;*
- в) сторожь, морозъ, середа, голосъ;*
- г) золото, береза, колода, мокръ.*

9. У якому варіанті слова згруповано за спільнослов'янською рисою?

- а) грѣшити, лѣпити, ѣхати, снѣгырь;*
- б) смѣшити, велѣти, цѣню, свѣтъ;*
- в) сѣчи, горѣти, висѣти, цѣлитель;*
- г) сѣница, дѣтина, сѣдишь, мѣзиньць.*

10. У якому варіанті слова згруповано за спільнослов'янською рисою?

- а) нога, дорога, играти, бѣгати;*
- б) дуга, ворогъ, колосъ, орать;*
- в) другъ, долгъ, волосъ, гърбъ;*
- г) городъ, дороги, грубъ, сынъ.*

11. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) тръвожити, блъстѣти, събрати, взяти;*
- б) крѣвавыи, грѣмѣти, грѣмѣти, дрѣжати;*
- в) брѣнѣти, слъзити, гънути, отъступати;*
- г) брити, отъкрыти, вѣртѣти, свистѣти.*

12. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) отъчизна, око, мѣгла, олень;*
- б) отъця, орменька, айда, озеро;*
- в) олътарь, икати, улица, острыи;*
- г) рѣжа, овьса, окъно, осень.*

13. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) огня – огнь, пѣська – пѣськъ;*

- б) вѣдро – вѣдръ, снѣжъка – снѣжъкъ;
в) корабля – корабль, дѣня – дѣнь;
г) земля – земля, вѣтра – вѣтръ.

14. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) дома – домъ, меда – медъ;
б) моли – моль, гостя – гость;
в) печи – печь, дѣчери – дѣчерь;
г) моста – мостъ, роса – росъ.

15. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) молотьба, колосьє, лью, поздѣнии;
б) отъчизна, сѣшити, сѣдоровьє, дѣхорь;
в) пѣсня, гѣрньчаръ, жѣлтыи, тѣню;
г) просьба, чѣстьныи, бѣчела, кѣняженє.

16. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) кѣто, мѣрѣчникъ, сѣрдѣчныи, кѣде;
б) ручьникъ, нижѣшии, легѣкыи, мѣстьцѣ;
в) сѣлньчникъ, вышѣшии, чѣто, тяжѣшии;
г) рожѣство, носишѣся, сѣдѣло, капля.

17. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) прислалъ, сѣтворилъ, зналъ, помогъ;
б) сказалъ, приведъ, ставилъ, легъ;
в) просилъ, молвилъ, принесъ, принялъ;
г) читалъ, училъ, толковалъ, хотѣлъ.

18. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) вѣчера, пѣшено, женатыи, чело;
б) шеломъ, вечеръ, щетина, чѣтыри;
в) чѣловѣкъ, желудъ, вечеря, женити;
г) шѣстыи, жена, пѣшеница, печера.

19. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) шкоролупа, колачъ, богачъ, подати;*
- б) хозяинъ, гораздъ, кожанъ, горячиш;*
- в) собака, копати, посълати, богатыи;*
- г) лопата, кочати, лоша, колатати.*

20. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) жьлтыи, рѣчька, небеса, престоль;*
- б) чьрнота, тушити, крѣпкъ, сѣмя;*
- в) дорожьска, печька, мѣшькъ, свѣча;*
- г) чистыи, вечерьныи, грѣмь, кънига.*

21. У якому варіанті слова належать до спільноіндоевропейського лексикону?

- а) бобръ, тетеревъ, муха, бѣлька;*
- б) зима, весна, вода, сълньчьныи;*
- в) локоть, уста, утроба, костька;*
- г) братръ, сестра, снѣха, зълва.*

22. У якому варіанті слова належать до західноіндоевропейського лексикону?

- а) корова, теля, дробити, осетръ;*
- б) село, дѣлити, море, свекры;*
- в) стадо, блудити, дроздъ, мужь;*
- г) воскъ, липа, бѣчела, лосось.*

23. У якому варіанті слова належать до східноіндоевропейського лексикону?

- а) убогъ, пьстръ, дѣдъ, овьнъ;*
- б) дуги, богать, святъ, зъвати;*
- в) пьрсть, волосъ, дочи, видѣти;*
- г) мутити, судъ, черпъ, плести.*

24. У якому варіанті слова належать до південноіндоевропейського фонду?

- а) лада, вьнукъ, высокъ, солодъкъ;*

- б) яловьсь, ночьныи, лежати, говядо;*
- в) молодити, жила, орѣхъ, дългость;*
- г) ятры, дѣверь, мозгъ, стояти.*

25. У якому варіанті – етимологічно прозорі слова?

- а) доити, долина, оса, матерь;*
- б) плодити, свѣсть, порося, зърно;*
- в) городъ, сваха, солома, куликъ;*
- г) своякъ, бѣлизна, дънина, соловей.*

26. У якому варіанті – етимологічно непрозорі слова?

- а) ротъ, губа, окунь, собака;*
- б) кыша, пьсь, стегно, мяти;*
- в) щука, тѣло, ячьмы, дъньнъ;*
- г) дубъ, быстръ, гаи, вялость.*

27. У якому варіанті слова належать до кельтських запозичень?

- а) лютъ, голова, звѣзда, бързъ;*
- б) тѣсто, лѣкъ, тынъ, слуга;*
- в) брага, ковыль, глухъ, плть;*
- г) горѣти, сватъ, просо, юнъ.*

28. У якому варіанті слова належать до германських запозичень?

- а) шеломъ, хлѣбъ, дѣска, бабѣка;*
- б) князь, лихварь, мыто, тѣсть;*
- в) дума, блюдо, колодязь, стькло;*
- г) хълмъ, плугъ, скриня, гърдло.*

29. У якому варіанті слова належать до грецьких запозичень?

- а) мечьникъ, сынъ, рана, макъ;*
- б) тълмачь, отьсь, пити, вълкъ;*
- в) обринъ, вѣдова, дѣвьрь, везти;*
- г) огурьць, корабль, църкы, попъ.*

30. У якому варіанті слова належать до латинських запозичень?

- а) вино, купити, осьль, оцьтъ;*
- б) поганъ, юха, жьлтъ, ратаи;*
- в) котль, жърны, малъ, людъ;*

г) *цѣсарь, медь, дългъ, черево.*

31. У якому варіанті слова є праслов'янською спадщиною лексику східнослов'янських мов?

- а) *ногъть, долоня, зять, тямити;*
- б) *тата, невеста, борода, медвѣдь;*
- в) *вълна, дѣтя, палець, туръ, зозуля;*
- г) *кожа, челюсть, грабъ, девяносто.*

32. У якому варіанті слова є специфічними найменуваннями східнослов'янських мов?

- а) *зозуля, вира, молодъ, чесати;*
- б) *сорочька, вѣрвь, веденица, борона;*
- в) *кажанъ, гребовати, бѣлъка, собака;*
- г) *пальсь, девяносто, лада, варити.*

33. У якому варіанті є праслов'янські слова, збережені давньоукраїнською й сучасною українською мовою?

- а) *гололедица, подруга, любовь, дѣло;*
- б) *галузь, староста, печаль, ворота;*
- в) *болото, пастухъ, мостъ, погрѣбъ;*
- г) *гаиворонъ, брунька, хмара, натица.*

34. У якому варіанті є праслов'янські слова, збережені давньоукраїнською й замінені сучасною українською мовою?

- а) *возъдухъ, лужа, веремя, лукъ;*
- б) *мужьство, воинъ, сабля, товаръ;*
- в) *скробъ, пожаръ, конюхъ, возъ;*
- г) *грамота, стѣна, годъ, имѣньє.*

35. У якому варіанті є спільносхіднослов'янські слова, збережені давньоукраїнською й сучасною українською мовами?

- а) *кусть, голубьникъ, коза, ночь;*
- б) *круча, пьсьць, кошька, кулакъ;*
- в) *чаша, стягъ, земля, сельскыи;*
- г) *съводъ, печень, дрѣва, сѣно.*

36. У якому варіанті є східнослов'янські слова, збережені давньоукраїнською й втрачені сучасною українською мовою?

- а) лѣторось, вешьнии, рѣка, соль;*
- б) женьщина, грива, зоря, сонѣль;*
- в) туча, дньнища, почька, щѣль;*
- г) лошадь, межсьнь, лѣсь, торгь.*

37. У якому варіанті всі слова є власне давньоукраїнськими?

- а) просторь, четвѣргь, ярь, межа;*
- б) сьльньчьньи, долъ, пятьница, хлѣвь;*
- в) порогь, кречеть, хомякъ, слуга;*
- г) щѣлина, спека, жонъка, ожеледь.*

38. У якому варіанті всі слова є запозиченнями давньоукраїнського періоду?

- а) пуца, виноградъ, хьщникъ, дѣтище;*
- б) изтокъ, дыханьє, бурякъ, сѣчень;*
- в) тигрь, стихия, кипарись, березоль;*
- г) ювшанъ, субота, капуста, серебро.*

39. У якому варіанті всі слова зазнали розширення семантичної структури з давньоукраїнської мови до сьогодні?

- а) порогь, буря, пшенища, гуся;*
- б) земля, свѣтило, гроза, межа;*
- в) челоувѣкъ, вѣкъ, животъ, имя;*
- г) просторь, часъ, свѣтъ, клень.*

40. У якому варіанті синонімічний ряд зазнав стилістичних змін і розширився в сучасній українській мові?

- а) постъ, говѣньє; недѣля, воскресеньє;*
- б) бѣлька, вѣверица, бѣлица;*
- в) щѣль, дѣра, скважъня, щѣлина;*
- г) стадо, череда, скотъ, товарь.*

41. У якому варіанті всі іменники утворені морфологічним способом?

- а) сани, грамотища, блудъ, попъ;*
- б) дѣти, безьлѣпища, тѣлеси, море;*

- в) *страхъ, мѣра, братъ, медъ, говоръ;*
- г) *бесѣда, лъжа, молитва, умиленьє.*

42. У якому варіанті всі слова утворені морфолого-синтаксичним способом?

- а) *королева, кѣняжьна, прѣмудръ, вѣчьною;*
- б) *старѣйшии, разумъ, дияконъ, молодьи;*
- в) *невеста, благословеньє, малыи, дѣлатель;*
- г) *женатыи, помысль, вѣрьныи, умьныи.*

43. У якому варіанті всі іменники утворені лексико-семантичним способом?

- а) *стежька, вѣдова, милостыня, богъ;*
- б) *дочька, смѣреньє, правьда, корова;*
- в) *кѣнижька, коньць, рѣчька, жеребець;*
- г) *сорочька, чърница, печька, голодъ.*

44. У якому варіанті всі прикменники утворені морфологічним способом?

- а) *теплъ, вольныи, мѣдянь, сукѣтьныи;*
- б) *высокыи, близькъ, чистъ, простыи;*
- в) *мирънь, бородатъ, зорьянь, божии;*
- г) *узъкыи, любовьною, старъ, смутьнь.*

45. У якому варіанті ад'єктиви утворені морфолого-синтаксичним способом?

- а) *самыи, толкующи, боголюбивъ;*
- б) *всьякыи, ненавидимъ, огражень;*
- в) *кѣжьдыи, просящи, одержимъ;*
- г) *другыи, почитающи, оживляющи.*

46. У якому варіанті ад'єктиви утворені лексико-семантичним способом?

- а) *Рускую, Половецькую, Галицкую, Червень;*
- б) *Угровьска, Судиславль, Василько, Жидичинъ;*
- в) *Чермнаго, Данило, Угорскихъ, Пакославль;*
- г) *Шумська, Перемышь, Володимеръ, Нѣмый (ГВЛ, 85–95).*

47. У якому варіанті всі займенники морфологічної деривації?

- а) которыи, инъныи, собою, насъ;*
- б) отъсей, тото, жадъныи, нѣчто;*
- в) нѣкоторая, сеся, всякою, мене;*
- г) оныи, самою, нашею, нѣкыи, вамъ.*

48. У якому варіанті всі займенники морфолого-синтаксичної деривації?

- а) своѣго, вашая, кѣждо, ними;*
- б) тѣмъ, самыи, тѣтъ, никого;*
- в) цѣлии, другыи, одинъ, прочии;*
- г) оному, всякъ, моего, никакыи.*

49. У якому варіанті всі числівники утворені морфологічним способом?

- а) тысяча, шестеро, четыри, пять;*
- б) четвертина, съто, первыи, десять;*
- в) девяносто, сорокъ, осьмыи, шесть;*
- г) четверть, десять, пятеро, одинъ.*

50. У якому варіанті всі числівники лексико-синтаксичної деривації?

- а) полъвътора, обадва, трисъта, шестьсътъ;*
- б) одинънадесяте, семисътъ, шестии, сътня;*
- в) пятисътъ, осмисътыи, семьдесятъ, сорокъ;*
- г) двадесяте, полъвъторы, двѣсътъ, осмыи.*

51. У якому варіанті всі дієслова є похідними?

- а) начинати, уповати, желати;*
- б) въстати, укрѣпити, отъйти;*
- в) написати, помогати, дати;*
- г) забывати, процвѣтати, жити.*

52. У якому варіанті всі дієслова суфіксальної деривації?

- а) обѣдати, миловати, прожити;*
- б) дружити, носити, привозити;*
- в) зимовати, горевати, печалити;*
- г) обходити, княжити, послати.*

53. У якому варіанті всі дієслова префіксальної деривації?

- а) ограджати, погибати, напоити, имѣти;*
- б) похвалити, добыти, вытекти, стеречи;*
- в) отъгнати, прибѣгати, възяти, володѣти;*
- г) постелити, дослужити, наткати, посылати.*

54. У якому варіанті всі прислівники морфологічної деривації?

- а) идеже, отъсели, доколѣ, начѣто;*
- б) вьсюду, тутѣ, овамо, тольма;*
- в) вьсѣмо, инѣде, коли, покамѣсть;*
- г) тамѣ, потомѣ, нѣкъде, якоже.*

55. У якому варіанті всі прислівники морфолого-синтаксичної деривації?

- а) вѣчера, кѣде, ближе, наконецѣ;*
- б) жаль, назадѣ, вскорѣ, трижды;*
- в) заутра, надвое, тѣгда, онѣде;*
- г) доколѣ, дважды, легѣко, тамо.*

56. У якому варіанті всі прийменники непохідні?

- а) про, обѣ, до, дѣля;*
- б) безѣ, отѣ, изѣ, ради;*
- в) възѣ, подѣ, надѣ, передѣ;*
- г) за, вѣ, межю, дали.*

57. У якому варіанті всі прийменники похідні?

- а) помежи, сквозѣ, около, передѣ;*
- б) противу, близѣ, надѣ, дѣля;*
- в) прямо, конѣць, дали, подѣ;*
- г) мимо, позаду, кромѣ, округѣ.*

58. У якому варіанті всі сполучники непохідні?

- а) но, да, ли, та; б) же, инѣ, чи, ибо;*
- в) али, бо, а, таже; г) любо, и, али, ни.*

59. У якому варіанті всі сполучники похідні?

- а) нежелѣ, аче и, ано, та;*
- б) либо, хотя, иже, кѣто;*

- в) аче ли, ибо, чьто, бо;*
- г) аче же, любо, инь, да.*

60. У якому варіанті всі частки похідні?

- а) дѣяти, одинако, ото, бо;*
- б) одва, хотя, осе, же;*
- в) лише, толико, оли, пакы;*
- г) оно, любо, речи, ся.*

61. У якому варіанті подано всі іменники III типу відмінювання?

- а) вольт, братъ, солодъ, ядъ;*
- б) низъ, рядъ, санъ, дворъ;*
- в) върхъ, пиръ, разъ, мостъ;*
- г) медъ, садъ, доль, станъ.*

62. У якому варіанті подано всі іменники IV типу відмінювання?

- а) вѣсть, гвоздъ, огонь, мысль;*
- б) кость, рѣчь, гость, мужъ;*
- в) князь, конь, мечь, ярость;*
- г) дань, путь, краи, рыцарь.*

63. У якому варіанті подано всі іменники VI типу відмінювання?

- а) дочерь, дѣтя, небо, весельє;*
- б) матеръ, имя, тѣло, жеребя;*
- в) племя, слово, ремьнь, море;*
- г) камьнь, веремя, чюдо, копье.*

64. У якому варіанті подано всі нечленні прикметники?

- а) приятень, узькъ, твердъ, тихии;*
- б) чьрнь, великъ, желѣзнии, сладокъ;*
- в) далекъ, молчаливъ, высокъ, неженъ;*
- г) красивъ, любимыи, богатъ, свѣтль.*

65. У якому варіанті подано всі членні стягнені прикметники?

- а) умная, сьрдьчьныхъ, добрымъ, зьлыми;*
- б) зеленыма, живою, бѣлымъ, достоиньми;*
- в) молодии, чьстьную, божимъ, дорогыхъ;*
- г) милыхъ, сильными, вольнымъ, мудрыма.*

66. У якому варіанті всі займенники особові?

- а) вамъ, тобѣ, нами, язъ;*
- б) имъ, собѣ, ними, мою;*
- в) мнѣ, насъ, мы, своєю;*
- г) ны, ва, мене, твоимъ.*

67. У якому варіанті всі займенники неособові?

- а) тыи, ничьто, иже, вами;*
- б) къто, овъ, такъ, нашъ;*
- в) тота, онъ, вамъ, свои;*
- г) чьто, вьсь, самыи, язъ.*

68. У якому варіанті всі займенники членні?

- а) такьи, свои, никоторый, вьсю;*
- б) нашему, къжьдыи, моя, самыи;*
- в) вьсякьи, которая, нашею, такою;*
- г) вашего, иньшии, тота, нѣколико.*

69. У якому варіанті всі числівники кількісні?

- а) четыре, девять, треть, вѣторъ;*
- б) семеро, пятьсѣтъ, одинъ, пѣрвъ;*
- в) сѣто, осьмидесятъ, двѣа, трѣтшии;*
- г) тысяча, сорокъ, девяносто, оба.*

70. У якому варіанті всі числівники порядкові?

- а) другии, пятымъ, девятою, шестая;*
- б) пѣрвыи, шестого, десятъ, колько;*
- в) вѣторыи, седьмыи, другую, двою;*
- г) четверть, осьмая, тысячею, трѣхъ.*

71. У якому варіанті подано дієслова дійсного способу?

- а) любить, любивъ, любяховѣ, любили сущь;*
- б) любимъ, любихомъ, любяхъ, любилъ ѣсмъ;*
- в) любита, люблены, любяше, любили ѣсте;*
- г) любилъ быхъ, любисте, любяху, любилъ ѣсмъ.*

72. У якому варіанті подано дієслова наказового способу?

- а) творите, да твори, твориста, творить;*

- б) твори, творивѣ, творита, творимъ;*
- в) творити будемъ, творилъ ѣсмь, творишь;*
- г) творилъ бы, творимъ, творимы, да творите.*

73. У якому варіанті подано дієслова умовного способу?

- а) далъ быхъ, дала бы, дали быша, дали суть;*
- б) дало быхъ, далъ бы, дала быста, даховѣ;*
- в) дала бы, дала бысте, дала быста, дали быша;*
- г) дало бы, дала быхъ, дали бысте, дахомъ.*

74. У якому варіанті подано всі дієприкметники?

- а) ведома, ведении, ведучи, веду;*
- б) ведомо, веденѣ, ведуча, веди;*
- в) ведомы, веденъ, ведучѣ, ведохъ;*
- г) ведомъ, ведена, водима, ведъшии.*

75. У якому варіанті подано незмінні дієслівні форми?

- а) беречи, гонить, жити, носячи;*
- б) береги, гонити, живѣши, неслъ;*
- в) береженъ, гони, живемъ, носяхъ;*
- г) бережливъ, гонимъ, живієма, носи.*

76. У якому варіанті подано відзайменникові прислівники?

- а) инѣде, тѣгда, кольма, годѣ;*
- б) кѣде, камо, куды, вѣсюду;*
- в) тольма, ѣли, сюду, опячь;*
- г) онамо, толи, онѣде, кромѣ.*

77. У якому варіанті подано відіменні прислівники?

- а) дарѣмо, вѣрно, вѣпрорѣдъ, тольма;*
- б) тѣкъмо, вѣчера, замужь, сѣмъ;*
- в) заутра, дивно, словѣньскы, удвоє;*
- г) чудно, безвѣсти, вѣсьгда, инако.*

78. У якому варіанті подано прийменники?

- а) послѣдъ, мимо, вѣнѣ, здавна;*
- б) округъ, противу, развѣ, тамъ;*
- в) сквозѣ, радѣма, съде, толи; г) ради, дѣля, преже, близъ.*

79. У якому варіанті подано сполучники?

- а) *чили, любо, даже, нежели;*
- б) *тоже, кѣто, яко, дѣльма;*
- в) *неже, которъ, иже, прямо;*
- г) *таже, чѣто, противу, вѣнѣ.*

80. У якому варіанті подано частки?

- а) *ни, ба, осе, или;* б) *же, ся, ото, такы;*
- в) *не, бо, чи, ради;* г) *бы, ж, ибо, дѣля.*

81. У якому варіанті подано складений підмет?

- а) *Михаилъ царь изиде с вои брегомъ и моремъ на болгары* (ПВЛ, 17);
- б) *Поча царствовати Василии* (ПВЛ, 19);
- в) *И живяше Олегъ миръ имѣа ко всѣмъ странамъ...* (ПВЛ, 29);
- г) *Поча княжити Игорьъ по Олзѣ* (ПВЛ, 31).

82. У якому варіанті подано складений присудок?

- а) *Тако же и болгаре послаша вѣсть, глаголюще: «Идутъ Русь, и наяли суть к собѣ печенѣги»* (ПВЛ, 34);
- б) *Игоръ же, дошед Дуная, созва дружину, и нача думати...* (ПВЛ, 34);
- в) *Послании же сли Игоремъ придоша к Игореву со слы гречьскими...* (ПВЛ, 39);
- г) *Посла Игоръ мужѣ своя къ Роману* (ПВЛ, 34).

83. У якому варіанті подано узгоджене означення?

- а) *Богъ да схранить тя от сего* (ПВЛ, 80);
- б) *И бѣ воюяся с ними и одолая имъ* (ПВЛ, 83);
- в) *Радуется о ней мужъ ея* (ПВЛ, 57);
- г) *Преставися Всеславъ, сынъ Изяславъ, внукъ Володимерь* (ПВЛ, 88).

84. У якому варіанті подано прямий додаток?

- а) *И изиде Ольга со унуки и с людми к лодьямъ* (ПВЛ, 48);
- б) *Рече Святославъ къ матери своей и къ боляромъ своимъ...* (ПВЛ, 48);
- в) *Свѣналдъ же приде Киеву къ Ярополку* (ПВЛ, 53);

г) *Вятичи побѣди Святославъ, и дань на нихъ възложи* (ПВЛ, 47).

85. У якому варіанті подано обставину мети?

а) *Присла Романъ... слы к Игореву построити мира первого* (ПВЛ, 34);

б) *«Подъступимъ завтра в лодьях, и попадше княгиню и княжичѣ умчимъ...»* (ПВЛ, 47);

в) *Яко же бо Ольга часто глаголашеть...* (ПВЛ, 46);

г) *Иде Игорь на Греки* (ПВЛ, 33).

86. У якому варіанті подано двоскладне ускладнене речення?

а) *И не послуша его и поиде в лодьяхъ* (ПВЛ, 52);

б) *Ольга же, поимши мало дружины, легько идуци приде къ гробу его, и плакася по мужи своемъ* (ПВЛ, 41);

в) *Твори миръ съ братомъ своимъ* (ПВЛ, 55);

г) *Дѣеть бо мужеву своему благо все житье* (ПВЛ, 57).

87. У якому варіанті подано односкладне означено-особове речення?

а) *Придоша, и поклонишася ему, и положиши пред нимъ злато...* (ПВЛ, 50);

б) *«Да глаголють сли рустии»* (ПВЛ, 51);

в) *Слышавше же се печенизи заступиши пороги* (ПВЛ, 52);

г) *«Глядай взора и лица его и смысла его»* (ПВЛ, 50).

88. У якому варіанті подано односкладне неозначено-особове речення?

а) *«Прославляющая мя прославлю»* (ПВЛ, 49);

б) *Защитилъ бо есть сию блажену Вольгу от противника...* (ПВЛ, 49);

в) *Онъ же, вземъ дары, приде къ Святославу* (ПВЛ, 50);

г) *Придоша опять ко царю, и повѣдаша ему вся бывшая* (ПВЛ, 51).

89. У якому варіанті подано односкладне безособове речення?

а) *По крещеньи же приведе царицю на браченье* (ПВЛ, 77);

б) *Звѣрье розноличнии, и птица и рыбы украшено твоимъ*

промыслом, господи! (ПВЛ, 156);

в) *«Идѣте первое в болгары и испытайте вѣру ихъ»* (ПВЛ, 74);

г) *Они же сповѣдаша ему вся бывшая* (ПВЛ, 74).

90. У якому варіанті подано просте, неускладнене речення?

а) *И много пророчествоваша о отверженъи их* (ПВЛ, 69);

б) *Створи въ же миръ Святославъ съ греки, поиде в лодьяхъ къ порогомъ* (ПВЛ, 52);

в) *В то же лѣто прииде Семионъ Болгарьски на Царьград, и сотвори въ миръ и прииде во своаси* (ПВЛ, 31);

г) *«Хочу имѣти миръ с тобою твердъ и любовь»* (ПВЛ, 51).

91. У якому варіанті подано безполучникове складне речення?

а) *Они же придоша ко царю, и созва царь боляры* (ПВЛ, 51);

б) *Видѣвши стяжанье куповаше: от дѣль руку своєю насадить тяжанье* (ПВЛ, 57);

в) *И излѣзоша болгаре на сѣчу противу Святославу, и бысть сѣча велика, и одоляху болгаре* (ПВЛ, 50);

г) *И приде Святославъ къ порогомъ, и не бѣ лѣзѣ проити порогъ* (ПВЛ, 52).

92. У якому варіанті подано складносурядне речення?

а) *А Ольга възвратися Киеву, и пристрои вои на прокъ ихъ* (ПВЛ, 42);

б) *И изрядивши, възратися къ сыну своему Киеву, и пребываше съ нимъ въ любви* (ПВЛ, 43);

в) *Костянтинъ же възвратився въспяты, и иде учить болгарьскаго языка, а Мефодий оста в Моравѣ* (ПВЛ, 22);

г) *Иде Ольга въ Греки, и приде Царюгороду* (ПВЛ, 44).

93. У якому варіанті подано складнопідрядне речення порівняльне?

а) *Преображение бысть первое водою, яко же Гедивонъ преобрази посемь* (ПВЛ, 73);

б) *Працають же грѣхи на дару, еже есть злѣе всего* (ПВЛ, 80);

в) *Се есть новый Костянтинъ великого Рима, иже крестивъся сам и люди своя: тако и съ створи подобно ему* (ПВЛ, 89);

г) Бѣ же речено имя ей во крещеньи Олена, якоже и древняя царица, мати Великаго Костянтина (ПВЛ, 44).

94. У якому варіанті подано складнопідрядне речення умови?

а) «Аще кто отца ли матери не послушаетъ, то смерть приметъ» (ПВЛ, 46);

б) И пророци проповѣдаша, яко водою обновленъе будетъ (ПВЛ, 73);

в) Володимеръ же радъ бывъ, яко позна бога самъ и людье его, възрѣвъ на небо рече (ПВЛ, 81);

г) Бѣ бо Болеславъ великъ и тяжекъ, яко и на кони не могли сѣдѣти, но бяше смыслень (ПВЛ, 97).

95. У якому варіанті подано складнопідрядне речення часу?

а) «Толи не будетъ межю нами мира, оли камень начнетъ плавати, а хмель почнетъ тонути» (ПВЛ, 59);

б) И повѣдаша Святославу, яко придоша грѣци с поклономъ (ПВЛ, 50);

в) Сица же будутъ мученья, иже не вѣруеть къ богу нашему Иисусу Христу... (ПВЛ, 73-74);

г) Азъ бо не хоцю тяжьски дани възложити, яко же и мужь мой, сего прошю у васъ мало (ПВЛ, 42).

96. У якому варіанті подано складнопідрядне речення зясувальне?

а) Совѣтъ створише, повелѣша устроити мѣсто, идѣ же положити мощѣ его (ПВЛ, 138);

б) В се же время земля стукну, яко мнози слышаша (ПВЛ, 141);

в) И створи Аврамъ, якоже заповѣда ему богъ (ПВЛ, 65);

г) В се же лѣто волхвъ явися Ростовѣ, иже вскорѣ погыбе (ПВЛ, 141).

97. У якому варіанті подано складнопідрядне речення означальне?

а) Сему Давыду кляся богъ, яко от племени его родитися богу (ПВЛ, 68);

б) Аще будетъ нама причастье в Русскѣй земли, то обѣма; аще лишена будевъ то оба (ПВЛ, 132);

- в) *«Не обличай злыхъ, да не възненавидять тебе»* (ПВЛ, 46);
г) *Той есть богъ, иже створи небо и землю* (ПВЛ, 64).

98. У якому варіанті подано форми називного й родового відмінків?

- а) *Се же наведе на ны богъ, веля нам имѣти покаянье и въстягнутися от грѣха, и от зависти и от прочихъ злыхъ дѣлъ неприязниъ* (ПВЛ, 141);
б) *В се же лѣто възяша болгаре Муром* (ПВЛ, 137);
в) *Олегъ же обѣщася се створити, и на семь цѣловаша крестъ* (ПВЛ, 150);
г) *Все же то даль богъ на угодые челоуѣкомъ, на снѣдъ, на веселье* (ПВЛ, 156).

99. У якому варіанті подано форми давального й знахідного відмінків?

- а) *И пристояху совѣту сему смыслении мужи, Янь и прочии* (ПВЛ, 144);
б) *Жену свою любите, но не дайте имъ надъ собою власти* (ПВЛ, 158);
в) *Се же сбысться глаголь отца его, яко же глаголаъ бѣ* (ПВЛ, 142);
г) *И минувше Треполь, проидоша валъ* (ПВЛ, 144).

100. У якому варіанті подано форми орудного й місцевого відмінків?

- а) *Бѣ же сей мужъ не книженъ, но умоу простъ и просторѣкъ* (ПВЛ, 137);
б) *Игумен же приде з двѣма братома...* (ПВЛ, 139);
в) *преставися тихо и кротко и приложися ко отцемъ своимъ, княживъ лѣт 15 Кыевъ, а в Переяславли лѣто, а в Черниговѣ лѣто* (ПВЛ, 142);
г) *укрѣпивъся оружьемъ крестнымъ и вѣроу непобѣдимую, божьею помощью* (ПВЛ, 140–141).

Список писемних пам'яток

АД Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів: ТОВ «Простір-М», 2004. 1286 с.

АЗР Акты, относящиеся къ истории Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссією. Санктпетербургъ: Типографія П Отдѣленія Собств. Е. И. В. Канцеляріи, 1846. Т. I.: 1340–1506. 375 с. + 24 с. + 16 с.

БЄ Бучацьке Євангеліє XII–XIII ст. / відп. ред. В.В. Німчук, підгот. до видання Ю.В. Осінчук. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 360 с.

ГВЛ Галицько-Волинський літопис: текст / підгот. до вид. В.Ю. Франчук. *Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар* / за ред. М.Ф. Котляра. Київ: Наукова думка, 2002. С. 75–156.

Г(К)Є Галицьке (Крилоське) Євангеліє 1144 року. Факсимільне видання. Український католицький університет. Львів – Івано-Франківськ, 2018. 260 с.

ГЄ Галицкое Евангелие 1266 – 1301 гг. Санктпетербург: Государственная публичная библиотека им. М.Е. Салтыкова-Щедрина. Шифр Ф.п. I.64. 175 л.

ГЛ Німчук В.В. Київські глаголичні листки – найдавніша пам'ятка слов'янської писемності / відп. ред. В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1983. С. 103–128.

Гр XIV Грамоти XIV ст. / упорядк., вступна стаття, коментарі і словники-показчики М.М. Пешак; відп. ред. В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1974. С. 9–149.

Гр XV Українські грамоти XV ст. / підгот. тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського; відп. ред. М.М. Пешак. Київ: Наукова думка, 1965. С. 25–134.

ГС Барвінський Б. Кілька документів і заміток до часів великих князів Свитригайла і Жигимонта Кейстуовича. *Записки Наукового Товариства імени Шевченка: Наукова часопись* / за ред. М. Грушевського. Львів: Друкарня Наукового Товариства імени Шевченка, 1913. Кн. III. Т. 115. С. 5–22.

ДЄ Добрилове Євангеліє 1164 року: транслітерований текст. *Добрилове Євангеліє 1164 року* / відп. ред. В.В. Німчук; упоряд. Ю.В. Осінчук. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. С. 36–575.

ЄЄ Євсевієве Євангеліє 1283 року: давньоукраїнський текст. *Євсевієве Євангеліє 1283 року*: наукове видання / відп. ред. В.В. Німчук. Київ: Київський славистичний університет, 2001. С. 39–319.

Изб 1073 Изборник Святослава 1073 года: факсимильное издание. Москва: Книга, 1983. 266 л.

Изб 1076 Изборник 1076 года / подгот. текста В. С. Гольщенко. *Изборник 1076 года* / изд. подгот. В.С. Гольщенко, В.Ф. Дубровина, В.Г. Демьянов, Г.Ф. Нефедов. Москва: Наука, 1965. С. 148–701.

ИЛ Ипатьевская летопись. (Полное собрание русских летописей. Том второй). Москва: Языки русской культуры, 1998. 648 с.

КЛ Київський літопис. Ипатьевская летопись. (Полное собрание русских летописей. Том второй). Москва: Языки русской культуры, 1998. С. 273–715.

КП Киевская Псалтирь 1397 года / фотосъемка Э. И. Стейнерта. Москва: Искусство, 1978. 232 л.

ЛЄ Луцьке Євангеліє XIV століття: видання факсимільного типу. Київ: ТОВ «Горобець», 2011. 526 л.

ЛЛ Лаврентьевская летопись. (Полное собрание русских летописей. Том первый). Москва: Языки русской культуры, 1997. 496 с.

ПА Пандекти Антіоха 1307 р. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. Шифр. Рк. v 688. 306 л.

ПВЛ Повесть временных лет по Лаврентьевской летописи 1377 г. *Повесть временных лет. Ч. I. Текст и перевод* / подгот. текста Д.С. Лихачева; перевод Д.С. Лихачева и Б.А. Романова; под ред. В.П. Адриановой-Перетц. Москва – Ленинград: Издательство АН СССР, 1950. 405 с.

ПВМ Свѣнцицкій И.С. Поученіє Владимира Мономаха дѣтемъ. Львовъ: Изданіє Галицко-русской Матицы, 1902. 12 с.

ПДЗ Послание Данила Заточеного. *Слово Даниила Заточника по редакциям XII и XIII вв. и их переделкам* / подгот. к печати Н.Н. Зарубин; ред. акад. Н.К. Никольский. Ленинград: Издательство АН СССР, 1932. С. 49–107.

ПМ Пооученье. Лаврентьевская летопись. (Полное собрание русских летописей. Том первый). Москва: Языки русской культуры, 1997. С. 240–256.

ПП Києво-Печерський патерик: текст. *Києво-Печерський патерик. (Вступ. Текст. Примітки)* / проф. Д. Абрамович. Репринтне видання. Київ: Час, 1991. С. 1–211.

ПР Правда русская. I. Тексты / подгот. к печати В.П. Любимов, Н.Ф. Лавров, М.Н. Тихомиров, Г.Л. Гейерманс и Г.Е. Кочин; под ред. Б.Д. Грекова. Москва – Ленинград: Издательство АН СССР, 1940. 506 с.

Пр Правда русская. III. Факсимильное воспроизведение текстов / под общей ред. акад. Б.Д. Грекова. Москва: Издательство АН СССР, 1963. 472 с.

РС Реймське Евангеліє. Видання факсимільного типу: у 2 т. Київ: Видавництво «Горобець», 2019. Т. 1. Факсиміле. 120 с.; Т. 2. Дослідження. 148 с.

РСА Реймське Евангеліє Анни Ярославівни. Александрович В.С. Львів: Видавництво «МС», 2010. 200 с. іл.

РЛ Полное собрание русских летописей. Радзивилловская летопись. Ленинград: Наука, 1989. Т. 38. 180 с.

СДЗ Слово Даниила Заточника. *Слово Даниила Заточника по редакциям XII и XIII вв. и их переделкам* / подгот. к печати Н.Н. Зарубин; ред. акад. Н.К. Никольский. Ленинград: Издательство АН СССР, 1932. С. 1–48.

СИ Молдован А. М. Первая редакция «Слова» (список С–591). *Молдован А.М. «Слово о законе и благодати» Илариона*: монография / отв. ред. Л.П. Жуковская, В.Ю. Франчук. Київ: Наукова думка, 1984. С. 78–100 с.

СПШ Слово о плъку Игоревѣ... *Слово о плъку Игоревѣ, Игоря сына Святъслава, внука Ольгова* / підгот. давньоруського тексту і примітки В.В. Німчука. Київ: Дніпро, 1982. С. 7–46.

ХДУЛ Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.) / упоряд. акад. О.І. Білецький. 3-тє вид. Київ: Рад. школа, 1967. 783 с.

ХІУМ Німчук В.В. Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст. Київ – Житомир: Полісся, 2015. 352 с.

Чет Четья 1489 р. Інститут рукопису. Київ: Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Фонд № 301. Од. зб. ДА / 415 л. 378 арк.

Список лексикографічних праць

ЕСУМ Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 1: А–Г. 632 с.; 1985. Т. 2: Д–Копці. 572 с.; 1989. Т. 3: Кора–М. 552 с.; 2004. Т. 4: Н–П. 656 с.; 2006. Т. 5: Р–Т. 704 с.; 2012. Т. 6: У–Я. 568 с.

ЕУМ Українська мова: енциклопедія / ред. кол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. Видання третє, зі змінами і доповненнями. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. 856 с.

ІСТ Історичний словник українського язика. Т. I. А–Ж / уложили Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко; зредагував проф. Є. Тимченко / *Istoričnyj slovnyk ukrajin's'koho jazyka. I. 1–2 (A–Ž). Charkiv-Kyjiiv 1930–1932 / Tymčenko Jevhen. München: Verlag Otto Sagner, 1985. S. 1–947.*

МТ Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: у 2 кн. / підгот. до видання В.В. Німчук та Г.І. Лиса; відп. ред. В.В. Німчук. Київ – Нью-Йорк: Преса України, 2002. Кн. 1: А–Н. 512 с.; 2003. Кн. 2: О–Я. 2003. 512 с.

СА Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / ред. Л.С. Паламарчук. Київ: Довіра, 2004. 275 с.

СДЯ Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / глав. ред. Р.И. Аванесов; Институт русского языка. Москва: Русский язык, 1988. Т. I: (а – възаконатиса). 526 с.; 1989. Т. II: (възалкати – добродѣтельникъ). 496 с.; 1990. Т. III: (добродѣтельно – изжечиса). 512 с.; 1991. Т. IV: (изживати – моление). 560 с.; глав. ред. Р.И. Аванесов, И.С. Улуханов. Москва: Азбуковник. 2002. Т. V: (молимъ – обатьнъ). 648 с.; глав. ред. И.С. Улуханов. 2000. Т. VI: (овадь – покласти). 608 с.; глав. ред. В.Б. Крысько. 2004. Т. VII: (поклепанъ – пращоуръ). 512 с.; 2008. Т. VIII: (пре – пробъжение). 768 с.; Москва: ЛЕКСРУС. 2012. Т. IX: (провадити – ражьзизаемъ). 480 с.; Москва: Азбуковник. 2013. Т. X: (разаряємъ – свѣтъиса). 656 с.; 2016. Т. XI: (свѣне – стагъ). 744 с.; 2019. Т. XII (соу – съотъходнь). 688 с.

СС Словник синонімів української мови: у 2 т. / ред. кол.: А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін.; НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні, Інститут української мови. Київ: Наукова думка, 2001. Т. 1: А–Н. 1040 с.; Т. 2: О–Я. 960 с.

ССДЯ Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка: у 3 т. / И.И. Срезневский. Репринтное издание. Москва: Книга, 1989. Т. I. Ч. 1: А–Д, Ч. 2: Е–К. 1420 с. + 50 с.; Т. II. Ч. 1: Л–О, Ч. 2: П. 1804 с.; Т. III. Ч. 1: Р–С, Ч. 2: Т–Я. 1684 с. + 272 с. + 16 с.

ССІС Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тисяч слів і словосполучень / уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк; відп. ред. Г.П. Півторак. Київ: Довіра, 2006. 789 с.

ССУМ 14–15 Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. / ред. кол.: Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька (голова), І.М. Керницький. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 1: А–М. 631 с.; 1978. Т. 2: Н–Ө. 592 с.

СУМ 16–17 Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / ред. кол.: Д. Гринчишин (відп. ред.), У. Єдлінська, Л. Полюга та ін.; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1994. Вип. 1: А. 152 с.; 1994. Вип. 2: Б–Богуславець. 152 с.; 1996. Вип. 3: Б–В. 252 с.; 1997. Вип. 4: В. 260 с.; 1998. Вип. 5: В. 258 с.; 1999. Вип. 6: В–Г. 256 с.; 2000. Вип. 7: Г–Д. 256 с.; 2001. Вип. 8: Д. 256 с.; 2002. Вип. 9: Д–З. 256 с.; 2003. Вип. 10: З. 256 с.; 2004. Вип. 11: З. 256 с.; 2005. Вип. 12: З. 246 с.; 2006. Вип. 13: И–І. 242 с.; 2008. Вип. 14: К. 256 с.; 2010. Вип. 15: К–Л. 256 с.; 2013. Вип. 16: Л. 200 с.; 2017. Вип. 17: М–Моавитанка. 248 с.; 2022. Вип. 18: Мова–Матка. 278 с.

Словарь української мови: у 4 т. / упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко; редактори: Л.М. Кудрявкіна, Н.М. Отрох, Л.С. Шорубалка; надруковано з видання 1907–1909 рр. фотоспособом. Київ: Наукова думка, 1996. Т. 1: А–Ж. 496 с.; 1996. Т. 2: З–Н. 580 с.; 1997. Т. 3: О–П. 507 с.; 1997. Т. 4: Р–Я. 610 с.

СУМ 11 Словник української мови: в 11 т. / ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін.; АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1970. Т. I: А–В. 799 с.; 1971. Т. II: Г–Ж. 550 с.; 1972. Т. III: З. 744 с.; 1973. Т. IV: І–М. 840 с.; 1974. Т. V: Н–О. 840 с.; 1975. Т. VI: П–Поїти. 832 с.; 1976. Т. VII: Поїхати–Приробляти. 723 с.; 1977. Т. VIII: Природа–Ряхтливий. 927 с.; 1978. Т. IX: С. 916 с.; 1979. Т. X: Т–Ф. 658 с.; 1980. Т. XI: Х–Ь. 699 с.

СУМ у 20 т. Словник української мови: у 20 т. / гол. наук. ред. В.М. Русанівський; НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 1: А–Б. 912 с.; 2012. Т. 2: В–Відсріблитися. 976 с.; 2012. Т. 3: Відставання–Гуральня. 1120 с.; 2013. Т. 4: Д–Жучок. 1007 с.; 2014. Т. 5: З–Зв'янути. 992 с.; 2015. Т. 6: Згага–Кварта. 992 с.; 2016. Т. 7: Квартал–Кяхтинський. 912 с.; 2017. Т. 8: Л–Мішурний. 992 с.; 2018. Т. 9: Міщанин–Настукувати. 912 с.; 2019. Т. 10: Наступ–Обміль. 992 с.; 2020. Т. 11: Обмін–Ояснювати. 880 с.; 2021. Т. 12: П–Підкурювач. 1024 с.; 2022. Т. 13: Підкуса–Покірно. 935 с.

СУС Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник / наук. ред.: Д. Гринчишин. Львів: Свічадо, 2001. 332 с.

Список рекомендованої літератури

Арполенко Г.П., Козирева З.Г., Лиса Г.І., Симонова К.С., Щербатюк Г.Х. Нариси з морфології старослов'янської мови східнослов'янських пам'яток XI–XIII ст. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 192 с.

Арполенко Г.П. Односкладні речення. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 231–289.

Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.

Бевзенко С.П. Сполучник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 449–465.

Безпалько О.П. Дієслово. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови*: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 351–360.

Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови: посібник. Київ: Рад. школа, 1960. 236 с.

Безпалько О.П. Синтаксис. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови*: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 391–501.

Білоусенко П.І., Іншакова І.О., Качайло К.А., Меркулова О.В., Стовбур Л.М. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / відп. ред. В. М.Мойсієнко. Запоріжжя – Кривий Ріг: ТОВ «ЛППС» ЛТД, 2010. 480 с.

Білоусенко П.І. Історичний словотвір української мови. Іменник. Прислівник. Запоріжжя – Київ: ТОВ «ЛППС» ЛТД, 2020. 111 с.

Бісовецька Л.А. Відіменний суфіксальний словотвір дієслів у мові писемних пам'яток Київської Русі XI–XIII ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ: Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, 1999. 19 с.

Бойчук М.К. Вступ. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови*: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 3–76.

Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. 4-те видання. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 154 с.

Брус М.П. Історія голосних редукованих звуків. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. № 854. Серія «Філологія».*

Харків: Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2009. Вип. 57. С. 80–84.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. 400 с.

Брус М.П. Фемінітиви в українській мові XI–XV ст. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2006. С. 28–34.

Булаховський Л.А. Історичний коментарій до української літературної мови. *Л.А. Булаховський. Вибрані праці в п'яти томах. Українська мова*. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 2. С. 217–569.

Висоцький С.О. Київська писемна школа X–XII ст. Львів – Київ – Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коця, 1998. 246 с.

Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / відп. ред. М.А. Жовтобрюх. Київ: Наукова думка, 1971. 120 с.

Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / автор. кол.: Багмут А.Й., Коломієць В.Т., Критенко А.П. та ін.; за ред. О.С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1966. 596 с.

Генсьорський А.І. Галицько-Волинський літопис (лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості) / відп. ред. Л.Л. Гумецька. Київ: Видавництво АН УРСР, 1961. 283 с.

Гринчишин Д. Четя 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови. *Записки Наукового товариства імені Шевченка: праці філологічної секції* / ред.: М. Ільницький, О. Купчинський. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1995. Т. 229. С. 251–276.

Грищенко А.П. Прикметник в українській мові / відп. ред. В.В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1978. 208 с.

Грищенко А.П. Прикметник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 163–215.

Грищенко А.П. Складне речення. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 290–446.

Гумецька Л.Л. З історичної лексикології української мови. *Мовознавство*. 1981. № 1. С. 38–44.

Гумецька Л.Л. З історичної стилістики української мови. *Слово і труд* / редкол.: І.Ф. Андерш, М.А. Жовтобрюх, Г.П. Їжакевич (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1976. С. 88–93.

Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / відп. ред. І.М. Керницький. Київ: Видавництво АН УРСР, 1958. 298 с.

Грещук В. Семантико-словотвірна структура абстрактних деад'єктивів та девербативів. *Грещук В. Студії з українського мовознавства. Вибрані праці* / упор. Р. Бачкур. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. С. 168–216.

Духовна спадщина Давнього Галича: науковий збірник / укладачі: І. Сkochиляс, В. Фрис. Львів: Український католицький університет, 2018. 168 с. + 17 іл.

Житецький П.Г. По поводу вопроса о том, как говорили в Киеве в XIV и XV вв. *Вибрані праці. Філологія* / відп. ред. І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1987. С. 287–300.

Житецкий П.И. Очеркъ звуковой истории малорусскаго нарѣчія. Киев: Университетская типографія, 1876. 376 с.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 77–181.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Історія української мови. Фонетика* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1979. С. 63–329.

Ковалів П. Вступ до історії східнослов'янських мов / ред. проф. д-р В. Стецюк; Наукове товариство ім. Шевченка. Нью-Йорк, 1970. 160 с.

Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови київського періоду X–XIV ст. / Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Нью-Йорк, 1962. Т. I: Основний фонд. 445 с.; 1964. Т. II: Запозичення. 323 с.

Ковалів П.К. Слов'янські фонемі. Походження та історичний розвиток. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1965. 256 с.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. 244 с.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. 248 с.

Куземська Г. Якою мовою молилася давня Україна: правила української транслітерації церковнослов'янських текстів. Видання 2-ге, доопрацьоване і значно доповнене. Київ: КЖД «Софія», 2012. 112 с., 165 іл.

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Львів: ТОВ «Простір-М», 2004. 1286 с.

Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис) / відп. ред. акад. О.С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 2000. 372 с.

Лукінова Т.Б. Числівник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 216–234.

Мельник Я.Г., Лазарович О.М. Церковнослов'янська мова: навчально-методичний посібник. Вид. 4-е, перероблене та доповнене. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. 252 с.

Мельник Я.Г. Церковнослов'янська мова. Буквар та читанка: посібник для початкового вивчення церковнослов'янської мови. Львів: Манускрипт-Львів, 2021. 144 с.

Мельничук О.С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові. *Слов'янське мовознавство*: збірник статей / редкол.: Л.А. Булаховський (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.С. Мельничук та ін. Київ: Видавництво АН УРСР, 1961. Т. III. С. 124–194.

Мельничук О.С. Основні лінії розвитку складнопідрядних речень у слов'янських мовах. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 67 с.

Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення / відп. ред. акад. І.К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1966. 324 с.

Мойсієнко В.М. Про національний статус «руської мови» в часи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 67–82.

Москаленко А.А. Синтаксис складного речення давньоруської та української мови: посібник / ред. Ю.Ф. Касім. Одеса: Одеський державний педагогічний інститут ім. К.Д. Ушинського, 1959. 34 с.

Наконечний М.Ф. До вивчення процесу становлення й розвитку фонетичної системи української мови. *Питання історичного розвитку української мови* / ред. кол.: І.К. Білодід (відп. ред.), С.П. Бевзенко, В.П. Беседіна-Невзорова та ін. Харків: Видавництво Харківського державного університету, 1962. С. 125–165.

Німчук В.В. Вигуки. Звуконаслідування. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 502–515.

Німчук В.В. Виникнення східнослов'янської писемності. *Бібліотечний вісник*. 2000. № 6. С. 3–16.

Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / відп. ред. С.П. Бевзенко. Київ: Наукова думка, 1992. 416 с.

Німчук В.В. Лексика давньоруської мови. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В.М. Русанівський (відп. ред.), В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1983. С. 29–163.

Німчук В.В. Лексика пам'яток XI–XIII ст. як свідчення народної основи давньоруської літературної мови. *Жанри і стилі в історії української літературної мови* / відп. ред. Єрмоленко С.Я. Київ: Наукова думка, 1989. С. 5–56.

Німчук В.В. Походження української мови. Етнічна та етнокультурна історія України: у 3 т. / ред. О.Б. Діденко, Є.І. Мазніченко, К.В. Харченко; відп. ред. Г.А. Скрипник. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 1. Кн. 2. С. 351–468.

Німчук В.В. Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції. Частина I. Проект. Київ: Інститут української мови НАН України, 1995. 54 с.

Німчук В.В. Праслов'янська лексика. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В.М. Русанівський (відп. ред.), В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1983. С. 15–28.

Німчук В.В. Прийменник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 413–448.

Німчук В.В. Прислівник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 342–412.

Німчук В.В. Синтаксичні функції прийменників. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 131–230.

Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст. Київ – Житомир: Полісся, 2015. 352 с.

Німчук В.В. Частка. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 466–501.

Пещак М.М. Стиль ділових документів XIV ст. (структура тексту) / відп. ред. І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1979. 268 с.

Півторак Г.П. Історико-лінгвістична славістика: вибрані праці / відп. ред. В.Г. Складенко. Київ: Наукова думка, 2015. 512 с.

Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» / відп. ред. В.Г. Складенко. Київ: Академія, 2001. 152 с.

Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоукраїнської мови. (Історико-фонетичний нарис) / відп. ред. В.Г. Складенко. Київ: Наукова думка, 1988. 280 с.

Русанівський В.М. Вступ. *Історія української мови. Фонетика* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1979. С. 7–62.

Русанівський В.М. Дієслово. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 235–341.

Русанівський В.М. Семантичні процеси розвитку української лексики. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В.М. Русанівський (відп. ред.), В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1983. С. 660–715.

Русанівський В.М. Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI–XVII ст.: доповідь на VII Міжнародному з'їзді славистів. Київ: Наукова думка, 1973. 28 с.

Русанівський В.М. Часова співвідносність дієслів-присудків у складному реченні. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 447–482.

Самійленко С.П. Займенник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 240–273.*

Самійленко С.П. Займенник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 129–162.

Самійленко С.П. Іменник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 16–128.

Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови: посібник. Київ: Рад. школа, 1964. Ч. I. 236 с.

Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1970. Ч. II. 192 с.

Самійленко С.П. Прикменник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 273–300.*

Самійленко С.П. Прислівник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 365–381.*

Самійленко С.П. Службові частини мови. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 381–390.*

Самійленко С.П. Числівник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 300–327.*

Свенціцький І.С. Мова староруських творів світського змісту Х–ХІІІ ст. *Питання слов'янського мовознавства / ред. кол.: І.Г. Галенко, І.І. Ковалик, М.Й. Онишкевич (відп. ред.) та ін. Львів: Видавництво Львівського університету, 1963. Кн. 7–8. С. 3–14.*

Свенціцький І.С. Нариси про мову пам'яток староруського письменства ХІ віку. *Питання слов'янського мовознавства / ред. кол.: В.І. Борковський (відп. ред.), М.С. Возняк, Р.М. Волков та ін. Львів: Видавництво Львівського університету, 1948. Кн. 1. С. 123–139.*

Скляренко В.Г. Праслов'янські інтонації та їх відбиття в українській мові. *Історія української мови. Фонетика / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1979. С. 330–344.*

Скляренко В.Г. Русь і варяги. Історико-етимологічне дослідження / відп. ред. Г.П. Півторак. Київ: Довіра, 2006. 97 с.

Тараненко І.Й. Дієслово. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 328–351, 360–365.*

Тараненко І.Й. Іменник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 182–240.*

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

Черниш Т.О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні: монографія. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003. 480 с.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / переклад з англійської С. Вакуленка, А. Даниленка; редактор Л. Ушкалов. Харків: Акта, 2002. 1056 с.

Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не віборуська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії. *Історія української мови: хрестоматія / упоряд.: С.Я. Єрмоленко, А.К. Мойсієнко. Київ: Либідь, 1996. С. 191–205.*

Щербатюк Г.Х. Просте речення. *Історія української мови. Синтаксис / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 11–131.*

Умовні скорочення та позначення

Графічні знаки

ā – знак довготи
ǎ – знак короткості
đ – зна м'якості
đ' – знак пом'якшення
*mati – знак відновлення форми
џ – знак нескладової функції голосного
г̃ – знак складотворчості сонорного
aũ – знак виділення дифтонгів
дѣва – знак наголошування
Бѣъ – знак скорочення, титло
ср̃це – винесення без покриття
сл̃це – винесення з покриттям
+ – знак сильної позиції редукованого
– – знак слабкої позиції редукованого

Мовознавчі терміни

гол. – голосний звук
приг. – приголосний звук
чол. – чоловічий рід
жін. – жіночий рід
сер. – середній рід
одн. – однина
мн. – множина
дв. – двоїна
відм. – відмінок
наз. – називний
род. – родовий
відкл. – відкладний
дав. – давальний
знах. – знахідний
оруд. – орудний
місц. – місцевий
клич. – кличний
мин. – минулий час
д.мин. – давноминулий час
тепер. – теперішній час
майб. – майбутній час
наказ. – наказовий
умов. – умовний
заст. – застаріле значення
перен. – переносне значення
книж. – книжне значення

Давні й сучасні мови

англ. – англійська мова
араб. – арабська мова
білор. – білоруська мова
болг. – болгарська мова
вірм. – вірменська мова
в.луж. – верхньолужицька мова
гот. – готська мова
грец. – грецька мова
д.в.нім. – давньовірхньонімецька мова
д.євр. – давньоєврейська мова
діал. – діалектна мова
д.інд. – давньоіндійська мова
д.іран. – давньоіранська мова
д.ісл. – давньоісландська мова
д.прус. – давньопруська мова
д.сканд. – давньоскандинавська мова
д.укр. – давня українська мова
індоєвр. – індоєвропейська мова
ірл. – ірландська мова
латиськ. – латиська мова
лат. – латинська мова
лит. – литовська мова
македон. – македонська мова
нім. – німецька мова
н.луж. – нижньолужицька мова
пол. – польська мова
прасл. – праслов'янська мова
прус. – пруська мова
рос. – російська мова
серб. – сербська мова
санскр. – санскрит
с.грец. – середньогрецька мова
с.лат. – середньолатинська мова
словац. – словацька мова
словен. – словенська мова
ст.ірл. – староірландська мова
стсл. – старослов'янська мова
татар. – татарська мова
тур. – турецька мова
угор. – угорська мова
укр. – українська мова
фін. – фінська мова
хорв. – хорватська мова
чес. – чеська мова

Навчальний посібник

БРУС Марія Петрівна

**Лінгводидактичні засади вивчення елементів
історичної граматики в середній школі**

Частина друга

**Практичний матеріал
Термінологічний словник
Тестові завдання**

Комп'ютерний набір,
дизайн, верстка, редагування
М. П. Брус

Підписано до друку 28.11.2024
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий
Гарнітура «Times New Roman». Ум. друк. арк. 9,0
Наклад 100 пр.

Видавець
ПП Голіней О.В.
76008, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 128
тел. 0342580432, +380505403064
e-mail:gsml502@ukr net